

32/1-2

FOLIA HISTORICA BOHEMICA

HISTORICKÝ ÚSTAV
PRAHA 2017

**FOLIA HISTORICA
BOHEMICA**

32

č. 1-2

Historický ústav
Praha 2017

Redakce:

Jiří MIKULEC (vedoucí redaktor)

Jiří HRBEK (výkonný redaktor)

Redakční rada:

Ivo BARTEČEK, Lenka BOBKOVÁ, Kateřina BOBKOVÁ-
-VALENTOVÁ, Václav BŮŽEK, Zdeněk HOJDA, Martin
HOLÝ, Tomáš KNOZ, Antonín KOSTLÁN, Václav LEDVIN-
KA, Eduard MAUR, Martina ONDO GREČENKOVÁ, Jaroslav
PÁNEK, Svatava RAKOVÁ, Tomáš STERNECK, Petr VOREL

International Editorial Board:

Joachim BAHLCKE (Stuttgart), Alessandro CATALANO
(Padova), Marie-Elizabeth DUCREUX (Paris), Henryk GMI-
TEREK (Lublin), James R. PALMITESSA (Kalamazoo), Karl
VOCELKA (Wien)

ISSN 0231-7494

© Historický ústav AV ČR, v. v. i.

Praha 2017

I

STUDIE

TÉMA

**Editor v pasti.
Problémy vydávání raně novověkých
vícejazyčných textů**

Alena Bočková

PARALELNÍ EDICE NĚKOLIKA JAZYKOVÝCH VERZÍ JEDNOHO TEXTU*

ABSTRACT

Parallel editions of several language versions of a single text

The article focuses on editorial procedures in publishing multiple language versions of a single text on the example of a critical edition of a Latin document by Maximilian Wietrowski *Historia S. Joannis Nepomuceni* (1729) and its Czech version *Zpráva historická o životě sv. Jana Nepomuckého* (1730). It explains particular implementation of the editorial principles on the individual components of the text (formal form, orthography, majuscule, accents, borders of words in the text, palaeographical abbreviations and sigla, punctuation and the annotation apparatus) and shows the pitfalls of parallel editions of texts, which demand combination of editorial approaches used in the various languages. The article is concluded with a discussion on the increasingly popular form of digital editions.

Keywords: editorial principles, parallel editions, Maximilianus Wietrowsky, *Historia S. Joannis Nepomuceni*, digital editions

Ediční problematiku a situaci v neolatinistice dobře postihuje citát Toma Deneira v publikaci *Brill's Encyclopaedia of the Neo-Latin World*, která je nejnovější a velmi široce pojatou encyklopedií zabývající se latinskými studii raného novověku. Svě heslo *Editing Neo-Latin Texts* zahajuje Deneire slovy: „*The edition of Neo-Latin texts is a precarious and much debated enterprise. All things considered, there is little use in prescribing rigid norms or standards. Editorial principles and practises may - and*

* Tento příspěvek vznikl za finanční podpory GA ČR, v rámci standardního projektu č. 17-19400S, a za podpory projektu Progres č. P16 *Historie - klíč k pochopení globalizovaného světa - Centrum a periferie*.

*should - vary considerably, depending on the specific textual situation and the intended audience. In the end, however, there are two (sometimes conflicting) issues that largely determine any editorial choice: the reader's comfort (and therefore the accessibility and usability of the edition) and the representation of the author's text.*¹⁾ Mimo jiné výstižně charakterizuje základní rozpor, který každý editor při vydávání raněnovověkých latinských textů řeší – čtenářsky vstřícný, přístupný a dobře srozumitelný text na straně jedné a co nejvěrněji zachovaná podoba originálu na straně druhé. Je tedy zřejmé, že univerzálně platné ediční zásady stanovit ani nelze a že při vydávání novolatinských textů je nutné přihlížet k jejich žánru, době vzniku, provenienci i k dalším specifikům díla, stejně jako k účelu edice a předpokládanému recipientovi. Hlavním cílem je co nejvíce usnadnit vnímání a porozumění textu dnešním čtenářům, ediční zásady směřují pouze do grafické podoby textu, ovšem při zachování těch ortografických zvláštností a historických prvků, které jsou pro novolatinské typické.

Při přípravě paralelní edice řeší editor problémy týkající se jak zvlášť každé jazykové verze, tak otázky vyplývající ze zrcadlového vydání obou verzí. Mé zkušenosti vycházejí mimo jiné z práce s latinským dílem Maximiliana Wietrowského²⁾ *Historia S. Joannis Nepomuceni* (1729)³⁾ a jeho českého dobového překladu *Zpráva historická o životě sv. Jana Nepomuckého* (1730).⁴⁾ Při editování latinského textu jsem navázala na zásady, které vznikaly z dlouholeté filologické práce s texty Jana Amose Komenského, vydávanými v řadě *Opera omnia*.⁵⁾ Jejich shrnutí přinesl Martin Steiner v článku *Ediční pravidla pro vydávání latinských spisů J. A. Komenského* v *Listech filologických* z roku 1999.⁶⁾ V příspěvku, který mu v *Listech filologických*

¹⁾ Tom DENEIRE, *Editing Neo-Latin Texts: Editorial Principles; Spelling and Punctuation*, in: Philip Ford – Jan Bloemendal – Charles Fantazzi (edd.), *Brill's Encyclopaedia of the Neo-Latin World*, Leiden – Boston 2014, s. 959–962. Zde i další literatura k tomuto tématu.

²⁾ Alena BOČKOVÁ, *Historia S. Joannis Nepomuceni. Zpráva historická o životě sv. Jana Nepomuckého aneb Podoby barokního překladu*, Praha 2015.

³⁾ [Maximilianus WIETROWSKY], *Historia de vita, martyrio et miraculis S. Joannis Nepomuceni, Canonici Pragensis, ob sacramentalis confessionis secretum invicta constantia servatum in Moldavam fluvium dejecti et submersi*, Vetro-Pragae 1729.

⁴⁾ *Zpráva historická o životě, mučedlnictví a zázracích sv. Jana Nepomuckého, kanovníka pražského, pro svátostní tajnost a mlčení svatě zpovědi nepřemožitelně a stále zachovanou do řeky Moldavy neb Vltavy vhozeného a utopeného*, Praha [1730].

⁵⁾ Textově kritické přístupy ediční řady *Opera omnia* přibližuje Stanislav KRÁLÍK a kol., *Otázky současné komeniologie*, Praha 1981, zejména kap. Dílo J. A. Komenského v historicko-kritické edici, s. 43–133 (k latině s. 107–110 a 118–121). Základním materiálem pro editory jsou především pokyny Julie NOVÁKOVÉ, *Edičně textologická pravidla pro vydávání latinských spisů J. A. Komenského*, strojopis, s. l., s. a.

⁶⁾ Martin STEINER, *Ediční pravidla pro vydávání latinských spisů J. A. Komenského*, *Listy filologické* 122, 1999, s. 232–240.

předchází, přibližuje Martin Svatoš současnou praxi ve vydávání novolatinských spisů.⁷⁾ S ohledem na tyto i další články pak podal systematicky zpracovaná doporučení pro editování textů v interním materiálu vytvořeném pro účely kdysi plánované ediční řady *Fontes rerum Bohemicarum recentioris aevi*.⁸⁾

Ediční pravidla českého textu také rámcově využívají zásady vytvořené při vydávání česky psaných děl Jana Amose Komenského.⁹⁾ Současná ediční praxe vychází především z pokynů formulovaných v Listech filologických v roce 1998 Josefem Vintrem na základě podrobného studia barokních textů a gramatik i s přihlédnutím k mnoha příspěvkům k této problematice.¹⁰⁾ Většina dnes publikovaných edic českých raněnovověkých textů navazuje na podrobnou a důkladně propracovanou ediční poznámku Alexandra Sticha a Radka Lungy, doprovázející čtenářské vydání Kořínkových *Starých pamětí kutnohorských*.¹¹⁾ Vznikají tak edičně velmi kvalitní práce, které jednak přibližují barokní text čtenáři a snaží se mu usnadnit porozumění, jednak nestírají specifika příznačná pro dobu vzniku díla.

Formální podoba

Pro celkovou podobu edice je třeba stanovit míru reflektování grafického vzhledu originálního textu (různé velikosti a typy písma – kapitálky, verzálky, ozdobné iniciálky, živá záhlaví, marginálie). V případě *Historia S. Joannis Nepomuceni* byly obě jazykové varianty typograficky velmi podobné, i když česká varianta vykazuje nižší kvalitu zpracování.¹²⁾

Základní rozdíl byl samozřejmě v typu použitého písma – v latinském textu antikva pro základní text a kurziva pro citáty a marginálie, v českém textu vedle

⁷⁾ Martin SVATOŠ, *Současná praxe ve vydávání raněnovověkých latinských textů a otázky z ní vyplývající*, Listy filologické 122, 1999, s. 222–231.

⁸⁾ Martin SVATOŠ, *Doporučení pro vydávání latinských pramenů v ediční radě Fontes rerum Bohemicarum recentioris aevi (FRBRAE)*, strojopis, s. 1., s. a.

⁹⁾ Pro interní potřebu Kabinetu pro vydání díla J. A. Komenského ČSAV byla roku 1965 vytvořena *Edičně textologická pravidla pro vydávání českých spisů J. A. Komenského*, jejichž přípravu řídil A. Škarka a S. Králík; srov. S. KRÁLÍK, *Otázky současné kmenologie*, s. 110–117 a 121–127.

¹⁰⁾ Josef VINTR, *Zásady transkripce českých textů z barokní doby*, Listy filologické 121, 1998, s. 341–346.

¹¹⁾ Alexander STICH – Radek LUNGA (edd.), *Jan Kořínek, Staré paměti kutnohorské*, Praha 2000; ediční poznámka s. 531–605.

¹²⁾ Ke vlivu typografie na grafický záznam viz zejména práce Petra Voita – za všechny především Petr VOIT, *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a obory příbuzné*, Praha 2006, druhé vydání 2008.

fraktury základního textu a užšího typu fraktury pro citáty, antikva na cizí jména a slova (dokonce i jen na části slov pro náznak cizosti, např. *Professorové*) a kurziva na marginálie. Různé typy a velikosti písma jsem sjednotila a typologicky využila rozvržení písma v latinském textu i pro text český (normální písmo na základní text, kurzivu na citáty, cizí slova a marginálie). Vyznačení citací kurzivou považuji za bližší originálnímu textu, neboť dnes používané uvozovky jsou z dobového hlediska anachronické a kurziva lépe odliší citát od autorských vsuvek, doplňků a komentářů, používaných v daleko větší míře než dnes.

Zrušila jsem ozdobné iniciály na začátku jednotlivých kapitol, ale ponechala živá záhlaví. Pro zrcadlově vydání bylo nutné záhlaví zkrátit, aby se na levou stranu vešlo záhlaví latinské, na pravou stranu záhlaví české (originální tisky využívají obou stran – vlevo název kapitoly, vpravo doplňují jméno světce a číslo kapitoly). Ve výsledném tisku zůstaly zachovány i marginálie, odkazující na prameny citované nebo parafrázované v textu. Ve většině případů jsou v latinské i české verzi stejné, i když zejména ke konci knihy český překlad stále častěji marginálie vynechává. Nakonec byly marginálie ponechány v obou jazykových verzích jak z důvodů stejné grafiky zrcadlově vydávaných textů, tak kvůli lepšímu přiblížení vizuální stránky originálů.¹³⁾ Paginace originálních tisků je naznačena na okraji textu v hranatých závorkách.

Původní členění na kapitoly a odstavce je díky věrnému překladu *Historia S. Joannis Nepomuceni* rámcově totožné, a proto mohlo být zachováno. Jen na některých místech je český překlad stručnější, příp. spojuje více odstavců latinského textu. Pokud to významově překlad dovoľoval, oddělila jsem odstavce pro názornější vazbu na latinský originál a zestručnění komentovala v poznámce pod čarou. Na několika místech jsem naopak upravila dělení latinského textu, např. u chybného rozdělení jednoho odstavce do dvou, což byla pravděpodobně vina sazeče.¹⁴⁾ Pokud jsou vynechávky českého textu příliš rozsáhlé, příp. chybí celý odstavec, zůstává bohužel na pravé straně edice více volného místa. V tomto případě jsem vlastní překlad nedoplňovala a v poznámce jsem stručně parafrázovala obsah vypuštěné pasáže. Větší vynechávky se týkaly převážně opakovaných svědeckých výpovědí nebo doslovných citací notářských záznamů o zázraku či události, která byla popsána už předtím. Použité překladatelské postupy jsem navíc podrobně analyzovala v úvodní studii edice a doložila řadou příkladů.

¹³⁾ Není třeba zdůrazňovat, jak náročné bylo takovou edici vysazet. Proto bych na tomto místě chtěla poděkovat nakladatelství Scriptorium a Tomáši Ratajovi, neboť povedená vizuální stránka publikace je především jeho zásluhou.

¹⁴⁾ Srov. [M. WIETROWSKY], *Historia S. Joannis Nepomuceni*, s. 113, kde odstavec končí uprosřed věty po vazbě ablativu absolutního.

U typických barokních adaptací, jejichž modelovým příkladem může být Šteřerův překlad Balbínova díla *Diva Montis Sancti*,¹⁵⁾ bývají ovšem vynechány celé kapitoly textu. Poté se nabízí otázka, jak tato místa řešit v zrcadlové edici (pokud vůbec bude tato forma zvolena). Pro plánovanou edici Balbínova spisu jsem také uvažovala o zrcadlovém vydání, které je čtenářsky nejvstřícnější. Pak by bylo možné rozsáhlejší vynechaná místa doplnit vlastním překladem, vyznačeným např. *petitem*, aby byl nejen jazykově, ale i vizuálně patrný přechod mezi dobovým a moderním překladem. Nicméně nesmírný rozsah latinského textu tento přístup zřejmě nedovolí a bude nutné zvolit formu jinou.

Ortografie

Při transkripci obou textů vyvstávaly obvyklé editorské otázky. U latinského tisku šlo především o rozhodnutí, zda zachovat ligaturu pro diftongy *æ*, *œ*, dobové dlouhé *f* nebo tiskařský znak &. Ve shodě se současnou praxí jsem tyto znaky nahrazovala dnešním grafickým aparátem (*ae*, *oe*, *s*, *et*). Nepovažuji za nutné přesně transliterovat původní text, neboť konkrétní ortografickou podobu může čtenář sledovat přímo v daných barokních tiscích, které jejich vlastnické instituce ve stále větší míře zpřístupňují v rámci svých databází (Manuscriptorium Národní knihovny ČR, digitální knihovny BSB – Bayerische Staatsbibliothek, Österreichische Nationalbibliothek nebo tisky scanované prostřednictvím Google Books).

Samozřejmě jsem nezasahovala do distribuce dlouhých vokálů *ae*, *oe*, *e*, odlišné od dnešního normativního úzu (*caeteri*, *caeperat*, *faemina*, *poenitentia*, *moestus*, *foecundus*, *obedientia*, *teter*, *pene*). Diskutabilní už může být, zda ponechat i kolísání u týchž slov nebo stejných slovních základů (*Coelum*, *Coelestis* – *Caelum*, *Caelestis*; *amaenus* – *amoenissimus*), nebo sjednocovat podle varianty v textu čtenější či obecně užívanější v raněnovověkých tiscích. I zde se kloním k zachování variantních podob slov.

¹⁵⁾ Bohuslaus BALBINUS, *Diva Montis Sancti seu Origines et miracula magnae Dei hominumque Matris Mariae, quae in Sancto Monte regni Bohemiae ad argentifodinas Przibramenses quotidiana populi frequentia et pietate in statua sua mirabili aditur et colitur*, Pragae 1665; [Matěj Václav ŠTEJER], *Přepodivná Matka Svatohorská Maria v zázracích a milostech svých na Hoře Svate nad městem Příbramí hor stříbrných den po dni víc a víc se skvějící; z latinské historie skrz ctitodného kněze Bohuslava Balbína z Tovaryšstva Ježíšova sepsané vybraná, v češtinu od jednoho z téhož Tovaryšstva pátera přeložená*, Litomyšl 1666. Podrobné srovnání obou děl viz Alena BOČKOVÁ, *Balbínova Diva Montis Sancti a její dobové překlady*, in: Václav Chroust – Zdeňka Buršíková – Karel Víták (edd.), *Dělám to k větší slávě Boží a chvále vlasti: Bohuslav Balbín a jeho doba*, Klatovy 2014, s. 70–91.

Latinský text zachovává souhláskovou a samohláskovou platnost *i / j* a *u / v*. Skupiny *gu, qu, su / gv, qv, sv* ovšem kolísají (*sanguis X sangvis, equuleus X eqvuleus, suadeo X svadeo, mansuetus X masvetus*).¹⁶⁾ Rozhodla jsem se variantní psaní ponechat, neboť může mj. odrážet podobu těchto slov v pramenech, ze kterých Wietrowsky danou pasáž přejal.

Dnes jednoznačně převažuje tendence texty neklasicizovat a zachovat odlišné psaní zdvojených souhlásek (*imo, quotidie, quatuor, opidum, illico*), neobvyklé hláskové podoby (*solatium, spacium, intelligibilis, diversorium, charitas, autoritas, sepulchrum, simulachrum, coca, quum*), nedoplňovat vynechané kmenové *s* po předponě *ex-* (*executio, exequantur, exulo*), zachovat neklasickou ortografii číslovek apod. Opět se v těchto případech nabízí otázka kolísání (*litterae – literae, exspiro – expiro*), které navrhuji ponechat, neboť se domnívám, že tyto ortografické varianty neztěžují recepci textu.

S tématem díla i paralelním českým překladem souvisí grafika jmen (*Wenceslaus*) a zachování spřežek u *proprii* i *toponym* (*Litomysslii, Wissehradensis*), která mají vizuálně jinou podobu než v české edici, což nepokládám pro čtenáře za rušivé.

V edici českého textu dochází k výraznějším úpravám ortografie. Upřednostňuji tak snazší porozumění textu před zachováním dobových grafických konvencí. Kromě zmíněného dlouhého *f* jde o změny *w > v* (*welice > velice*), počáteční a předložkové *v > u* (*vjala, v lidu pražského > ujala, u lidu pražského*), *j > í* (*nechtjc > nechtíc*), dvojhlásky *au > ou* (*aurad > ouřad*), v cizích jménech však zůstává (*Augustin*), skupina *ey, eg > ej* (*peycha, neobyčegné > pejcha, neobyčejné*), spřežky *ff, šff > š, šš* (*menšff, vyššff > menší, vyšší*), u majuskulí také *rž, cz > ř, č* (*Ržimský, Český, Czáry, Czervence > Řimský, Český, Čáry, Července*), skupina *tia > ta* (*štiaštný > štáštný*). Grafém *g* se mění podle dnešní výslovnosti *> j* (*gest > jest*), ale u slov cizího původu zůstává (*sufragán*). Diskutována jsou slova typu *angel, evangelický*, která bývají podle předpokládané dobové výslovnosti přepisována na *anjel a evanjelický*.

Další otázkou je zachování dvojího grafému *l* (normálního a s kličkou), které odráží spíše dobovou grafickou konvencí než skutečnou výslovnost. Podobně se diskutuje zjednodušování zdvojených hlásek (*radda, houffně, svattost, vinna*) nebo naopak zdvojování jednoduchých (*nejvyšší, každodeně, měký*), úprava znělostní asimilace v psaní předložek a předpon *s, z* (*spovídat, zběh lidu*), oprava asimilace (*vľhkost, polechčení*), odstranění hiátového *j* u jmen a slov cizího původu (*Marija, studijí, ceremonije*). Upřednostňuji u těchto jevů úpravu ve prospěch dnešní ortografické podoby, která přináší větší čtenářský komfort. Argument, že ponechání původní podoby může posloužit ke studiu dobové výslovnosti a písařského úzu, se stírá tím, že spíše než o úzus autora, jde o úzus tiskaře či sazeče. Dnes lze tyto jevy

¹⁶⁾ V příkladech zachovávám ortografii originálu u toho jevu, který tím chci demonstrovat.

studovat přímo v originálních tiscích, které jsou díky postupující digitalizaci daleko snadněji dostupné než dříve.

Obvykle se ponechávají pouze dobové souhláskové skupiny (*mučedlník, třidcátý, papršlky, knížetci, předce*), respektují běžné dobové konsonantické změny (*řebřík, hedbábí, hamba*), nezasahuje se do kvality hlásek (*dědič, poškrvna, zpověd, pamět, obět, nakázlivý, zajistě*) a do vokálových záměn (*svyvolná, krvožiznivý, šlápěj, tejnost*).

Distribuce *i, y* se zpravidla upravuje ve kmeni i koncovech podle dnešní kodifikace, a to zejména v přičestích nebo po sykavkách (*cýrkev, sýla, obšyrný, mezy, v zázracých*). Původní pravopis byl sice snazší pro píšící, ale o to obtížnější bylo jeho čtení.¹⁷⁾ Úprava *i, y* se týká také skupin *dy, ty, ny* u slov cizího původu (*kronyka, dedykovat, tytul*). Editorská nejednotnost však panuje u slov a jmen pocitovaných jako vžitá a zdomácnělá, jež přejímala podobu domácí (*hystorya, Krystus, Marya*). Ve shodě se Štejerem, který původní pravopis připouští,¹⁸⁾ navrhuji jejich úpravu, která více přiblíží český překlad latinskému originálu. Navíc ponechání tohoto jevu považuji z dnešního pohledu za rušivé.

Jedním z největších problémů při transkripci českého textu přestavuje kvantita,¹⁹⁾ a to jak z důvodu rozkolísanosti dobového úzu, tak pro sazečskou a tiskařskou nedůslednost. Zde bych ráda odcitovala Karla Hádku, který v jednom zamyšlení uvádí: „*Dospěl jsem totiž k názoru, že pro pochopení a obsahové interpretování památek ze staršího období není nejpodstatnější vydávat text zachycující lhostejnost či nedbalost opisovačů či sazečů k zaznamenání některých jazykových prostředků.*“²⁰⁾ Pokusila jsem se proto zachovat pouze příznačné rysy dobové kvantity a nezasahovat do samohláskových délek ve kmeni slov (*kníha, Ján, obširný, zůřivost, žalost*), nešlo-li o zjevnou chybu nebo pokud by nebylo vážně narušeno porozumění textu (*svatost*

¹⁷⁾ K analogické reformě pravopisu nejnověji viz Ondřej KOUPIL, *Grammatyka česka, mluvnice češtiny v 16. až 19. století (katalog výstavy)*, Praha 2015, s. 23: „*Nešlo o racionalizující (tedy pro píšící prakticky zjednodušující) reformu, ale v zásadě o nastolení souladu mezi tvarovým a grafickým systémem v češtině i za cenu větší obtížnosti pravopisného systému pro píšící. [...] Odstraněním některých dvojnácností (diference kosi/kosy) se na druhou stranu usnadnilo dekodování, čtení – tato tendence ostatně provázela český pravopis po celou historii.*“

¹⁸⁾ Srov. Matěj Václav ŠTEJER, *Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psátí neb tisknouti*, Praha 1668, s. 4: „*Neškodí. Ta slova nejsou česká, ale jsou zapůjčena od cizích jazyků, a proto někteří tak je píší v českém jazyku, jak se nacházejí v cizím.*“

¹⁹⁾ K závěru, že samohlásková kvantita je především odrazem dobového tiskařského úzu, dospěl mj. Dušan Šlosar podrobným rozbořením písňových sbírek Adama Michny z Otradovic – viz Dušan ŠLOSAR, *Samohlásková kvantita v době Adama Michny z Otradovic*, Listy filologické 92, 1969, s. 340–345.

²⁰⁾ Karel HÁDEK, *O smyslu a cílech vydávání starších památek*, in: Petr Karlík – Jana Pleskalová – Zdenka Rusinová (edd.), *Pocta Dušanu Šlosarovi. Sborník k 65. narozeninám, Boskovice 1995*, s. 80.

X *svátost, litá X litá*). Opět zůstává otázka, zda ponechat také kolísání (*císařovna - císařovna, kazatel - kázatel*), které je častější u předpon. Kloním se k zachování variantního psaní, ačkoliv není jisté, zda spíše neodráží tiskařskou nepečlivost, než dobovou výslovnost. Nejvíce změn se týká kvantity koncovkové, kterou jsem v podstatě plošně upravila.

Velká písmena

Samostatnou kapitolu představuje v ediční praxi psaní velkých písmen. V zásadě upravuji psaní velkých písmen v latinském i českém textu podle současné české pravopisné normy, ale v některých případech ponechávám v latině způsob psaní v tomto jazyce obvyklý. Jde o relativně dobře vymežitelné skupiny, a i když se postupem času jednotlivé kategorie i míra použití velkých písmen mění (myslím, že směřujeme k omezování majuskulí), je v latinském textu větší tendence k používání velkých písmen (adjektiva odvozená od vlastních a místních jmen – *Bohemus, Pragensis, Wissehradensis*, názvy měsíců – *Martius* apod.). Majuskule zachovávám také u slov, které vystihují vztah autora k dané skutečnosti (výraz úcty a podřízený vztah k autoritám, zdůraznění jevů duchovních, zbožnosti a náboženské úcty), neboť odpovídají charakteru vydávaného textu a jsou typické pro vizuální stránku barokních textů.

Jednou z otázek je, zda v rámci těchto kategorií velká písmena sjednocovat tam, kde v originálním tisku majuskule není (u daného slova důsledně, nebo výskyt kolísá). Narážíme totiž na problém, zda jde o autorský úzus, nebo nepečlivost sazeče či tiskaře. V zrcadlovém vydání navíc vyvstává patrný rozdíl v užití velkých písmen, kterých je v latinském textu výrazně více. I v českém barokním textu zachovávám majuskule častěji, než je dnes obvyklé (např. u výrazů vyjadřujících náboženskou úctu – *Prozřetelnost pravého Boha, Rodička Boží, Beránek Boží*, a na rozdíl od současných pravidel i ve slově *Božský*, kde vycházím z argumentu, že jde o paralelu k latinskému *Dei*, a dále v apelativech zastupujících Boha, Pannu Marii, svaté – *Dobrodělnyně, Matka Boží*). Tyto úpravy do určité míry odrážejí latinská pravidla pro velká písmena, ale v mnoha případech se grafika latinského a českého editovaného textu u majuskulí liší. V jejich distribuci nicméně edice zachovává praxi obou jazyků a tato odlišnost jistě nepůsobí na čtenáře rušivě ani neztěžuje porozumění textu. Jde o zavedené úzy obou jazyků a výraznější změny by mohly být čtenářem pocíťovány jako chyby.

Prízvuky

Terminologicky nejde v pravém slova smyslu o přízvuky odrážející určitou kvalitu vokálu, ale o znaménka běžně užívaná v barokních textech. Přízvuky byly obvykle nedílnou součástí raněnovověkých latinských textů a napomáhají bezprostředně vizuálně odlišit gramatické tvary, slovní druhy, význam užitého jazykového výrazu nebo odstraňují homonymii, čímž umožňují rychlejší orientaci v textu. Vzhledem k tomu, že užívání akcentů obvykle není zcela důsledné ani bezchybné, většina edic na jejich prepis rezignuje, i když tím u některých slov částečně ztíží možnost okamžitého pochopení. Navíc dnešní čtenáři v naprosté většině neznají funkci jednotlivých přízvuků v raněnovověkých spisech a mechanicky převzaté přízvuky by pak mohly spíše zavádět či jinak ztěžovat vnímání latinského textu. Přesto postupně stále více o vyznačování přízvuků uvažujeme – pak je ovšem třeba rozhodnout, zda opravovat chybné přízvuky nebo je doplňovat tam, kde by podle daných pravidel měly být uvedeny.

Podobnou otázku přináší trema, rozlučník, který odlišuje dvojslabičně vyslovanou skupinu *aě*, *oě* od dlouhých vokálů *ae*, *oe*. Pokud se v originálním textu vyskytuje, myslím, že je vhodné ho zachovávat. Nevím však, zda je korektní doplňovat ho u slov, kde chybí. Zřejmě bychom ho měli doplnit tam, kde by kvůli homonymitě mohlo dojít k nepochopení textu (např. gen. sg. *aëris X aeris*).

Hranice slov

V latinské edici povětšinou zachovávám hranice slov v textu v původní grafice, i když se liší od podoby klasické, zvláště pokud jde o dobově podmíněné tvary nebo spřežky (*reipublicae*, *indies*, *seipsum*, *hujusmodi*). Větší úpravy doznala hranice slov v českém textu, např. původně oddělené psaní předpon (*s pachaného*, *z cestnost*, *bez ouhonný*, *po kojná* > *spachaného*, *zcestnost*, *bezouhonný*, *pokojná*), naopak psaní předložek dohromady s následujícím slovem (*očem*, *předním*, *zastáleho* > *o čem*, *před ním*, *za stáleho*) podobně jako kondicionálního *by* (*učinil-liby*, *kerak-by*, *jenžby* > *učinil-li by*, *kerak by*, *jenž by*) a zvrátneho *se* (*těmise* > *těmi se*). Zpravidla také upravuji oddělené psaní příslovečných spřežek a složených spojovacích výrazů (*z přima*, *z cela*, *i hned*, *na to*, *na proti*, *proto že* > *zprima*, *zcela*, *ihned*, *nato*, *naproti*, *protože*), ale ponechávám ho, pokud pro něj nacházím oporu v latinském originálu (*tak že* – *ita ut*).

V obou jazykových variantách měním podobu složenin psaných přes spojovník ve prospěch stažených tvarů a první písmeno upravuji podle stanovených pravidel pro psaní velkých písmen (*Proto-Martyr*, *Proto-Tyrannus*, *Archi-Episcopus*, *Sacro-Sanctum*; *mravo-počestnost*, *arci-biskup*, *spolu-oučastník*, *svato-svatou*, *Prvo-mučedl-*

ník, Prvo-tyran > Protomartyr, Prototyranus, Archiepiscopus, Sacrosanctum; mravopověstnost, arcibiskup, spoluočastník, svatosvatou, Prvomučedlník, Prvotyran). Pouze latinská kompozita, jejichž obě části jsou stejného druhu nebo i v češtině mají podobu dvou slov, ponechávám se spojovníkem (*Universitas Carolo-Ferdinanda, Vete-ro-Pragae*).

Zkratky

Nečetné písařské zkratky latinského textu rozvádím bez vyznačení (*cōmuni, sanctū, noctuq; > communi, sanctum, noctuque*). Zkratky se v obou jazykových verzích vyskytují jen v omezené míře, více v latině, zejména v titulu (*Inclyt. Regn. Boh. Stat. typographi*). Běžně známá latinská sigla ponechávám v původním tvaru (*S., P., D.*), neboť nehrozí neporozumění textu a zároveň zůstane zachován jeho originální ráz. Ostatní zkratky pro usnadnění četby rozepisují bez vyznačení. V českém textu se nacházejí pouze ustálené zkratky, které nerozepisují, upravují však jejich podobu podle dnešního úzu (*S. > sv., P.P. > p.*). Zajímavá je kontaminace latinské a české zkratky (*vel. P. Wietrowskýho*). Všechny zkratky uvádím v závěrečném seznamu. Zkrácená jména autorů a děl z marginálií rozepisují v kritickém aparátu.

Interpunkce

Rétorickou interpunkci latinského textu, která je založena na principu výdechového členění věty, nahrazuji dnešním systémem syntakticko-logickým. Původní interpunkční znaménka ponechávám tam, kde nejsou se současnou praxí logického členění textu v rozporu. Čárky ruším před spojkami slučovacími, a pokud oddělují infinitivní vazby od řídicího slovesa, případně východisko a jádro výpovědi. Doplňuji je k oddělení vět vedlejších, několikanásobných větných členů, delších participiálních konstrukcí a volných přívlastků či přístavků. Dvojtečky ponechávám před výčty a citacemi, jinak je v periodách a dlouhých souvětích nahrazuji středníky, před vedlejšími větami s významem důsledkovým nebo odporovacím čárkou. Středníky členící souvětí na kratší větné úseky ponechávám, na čárku je měním při těsném významovém vztahu oddělených výpovědí nebo po vsuvce. Výjimečně je u příliš dlouhého textového úseku nahrazuji tečkou.

Otazníky a vykřičníky jsem ponechala na koncích vět s významem tázacím či zvolacím. Uprostřed věty, za oslovením, jsem je buď nahradila čárkou, nebo změnila následující malé písmeno na majuskuli. V nepřímých otázkách jsem místo otazníku dala tečku. Stírá se tím sice expresivita textu, ale pro dnešního čtenáře je tento způsob přirozenější. Zvolání uprostřed věty je také možné řešit pomocí zá-

vorcky, ve které lze ponechat původní interpunkci: *At (quis crederet!) quod Wenceslao placere affectumque erga Imperatricem conciliare debebat, hoc ille in majus odium vertit.*

Podobné zásahy jsem provedla i do interpunkce českého textu, která do značné míry kopírovala latinský originál.²¹⁾ Grafickým rozdílem je virgule, kterou jsem změnila na čárku. Hojně užívané středníky a dvojtečky, často funkčně zaměněné, jsem nahradila čárkou, a pokud následovala majuskule, upravila jsem ji na minuskuli. Ponechávám kulaté závorky naznačující autorské a jiné vsuvky, které český překlad využívá častěji než originál, čímž dosahuje výrazně přehlednějšího členění textu. V zrcadlové edici je silná tendence k přiblížení interpunkce obou textů, obecně usilují o zřehlednění textu vyšším počtem čárek a středníků, které v latině odělují rozvitá participia, ablativy absolutní, gerundivální vazby apod., v češtině pak analogické úseky přeloženého textu (vedlejší věty, přívlasky volné, vsuvky aj.).

V obou jazykových verzích ruším za nadpisy a letopočty tečku. Vycházím tak ze současné editorské praxe při vydávání českých textů, kde se tečka za letopočty považuje za nadbytečnou. Zdůrazňuji, že i v češtině jde původně o číslovku řadovou, ale editoři touto úpravou vycházejí vstříc vnímání dnešního čtenáře, který si letopočet automaticky převádí na číslovku základní. Mě k této úpravě vedla také vizuální stránka paralelní edice, v níž by odlišná podoba letopočtů v latinském a českém textu mohla být matoucí.

Poznámkový aparát

Zvláštní řešení vyžaduje poznámkový aparát. Pokud vydáváme latinský originál se zrcadlovým moderním překladem, lze textově kritické poznámky i upřesnění citací začlenit pod latinský text a vysvětlivky i případné komentáře pod překlad. V případě latinského originálu a zrcadlového dobového překladu je třeba pod oba texty umístit kritický aparát. U *Historia S. Joannis Nepomuceni* jsem zvolila systém dvojích poznámek pod čarou a k tomu vysvětlivek. Pod oběma jazykovými verzemi uvádím textově kritické poznámky (původní znění míst emendovaných přímo v textu), pod latinským textem pak objasnění neobvyklých jazykových jevů, výrazů a gramatických tvarů a zejména citace (jejichž seznam příkládám na konci edice). Vzhledem k tomu, že je český překlad relativně věrný, lze upřesnit a doplnit citovaná díla a pasáže pouze pod latinským textem. Jen u biblických odkazů doplňuji znění ze Svatováclavské bible pro srovnání, zda překladatel převáděl dané citáty sám, nebo pro svou práci využíval dobového textu Bible. Pod českým textem dále

²¹⁾ K interpunkci např. Pavel KOSEK, *Interpunkce „Hory Olivetské“ Matěje Tannera*, Listy filologické 125, 2002, s. 120–138.

upozorňuji na chybějící marginálie a doplňuji komentáře jazykové, poznámky k překladu a diferenční slovníček (tj. vysvětlení méně obvyklých starších českých slov a tvarů).

V poznámkách pod čarou tak ovšem nezbývá prostor pro věcné vysvětlivky, proto jsem je umístila na konec edice, i když to není pro čtenáře úplně komfortní řešení. Zaměřuji se v nich na kontext, historické osobnosti, reálie a lokality, které jsou nutné pro pochopení textu. Forma překladu umožnila paralelně indexovat latinský i český text a vytvořit společné vysvětlivky. Složitý systém dvou řad poznámek pod čarou a současně vysvětlivek ovšem představuje oříšek pro sazbu takové edice. U typických barokních adaptací, kde dobový překlad doznal značných posunů, zjednodušení a zkrácení, je systém poznámek ještě složitější – viz např. zmínovaná Balbinova *Diva Montis Sancti* (častěji se komentuje podoba překladu a vysvětlivky nemusí být totožné). V takovém případě je otázkou už diskutovaná forma edice stejně jako pojetí poznámkového aparátu.

Závěr

V předchozím přehledu jsem předestřela hlavní okruhy, s nimiž se editor paralelního latinského a českého raněnovověkého textu musí vyrovnat. Ačkoliv nelze vypracovat jednotná ediční pravidla pro širší časový úsek a různé typy literárních děl, diskuse nad pravidly by měla vést ke stanovení problematických okruhů a k návrhům na jejich řešení. Formulace obecnějších zásad by se mohla stát podkladem pro pravidla dílčí, řešící zvláštnosti jednotlivých autorů a přihlížející k účelu edice i k obsahové specifičnosti textů.

Wietrowského spis *Historia S. Joannis Nepomuceni* i Balbinova *Diva Montis Sancti* a jejich dobové překlady představují určité protipóly v našem barokním překladatelství (věrný překlad na straně jedné a adaptace s rozsáhlými textovými změnami na straně druhé). Některé ediční postupy se v obou případech budou shodovat, jinde bude třeba vzhledem k odlišné podobě jazykových verzí zvolit jiné přístupy. V obou případech však vydávání takových děl umožní rozvíjet téma vícejazyčnosti literatury v době baroka, čímž přispěje k bližšímu poznání naší literární historie.

V závěru bych chtěla zmínit problematiku trojjazyčných textů, která se týká obou diskutovaných děl. Vydaná latinsko-česká verze spisu je v našem prostředí odůvodnitelná, zrcadlovou formu edice považuji za atraktivní pro čtenáře a zároveň doufám, že má takto latinská verze větší šance na to být čtena, příp. srovnávána s překladem. Vystává ovšem otázka, jak naložit s německou verzí, tedy zda ji připojit na konec zrcadlového dvojjazyčného vydání, připravit vydání trojsloupcové, které už ovšem není čtenářsky komfortní, vytvořit zvláštní samostatnou edici nebo

vydat ještě jednu verzi publikace s latinskou a německou variantou, v níž lze např. pro zahraniční publikum přeložit úvodní studie do němčiny.

Pro zachycení všech jazykových verzí díla i jednotlivých vrstev textu, jeho transliterované i editované podoby či komplikovanějšího systému poznámek je možné také využít v dnešní době stále oblíbenější elektronickou formu edice, ve které oproti knižnímu vydání nejsme limitováni rozsahem textu. Navíc lze vytvořit několik typů poznámek i propojit odkazy a vysvětlivky do nejrůznějších databází, příp. i na digitalizát daného starého tisku či citované literatury. Mně se jeví jako nejvhodnější připravit spolu s digitální edicí i výběr vhodných textů v tištěné podobě, která sice nenabízí čtenáři možnost vyhledávání a snadnou dostupnost dalších informací, ale většinou z nás přináší četba papírové knihy stále ještě radost.

Alena Bočková

PARALLEL EDITIONS OF SEVERAL LANGUAGE VERSIONS OF A SINGLE TEXT

SUMMARY

The article focuses on the work methodology and editorial procedures in publishing multiple language versions of a single text on the example of a critical edition of a Latin document by Maximilian Wietrowski *Historia S. Joannis Nepomuceni* (1729) and its Czech contemporary translation *Zpráva historická o životě sv. Jana Nepomuckého* (1730). The comfortable mirror editions of the texts require combination of editorial approaches used in the different languages with regard to the parallel edition of the texts. Moreover, these approaches can differ in the degree of accuracy or liberty of the issued translation.

The introduction outlines the basic transcription approaches to the issuance of Latin and Czech texts, which both follow the principles of the series *Opera omnia / the Work of Jan Amos Comenius*. For the needs of editions of Latin documents from the 17th and 18th centuries, they were transformed by Martin Svatoš; the current publications of Czech baroque texts are based on instructions formulated by Josef Vitr. The main part of the article introduces the particular implementation and modifications of these principles in the mirror edition of the Latin and Czech document *Historia S. Joannis Nepomuceni*. It gradually passes through the individual components of the text such as the formal form, orthography, majuscule, accents, borders of words in the text, palaeographical abbreviations and sigla, punctuation and the annotation apparatus.

The article is concluded by discussion on the form of a digital edition, which is becoming increasingly popular and which seems the most appropriate for capturing all of the language versions of the work and the individual layers of the text, its transliterated and edited forms or complicated system of annotations. What is more, in the electronic processing, it is possible to create several types of notes and connect references and annotations in various databases or a digitalized form of the given old print or the cited literature.

Translated by Miroslav Košek

Lenka Martínková

„ZPRAVODAJEM V KAUZE NOVÁK“

**K cizojazyčné korespondenci jindřichohradeckého probošta
Vojtěcha Benedikta Juhna***

ABSTRACT

The Reporter in the Novak's case. On the foreign language correspondence of the Jindřichův Hradec provost Vojtěch Benedikt Juhn

The correspondence of the Jindřichův Hradec provost V. B. Juhn emerged in 1837–1843. It contains almost two hundred variously long letters, preserved mostly in drafts, less frequently in original copies, which he exchanged with various private and public subjects. They are usually German, partly Latin and Italian in several cases. They are deposited in three different places. They concern the illness of Juhn's friend Monsignor Josef Novák, archbishop in Zadar (1823–1843) and the ensuing crisis, but also other related circumstances and events in Bohemia and Dalmatia. The collection contains a lot of new and important information, which shed new light not only on evaluation of Novák and his career, but also on some of his personal attitudes. The article elaborates on the potentials for opening the collection to the researchers.

Keywords: Catholic Church, 19th century – ecclesiastical hierarchy – correspondence – Czech National Revival – Croatian National Revival – Bohemia – Austria – Dalmatia – Italy

V letech 1837 až 1843 postupně vznikal velmi zajímavý a zatím téměř neznámý soubor cizojazyčných písemných dokumentů, který je složen z téměř dvou set listů koncipovaných převážně v německém, ale také v latinském a méně i v italském jazyce. Jde o bohatou a rozsáhlou korespondenci, obsahově velmi sevřenou a zaměřenou na jedinou konkrétní kauzu, která se týkala Mons. Josefa Nováka, arcibis-

* Příspěvek vznikl jako jeden z výstupů grantového projektu „Českobudějovická diecéze v letech 1783/1789–1850“ podporovaného Grantovou agenturou České republiky, č. 14–26999S.

kupa v Zadaru (1823–1843). Korespondence byla vedena tehdejším jindřichohradeckým proboštem Vojtěchem Juhnem s různými veřejnými i soukromými subjekty a týkala se stále závažnějších potíží (tělesných, duševních, rodinných, společenských, pracovních a do jisté míry i politických), do nichž se Josef Novák v Zadaru dostal po vážném onemocnění v létě roku 1837.¹⁾

Nejprve několik údajů k oběma hlavním protagonistům tohoto nezvyklého případu, se kterým je vznik zmíněné korespondence spojen. Vojtěch Benedikt Juhn (21. 3. 1779, Pelhřimov – 28. 11. 1843, Jindřichův Hradec) byl vzdělaný muž a kněz českého původu,²⁾ který pocházel z měšťanské rodiny z královského města Pelhřimova.³⁾ Vynikající absolvent jindřichohradeckého gymnázia a pražské teologické fakulty byl na kněze vysvěcen roku 1803 biskupem Schaffgotschem v Českých Budějovicích.⁴⁾ Téhož roku ve svém rodišti sloužil primici. Poté krátce pracoval jako zámecký kaplan (1803–1804) a pravděpodobně i jako domácí učitel na zámku Březina nedaleko od Pelhřimova. Od roku 1804 působil jako profesor biblických dějin Starého a Nového Zákona a později také orientálních jazyků (1804–1826)⁵⁾ v biskupském kněžském semináři v Českých Budějovicích.⁶⁾ Posléze tam byl od roku 1818 jmenován v pořadí druhým rektorem semináře (1818–1826),⁷⁾ po svém starším kolegovi a velmi dobrém příteli Josefu Františkovi Novákovi,⁸⁾ který se tehdy stal sidelním kanovníkem budějovické katedrál ní kapituly u sv. Mikuláše.⁹⁾ Novák i Juhn byli navíc už od roku 1805 přisedícími českobudějovické biskupské konzis-

¹⁾ Korespondence dnes tvoří jediný celek, ale nachází se rozdělená ve třech různých fondech tří různých archivů, a to: Státní oblastní archiv Třeboň (dále jen SOA Třeboň), fond Biskupský archiv České Budějovice (dále jako BA ČB), sign. II/2/b/9, kart. č. 13; Státní okresní archiv Jindřichův Hradec (dále jako SOkA JH), fond Proboštský úřad Jindřichův Hradec (dále jako PÚ JH), (1557–1957), inv. č. 227, sign. 1/d, kart. 64; inv. č. 228, sign. 1/e, kart. 65–68; Österreichisches Staatsarchiv Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, fond Alter katholischer Kultus (dále jako ÖStA Wien, AVA, AK, KK), fasc. 164/165 (Bistümer in Dalmatien), sign. 33/III (Erzbistum Zara 1814–1848), kart. 257.

²⁾ Lenka MARTÍNKOVÁ (ed.), *Rozličná podání a události z dob minulých i přítomných. Zaznamenal P. Vojtěch Holý, děkan. L.P. 1883*. Pelhřimov 2009, s. 8–9 a pozn. 10; s. 27, č. 2; s. 91–92, č. 139.

³⁾ Lenka MARTÍNKOVÁ (ed.), *Paměti pelhřimovských měšťanů z přelomu 18. a 19. století. Filip Ignác Dremsa & Antonín Štěpán*, Pelhřimov 2005, s. 37, č. 8 (Juhnova primice v pelhřimovském děkanském kostele), s. 58, č. 225 (dům jeho otce Josef Juhna).

⁴⁾ SOA Třeboň, BA ČB, kn. 198, tzv. „kněžská matrika neboli katalog kléru“ z let 1789–1820, bez foliace, záznamy v oddílu „I, J“.

⁵⁾ Juhn byl polyglot, který vedle několika moderních jazyků, latiny a řečtiny ovládal také hebrejštinu, aramejštinu a arabštinu.

⁶⁾ Jaroslav KADLEC, *Českobudějovická diecéze*. České Budějovice 1995, s. 79.

⁷⁾ J. KADLEC, *Českobudějovická diecéze*, s. 75.

⁸⁾ SOA Třeboň, BA ČB, kn. 198, záznamy v oddílu „N“.

⁹⁾ J. KADLEC, *Českobudějovická diecéze*, s. 50.

toře, takže patřili oba i mezi členy biskupovy rady. Jejich společné působení v národnostně smíšené diecézi¹⁰⁾ se neslo v obrozeneckém duchu¹¹⁾ a oba přispěli mimo jiné i k šíření znalosti spisovné češtiny mezi absolventy semináře.¹²⁾ Za Juhnova působení v čele semináře tam byla zřízena samostatná česká studijní knihovna, kterou dotoval svými pracemi Josef Jungmann.¹³⁾

Pevné a trvalé přátelství mezi Juhnem a Novákem neskončilo ani poté, když se v roce 1823 stal tehdy šestapadesátiletý Novák z rozhodnutí rakouského císaře Františka I. arcibiskupem v Zadaru (1823–1843) a od roku 1828 i dalmatským metropolitou,¹⁴⁾ a jižní Čechy na dlouhou dobu opustil.¹⁵⁾ O tři léta později, v roce 1826, odešel z Českých Budějovic i Juhn, který se stal infulovaným prelátem a proboštem v Jindřichově Hradci (1826–1843), táborským arciknězem a z tohoto titulu i řádným radou biskupské konzistoře v Českých Budějovicích.¹⁶⁾

Kromě kněžského a učitelského působení byl Vojtěch Juhn ve své době rovněž věhlasným umělcem.¹⁷⁾ Jeho mědirytiny s vyobrazením krajin, tenkrát velice módních „stínových“ profilů známých osobností i méně známých osob (například jeho

¹⁰⁾ K národnostním otázkám v českobudějovické diecézi srov. Lenka MARTÍNKOVÁ, *Profesní migrace duchovenstva v národnostně smíšených oblastech Českobudějovické diecéze na přelomu 18. a 19. století*, in: Milan Augustin (ed.), *Navzdory hranici. Migrační procesy na česko-německém pomezí*, Plzeň 2013, s. 88–106.

¹¹⁾ K jejich aktivitám srov. Tomáš VEBER, *Role katolických kněží v prouzení českého jihu (nacionalismus a/versus pastorační nezbytnost)*, in: Kristina Kaiserová – Martin Veselý (edd.), *Národ místo Boha v 19. a první polovině 20. století*. Ústí nad Labem 2006, s. 26–33 (v rámci příspěvku uvedeny bibliografické údaje V. Juhna i J. Nováka).

¹²⁾ K jednomu z jejich spolupracovníků, P. Františku Bezděkovi, který od školního roku 1811/1812 učil v semináři češtinu, srov. Tomáš VEBER, *František Rudolf Bezděka – osvícenský obrozenec*, in: Rudolf Svoboda – Martin Weis – Peter Zubko (edd.), *Osvícenství a katolická církev, České Budějovice 2005*, s. 72–81.

¹³⁾ J. KADLEC, *Českobudějovická diecéze*, s. 68.

¹⁴⁾ Josef DOBIÁŠ, *Litomericensium episcoporum series*, Liberec 1985, s. 89; Pius Bonifacius GAMS, *Series episcoporum ecclesiae catholicae*, Graz 1957; J. KADLEC, *Českobudějovická diecéze*, s. 50, 75 a 79; Jaroslav MACEK, *Biskupství litoměřické*, Kostelní Vydří 2005, s. 159–160; Franz MARDETSCHLÄGER, *Kurz gefasste Geschichte des Bisthums und der Diocese Budweis zur Jubiläumsfeier ihres Hundertjährigen Bestehens*, Budweis 1885, s. 20; Rudolf SVOBODA, *Arnošt Konstantin Růžička. Josefínista na českobudějovickém biskupském stolci*, České Budějovice 2011, s. 108, 112–113, 145–146, 151 a 175; TÝŽ, *Počátky českobudějovické diecéze*, Praha 2014, s. 116–117, 178, 180–182, 222 a 229; *Vita di Monsignor Giuseppe Godeasi, arcivescovo di Zara, metropolita della Dalmazia; coll approvazione dell' Autorita ecclesiastica*, Zara 1862, s. 49–50.

¹⁵⁾ J. MACEK, *Biskupství litoměřické*, s. 160.

¹⁶⁾ Václav Alexius POHAN, *Život veledůstojného pána, pana Vojtěcha Beneše Juhna*. Časopis pro katolické duchovenstvo 17, 1844, s. 599–614.

¹⁷⁾ Srov. Jan TOMÁŠEK, *Výtvarní umělci*, in: Pelhřimovsko ve druhém tisíciletí, Pelhřimov 2000, s. 120–124, zde s.121 (včetně portrétu V. B. Juhna jako jindřichohradeckého probošta).

příbuzných nebo jiných měšťanů a obyvatel z Pelhřimova i odjinud) a především jeho veduty českých, moravských a rakouských měst¹⁸⁾ byly tehdy mimořádně oblíbené. Dodnes představují cenný studijní materiál, neboť zejména veduty zachycují českou krajinu a několik desítek konkrétních lokalit v době na samém konci vývoje tradiční společnosti čili těsně před tím, než jejich tvárnost začala měnit nastupující industrializace. Vedle toho byl však probošt Juhn činný i literárně.¹⁹⁾

Josef František de Paula Novák (6. 9. 1767, Semily – 13. 6. 1844, Jindřichův Hradec) pocházel z české rodiny učitele ze severočeských Semil. Díky jednomu ze svých strýců, který byl farářem v Chotovinách na Táborsku, mohl začít studovat, a to nejprve na gymnáziu v Českých Budějovicích. Od roku 1786 pak studoval s vynikajícím prospěchem filozofii. Později byl přijat do semináře ve Vídni, kde se začal připravovat na kněžskou dráhu v rakouské armádě. Studia ukončil v roce 1792, vysvěcen na kněze byl ve Vídni a ustaven na obroči byl 27. ledna 1793 v Českých Budějovicích biskupem Schaffgotschem. V letech 1793–1795 Novák krátce působil jako kaplan v duchovní správě budějovické diecéze.²⁰⁾ Poté byl povolán do armády (*dimissus quam castrensis*). Od ledna 1795 až do 1. listopadu 1804 byl polním kurátem u jednoho z pěších granátnických pluků rakouské armády. J. Macek uvádí, že byl kurátem svědomitým a obětavým. Přivodilo mu to závažné (patrně infekční) onemocnění během služby v jednom z lazaretů, kde pečoval o raněné, což mu na zbytek života podlomilo fyzické zdraví.²¹⁾

V letech 1804–1817 J. F. Novák působil jako profesor dogmatické teologie a hermeneutiky a také první rektor nově založeného budějovického biskupského semináře. V letech 1817–1822 byl sídelním kanovníkem budějovické katedrální kapituly a řádným radou biskupské konzistoře. Mezitím byl 4. března 1821 císařem Františkem I. jmenován arcibiskupem v dalmatském Zadaru. Poté musel 26. října 1822 rezignovat na kanovnické beneficium v budějovické katedrální kapitule a 27. prosince byl potvrzen papežem v arcibiskupské hodnosti. Údajně obdržel 12. ledna 1823 ještě od biskupa Růžičky v budějovickém katedrálním chrámu biskupské svěcení, ale tento údaj poněkud zpochybňuje R. Svoboda, který zkoumal Růžičkovy matriky biskupských prací a nenašel v nich o tomto úkonu záznam. Má-li pravdu, pak zatím otázka Novákova biskupského svěcení zůstává otevřená.

¹⁸⁾ Vydával je tiskem nejčastěji u Jiřího Döblera v Praze a v řadě případů jsou jeho veduty vůbec prvním obrazovým zachycením daných lokalit, přičemž jde o vyobrazení velice přesná.

¹⁹⁾ Karel PLETZER, *Zápisky Vojtěcha Benedikta Juhna o Českých Budějovicích*, Výběr 3, 1966, č. 1, s. 5–17.

²⁰⁾ Nejprve byl kaplanem v Kovářově u Orlíku a později zámeckým kaplanem na Hluboké nad Vltavou u knížat ze Schwarzenbergu. SOA Třeboň, BA ČB, kn. 198, bez foliace, oddíl pod písmenem „N“.

²¹⁾ J. MACEK, *Biskupství litoměřické*, s. 159.

Teprve 7. dubna 1823 se Novák mohl konečně odebrat na cestu do Rijeky, kde ho čekala loď s čestným doprovodem z řad členů zadarské kapituly, a na té se přelavil do Zadaru. Do své arcidiecéze dorazil 10. května 1823. O něco později se v tamní katedrále konala jeho slavnostní intronizace. V Dalmácii pak působil do 9. října 1842, kdy po šest let trvající vážné nemoci nakonec ze zdravotních důvodů nabídl papežské kurii svou rezignaci, která byla přijata o několik měsíců později. Na přelomu let 1842 a 1843 se definitivně vrátil do Čech, kde předtím krátkodobě pobýval už několikrát. Dožil se souhlasem biskupa Růžičky ve své někdejší domovské budějovické diecézi jako titulární arcibiskup z Larissy. Sedm měsíců po odchodu svého přítele Vojtěcha Juhna na věčnost (zemřel 28. 11. 1843) zde Novák 13. června 1844 zesnul ve věku nedožitých 77 let.

Juhnův (na rozdíl od Nováka) celkem poklidný profesionální i osobní život se s dramatickým osudem jeho přítele znovu prořal na samém konci, právě v letech 1837–1843, kdy se pro něho i pro jeho rodinu stal asi nejdůležitější osobou v Čechách. Jak ukazuje právě shora citovaná korespondence, Juhn navázal s tehdy těžce nemocným arcibiskupem Novákem a zejména s jeho rodinou těsnější spojení. Snažil se přes vídeňský dvůr prostřednictvím budějovického biskupa Arnošta Konstantina Růžičky pomoci s vyřešením nepříjemné situace, do které se jeho přítel dostal na rozhraní léta a podzimu roku 1837 v Zadaru.²²⁾ Pod pojmem „kauza Novák“, která je hlavní náplní a obsahem shora zmíněné korespondence, se tedy rozumí těchto necelých sedm nepříjemných let, než churavějící arcibiskup konečně na nátlak okolí rezignoval a vrátil se jako emeritus do vlasti.

V české odborné i regionální literatuře je Josef František Novák, podobně jako například litoměřický biskup Josef František Hurdálek, uváděn jako příklad oslnivé kariéry,²³⁾ kdy se kněz prostého původu skrze dráhu vojenského kaplana, přes pedagogické působení v kněžském semináři a přes úřední činnost v biskupské konzistoři vypracoval až do nejvyšších církevních hodností. Nejprve působil na pozici budějovického kanovníka, a poté byl císařem povýšen dokonce až na církevního knížete, když se stal arcibiskupem v dalmatském Zadaru. Vzhledem k jeho činnosti a osudům na Jadranu a zejména vzhledem k minimálně rozpačitému, a možná lze říci přímo neslavnému konci jeho tamního působení, se však naléhavě nabízí otázka, zda šlo v případě Josefa Františka Nováka skutečně o osobní kariéerní vrchol, anebo naopak o jeho „vrcholný životní přehmat“.

²²⁾ ÖStA Wien, AVA, AK, KK, kart. 257, fasc. 164/165 (Bistümer in Dalmatien), sign. 33/III (Erzbistum Zara, Domkirche, Konzistorium, Domkapitel, 1814–1848), zde zejména spis č. VI/73 z 29. 3. 1838 (zpráva dalmatského guberniálního prezidenta von Lilienberga o Novákově zdravotním stavu a situaci v arcidiecézi).

²³⁾ J. KADLEC, *Česko-budějovická diecéze*, s. 50; R. SVOBODA, *Arnošt Konstantin Růžička*, s. 108, 112–113, 145–146, 151 a 175; TÝŽ, *Počátky*, s. 116–117, 178, 180–182, 222–224, 229.

Názory na Novákovo působení v chorvatském přímoří, které tehdy bylo kulturně pod silným italským vlivem a politicky pod vládou rakouské monarchie,²⁴⁾ se liší. Podle některých autorů byl arcibiskup Novák v Dalmácii neoblíbeným chráněncem a exponentem císaře Františka. Současně je považován za nepřítele vzrůstajícího se chorvatského národního uvědomění a obrození, které na území Dalmacie právě tenkrát začínalo silnit.²⁵⁾ Je to poněkud překvapivý názor i vzhledem k jeho předchozímu působení v Českých Budějovicích a jeho osobnímu národnostnímu zaměření.²⁶⁾ Podle jiných názorů však byl ve své arcidiecézi naopak oblíbený a to nejen pro nekonfliktní a klidnou povahu, ale i pro jeho styky u vídeňského dvora, díky nimž pro zanedbanou arcidiecézi (poškozenou za napoleonských válek a v době francouzské okupace)²⁷⁾ arcibiskup Novák dokázal získat od státu značné finanční prostředky. Investoval je nejen do zvelebení katedrály, arcibiskupského paláce nebo dalších arcibiskupských nemovitostí a objektů v Zadaru a jeho okolí,²⁸⁾ či do rozvoje tamního arcibiskupského kněžského semináře, ale také například do konsolidace a rozvoje školské sítě v celé Dalmácii.²⁹⁾ Jedním z jeho nejbližších spolupracovníků v Zadaru se stal učitel v tamním semináři Ivan Berčić (italsky Giovanni Bercich).³⁰⁾ Tohoto zaderského rodáka si Novák převedl ze semináře do arcibiskupské konzistoře (nejprve jako svého sekretáře a ceremoniáře), kde Berčić učinil jedním z konzistorních radů. Později ho dostal i do katedrální (od roku 1828

²⁴⁾ Angelo DE BENVENUTI, *Storia di Zara dal 1797 al 1918 II*, Milano 1953; nověji a podrobněji k situaci v první polovině 19. století srov. např. Konrad CLEWING – Marko TROGRLIĆ, *Dalmacija i bečke središnje institucije predožujujske Austrije. Namjesnik piše swomu Caru*, in: Tiž (edd.), *Dalmacija – neizbrušeni dijamant. Habsburška pokrajina Dalmacija v opisu namjesnika Lilienberga*. Zagreb – Split 2015, s. 11–45; Andreas GOTTSMANN, *Das Bild Dalmatiens und der Dalmatiner in der österreichischen Reiseliteratur des 19. und frühen 20. Jahrhunderts*, Österreich in Geschichte und Literatur, 43, 1999, s. 1–19; Marko TROGRLIĆ, *Dopo Venezia: le trasformazioni politiche e istituzionali in Dalmazia dal 1797 al 1848*, in: Francesco Bruni – Grysa Matzeou (edd.), *L'Adriatico: incontri e separazioni (XVIII – XIX secolo)*. Venezia – Atene 2011, s. 137–155.

²⁵⁾ J. MACEK, *Biskupství litoměřické*, s. 160.

²⁶⁾ V Českých Budějovicích zejména v době seminárního působení patřili Novák i Juhn k podporovatelům českých národně obrozeneckých snah. Srov. J. KADLEC, *Českobudějovická diecéze*, s. 50.

²⁷⁾ Ante BRALIĆ, *Austrijska opsada Zadra 1809. godine*, in: Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadaru 50, Zagreb – Zadar 2008, s. 213–234; Marko TROGRLIĆ – Josip VRANDENČIĆ, *Dalmacija za francuske uprave (1806 - 1813). Problemi i interpretacije*, in: Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog od 18. do 19. rujna 2006 u Splitu, Split 2011, s. 5–32.

²⁸⁾ *Schematismo della Arcidieocese Metropolitana di Zara per l'anno 1843*, Zara 1843, s. 3.

²⁹⁾ Tamtéž.

³⁰⁾ Ivan Berčić se narodil 3. 5. 1785 v Zadaru, na kněze byl vysvěcen tamtéž 17. 5. 1809, zemřel v roce 1856 v Šibeniku. Srov. *Schematismo*, s. 48.

metropolitní) kapituly, když se zasadil o jeho povýšení mezi její sídelní kanovníky. V době své nemoci kanovníka Berčiče jmenoval generálním vikářem a svým koadjutorem.³¹⁾ Přitom tento kněz, který se později stal biskupem v méně významné Kasii a poté v Šibeniku, kde v roce 1856 zemřel, proslul právě styky s chorvatskými obrozenci a podporou jejich vědeckých a literárních aktivit.³²⁾ Je tedy zvláštní, že by se právě takto zaměřený muž stal doslova pravou rukou arcibiskupa Nováka při správě zadarské arcidiecéze, kdyby byl Novák skutečně orientován antichorvatsky a prorakously do té míry, jak naznačuje J. Macek.³³⁾ Kdo tedy vlastně ve skutečnosti byl Mons. Josef František de Paula Novák (chorvatsky Josip Franje di Paola Novak) a jak se projevoval do roku 1837?

V literatuře je možné o jeho osobě nalézt většinou jen základní údaje. Také na oficiální webové stránce zadarské arcidiecéze případný zájemce o informace o něm nalezne pouze jeho základní životní data.³⁴⁾ Nejcelistvější přehled jeho životních osudů tedy prozatím podávají Milena Lenderová³⁵⁾ a Jaroslav Macek,³⁶⁾ přičemž některé doplňující informace k Novákovu působení v jižních Čechách nalézáme také u Franze Mardetschlägera³⁷⁾ a u Jaroslava Kadlece.³⁸⁾ Rudolf Svoboda ve svých pracích tyto informace převzal, poněkud upřesnil a zčásti doplnil.³⁹⁾ Podle dostupných informací se tedy jednalo o vzdělaného, cílevědomého a pracovitěho muže, který se stal oblíbencem nejen biskupa Schaffgotsche a později i Růžičky, ale patrně i císaře Františka. Měl tedy už od počátku své „jihocheské kariéry“ předpoklady k úspěšné profesionální dráze. Bohužel se zdá, že jeho odchod do Zadaru nebyl nejlepší volbou a že se zde ocitl na nesprávném místě a v nesprávnou dobu, což se mu patrně stalo osudným.

Problémem, který zatím nebyl zcela uspokojivě vyřešen, je i příčina a také charakter Novákova onemocnění z konce léta 1837. O jakou nemoc v jeho případě vlastně šlo? Fyzickou nebo psychickou? V dostupných pramenech úředního půvo-

³¹⁾ ÖStA Wien, AVA, AK, KK, kart. 257, fasc. 164/165, sign. 33/III - 1 (Erzbistum Zara), spis č. VI/73 z ledna až dubna 1838.

³²⁾ Významným zdrojem těchto informací je tištěný nekrolog šibenického biskupa Mons. Ivana Berčiče in: Gaetano SORGATO, *Memorie funebri antiche e recenti raccolte*, Padova 1856, s. 188–189.

³³⁾ J. MACEK, *Biskupství litoměřické*, s. 159–160.

³⁴⁾ Srov. www.zadarskanadbiskupija.hr; www.hbk.hr; www.dazd.hr/vodic-nadbiskupija/arhiv-zadarske-nadbiskupije/.

³⁵⁾ Milena LENDEROVÁ, *Ze Semil na Balkán: Josef František Novák, arcibiskup zadarský*, Z Českého ráje a Podkrkonoší 11, 1998, s. 47–64.

³⁶⁾ J. MACEK, *Biskupství litoměřické*, s. 159–160.

³⁷⁾ F. MARDETSCHLÄGER, *Kurz gefasste Geschichte*, s. 20.

³⁸⁾ J. KADLEC, *Československá diecéze*, s. 50, 68–69, 75 a 79.

³⁹⁾ R. SVOBODA, *Arnošt Konstantin Růžička*, s. 108, 112–113, 145–146, 151 a 175; TÝŽ, *Počátky československé diecéze*, s. 116–117, 178, 180–182, 222, 224 a 229.

du, které velmi podstatně doplňují kusé a nejasné formulace z Juhnovy korespondence s vídeňským dvorem a s biskupem Růžičkou, soudobí lékaři jeho chorobu označovali termíny jako „*monomania*“ nebo „*melancholia*“, později také „*debilitas melancholica*“.⁴⁰⁾ S největší pravděpodobností se jednalo o naprosté duševní a tělesné vyčerpání a z něho plynoucí celkové zhroucení spojené s dlouhodobými a ochromujícími depresemi. Arcibiskupovo už dříve nevalné zdraví vedle zvyšujícího se věku patrně poškodilo i horké a pro něho nezvyklé dalmatské klima. Zda a jaký vliv mohlo mít údajně všeobecné nepřátelství vůči jeho osobě, o němž se zmiňuje J. Macek,⁴¹⁾ není zcela jasné. I přes některé delší dobu se objevující nenápadné symptomy totiž k jeho kolapsu asi došlo přece jen náhle a neočekávaně. Pověstnou poslední kapkou se stala roztržka, ke které došlo na diecézní synodě v srpnu 1837 v arcibiskupském semináři v Zadaru, která se konala u příležitosti generální vizitace zadarského semináře biskupem ze Splitu.⁴²⁾

Uvnitř místního kléru už delší čas panovala vzájemná, všeobecná a zcela mimořádná animozita mezi duchovními italského a chorvatského původu.⁴³⁾ Nevraživost narůstala bez ohledu na Novákovo působení. Měla hluboké kořeny, složité příčiny a v jejím pozadí stály nejen nacionální spory v Dalmácii a Uhrách, ale i různé politické neshody a komplikované rakousko-italské vztahy.⁴⁴⁾ O těchto problémech byly centrální úřady ve Vídni informovány dosti přesně a pravidelně dalmatským guberniem, v jehož čele tehdy stál prezident Wenzel Vetter hrabě von Lilienberg, který podával o situaci v arcidiecézi pravidelná hlášení.⁴⁵⁾ Na zmíněné synodě došlo mezi metropolitou, který byl zřizovatelem místního semináře, a klérem ke sporu o obsah a zejména vyznění vizitační zprávy splitského biskupa. Ta obsahovala zdrcující, ale pravděpodobně nikoli zcela objektivní a nestrannou kritiku stavu zadarského teologického učiliště. Arcibiskup to neunesl a se zúčastněným duchovenstvem se neshodl na řešení situace. Výsledkem bylo jeho rozčilení a náhlá těžká mdloba. Poté byl odnesen do arcibiskupského paláce a správy diecéze se *de facto* už nikdy sám znovu neujal. Tímto momentem se začíná naplno odvíjet kauza, ve

⁴⁰⁾ ÖStA Wien, AVA, AK, KK, kart. 257, fasc. 164/165, sign. 33/III - 1 (Erzbistum Zara), spis č. VI/238 z března 1842 (zdravotní stav arcibiskupa a jeho žádost o rezignaci na arcibiskupský úřad v Zadaru z tohoto důvodu); SOA Treboň, BA ČB, sign. II/2/b/9, kart. 13.

⁴¹⁾ J. MACEK, *Biskupství litoměřické*, s. 159.

⁴²⁾ ÖStA Wien, AVA, AK, KK, kart. 257, fasc. 164/165, sign. 33/III - 1 (Erzbistum Zara), spis č. VI/73 z 29. března 1838.

⁴³⁾ Byla patrně jen „špičkou ledovce“, která naznačuje, jaké nacionální vztahy v tehdejší Dalmácii panovaly.

⁴⁴⁾ K tomu např. Alan SKED, *Metternich a Rakousko. Pokus o hodnocení*, Brno 2014, zejména s. 244–248.

⁴⁵⁾ ÖStA Wien, AVA, AK, KK, kart. 257, fasc. 164/165, sign. 33/III - 1 (Erzbistum Zara), spis č. VI/73.

kteřé byl hlavním zpravodajem budějovického biskupa Růžičky i dvorské kanceláře ve Vídni Novákův nezištný a věrný přítel jindřichohradecký probošt Vojtěch Juhn.

Jak vyplývá ze shora citovaných dokumentů i z náznaků v Juhnových dopisech, v zaderském semináři se už před Novákovým příchodem vytvořily dvě frakce: italská kolem profesora Giuglielmiho a chorvatská kolem profesora Unčiče, jemuž stranil i vicerektor semináře katedrální kanovník Skarić.⁴⁶⁾ Dalmatský guberniální prezident hrabě Lilienberg po shora popsané aféře navrhoval vídeňským centrálním úřadům, aby ze semináře nechaly vyhostit frakci kolem Giuglielmiho. Jeho stoupenci útočili nejen na Chorvaty, ale i na Rakousko, a navíc někteří z nich velezrádně požadovali odtržení dalmatského přímoří od státu a jeho připojení k Itálii (byli mezi nimi nepochybně lidé ovlivnění idejemi hnutím „Mladá Itálie“). Jako vicerektora prezident navrhoval ponechat kanovníka Skariće, ale do čela měl být postaven nový rektor, vzdělaný, erudovaný a všeobecně oblíbený a vážený kapitulní děkan Luigi Pini. Kanovník Ivan Berčić, do té doby pravá ruka arcibiskupa Nováka, měl zůstat koadjutorem arcidiecéze a generálním vikářem, jímž ho v jedné ze světlých chvilek churavějící arcibiskup Novák jmenoval. Správu arcidiecéze však měl vykonávat ve spolupráci s děkanem Pinim. Kapitulním proboštem měl být na prezidentův návrh jmenován blíže nespecifikovaný kanovník z Cattaro jménem Vitajić.⁴⁷⁾ Dalmatský guberniální prezident, který podle J. Macka neměl být arcibiskupu Novákovi právě nakloněn, se v hlášeních ke dvoru o jeho zdravotním a duševním stavu a o celkové situaci v arcidiecézi, z nichž je obsáhle citováno i v Juhnových dopisech, buď držel velice zpátky, anebo je Mackova informace mylná. Každopádně se snažil v prvé řadě zkrotit nacionální vášně, které v Zadaru v srpnu 1837 veřejně vyvěřely, stabilizovat politickou a bezpečnostní situaci a také duchovní správu arcidiecéze, která byla po Novákově kolapsu v rozvratu. Trval až do počátku roku 1839, kdy se Novák v doprovodu svého synovce Antonína (J. Macek ho označuje jako bratra) odebral do Vídně, kde se měl podrobit lékařskému vyšetření a poté i léčení.⁴⁸⁾ Po jeho odjezdu byla jmenována prozatímní správa arcibiskupství.

Z dalmatské strany je možné v některých dopisech ze shora zmíněného souboru pozorovat trvalé úsilí o to, aby arcibiskup Novák, který objektivně vzato asi skutečně nebyl nadále schopen svůj úřad vykonávat, buď odstoupil, anebo se aspoň vzdal části svých nemalých arcibiskupských příjmů ve prospěch dočasně delegovaných správců arcidiecéze. Vzhledem k situaci jde o požadavek legitimní, který nelze interpretovat jako projev nepřátelství vůči nemocnému muži. Jeho zdravotní stav komplikoval situaci nejen jemu, ale i všem osobám v jeho okolí a v celé diecézi.

⁴⁶⁾ Tamtéž.

⁴⁷⁾ Tamtéž; v dochovaných pramenech se však zatím nepodařilo ověřit, zda se tak skutečně stalo.

⁴⁸⁾ SOA Třeboň, BA ČB, sign. II/2-b-9, kart. 13, fol. 4 a 6–7.

Byly to však právě finanční spory a občasná existenční starosti, jež podle Juhnova názoru vyjádřeného v jednom z dopisů pro biskupa Růžičku, Novákův zdravotní stav po určitou dobu ještě dále zhoršovaly.⁴⁹⁾ Z některých listů v tomto souboru plyne i to, že měl probošt Juhn k dispozici dokonce i obsah korespondence (nebo aspoň její značnou část), kterou si mezi sebou v letech 1837–1842 vyměnilo dalmatské gubernium a vídeňská dvorská kancelář. Juhn byl skutečně po celou dobu až překvapivě dokonale informovaný o všem, co se kolem Nováka dělo. Údaje, které získával (prozatím není známo, zda oficiálně), pak ve zhuštěné podobě pravidelně předával biskupu Růžičkovi.⁵⁰⁾

Josef František Novák dlel (patrně na Juhnovu radu) snad už od roku 1839 občas a od konce roku 1841 takřka trvale ve Vídni, později i v Čechách. Z Vídně po potvrzení své rezignace na arcibiskupský úřad v Zadaru na počátku roku 1843 odcestoval do jižních Čech trvale. Jak bylo předesláno shora, usadil se jako emeritus se souhlasem biskupa Růžičky v jeho diecézi, a to v Jindřichově Hradci u probošta Juhna, kde mírně pookřál a v relativním klidu dožil.

Soubor listů odesílaných a stejně tak i přijímaných proboštem Juhnem v letech 1837–1843 se tedy po obsahové stránce týká mnoha různých problémů a otázek, které souvisely se shora popsány událostmi, zejména pak s onemocněním, s vývojem zdravotního stavu, rodinnými problémy, finančními potížemi a existenčními starostmi, ale také s upadajícím společenským postavením arcibiskupa Nováka, na které asi nebyla bez vlivu také změna na trůně, ke které v té době došlo. Stejně tak se některé z listů věnují i situaci v zadarské arcidiecézi a v Dalmácii obecně. Jde tedy o mimořádně zajímavý, informačně bohatý, ale současně i komplikovaný soubor, jak ukazuje jeho charakteristika jazyková, paleografická a pramenovědná.

Po jazykové stránce je tato zčásti úřední a zčásti soukromá korespondence převážně německá, podle prvotního odhadu nejméně ze tří čtvrtin. Pokud se v ní objevuje čeština, jde výhradně o osobní jména nebo pomístní názvy. Menší část listů je latinská, několik listů je psáno také v italštině. Celý soubor je poměrně rozsáhlý a je složen z téměř dvou stovek různě dlouhých dopisů.

Malý zlomek z nich je dnes součástí fondu *Biskupský archiv České Budějovice*, který je uložen ve Státní oblastním archivu Třeboň.⁵¹⁾ Adresátem těchto Juhnových listů, obsahujících podrobné zprávy a velmi přesná hlášení o shora uvedených záležitostech, byl budějovický biskup Arnošt Kontantin Růžička, případně jeho biskupská konzistoř. Je zde však dochováno i několik konceptů odpovědí adresovaných Juhnovi, jejichž originály se v jeho písemné pozůstalosti zatím nepodařilo dohledat. Další část korespondence se dochovala v Rakouském státním archivu ve

⁴⁹⁾ Tamtéž, fol. 12–20.

⁵⁰⁾ Tamtéž, fol. 6–24.

⁵¹⁾ SOA Třeboň, BA ČB, sign. II/2-b-9, kart. 13, fol. 1–34.

Vidni v rámci oddělení Všeobecný správní archiv ve fondu *Alter katolischer Kultus*.⁵²⁾ V tomto případě byla adresátem dvorská kancelář, případně sám panovník. Kromě dopisů od probošta Juhna jsou zde však uloženy i další materiály, z nichž někdy pocházely Juhnovy informace. Jde o hlášení dalmatského gubernia nebo zadarské arcibiskupské konzistoře, případně o zprávy dvorských agentů nebo jiných nižších státních úředníků a příslušníků policie. I zde se nacházejí koncepty dvorských dekretů, které na tyto dokumenty reagovaly. Stěžejní část korespondence je však dnes uložena ve fondu *Proboštský úřad Jindřichův Hradec*, který se nachází ve státním okresním archivu tamtéž.⁵³⁾ Jde především o písemnou pozůstalost probošta Juhna, kterou informačně doplňuje i Novákova písemná pozůstalost, která se do Jindřichova Hradce dostala pravděpodobně spolu s ním v roce 1843 a po jeho smrti byla uložena v registratuře tamního proboštského úřadu. Vedle originálních dopisů, jejichž adresátem byl Juhn (případně Novák), se zde nacházejí především koncepty listů.

Největší obtíže při práci s Juhnovou korespondencí v „kauze Novák“ působí právě fakt, že se tento soubor nenachází jako jediný celek na témže místě, ale je uložen ve třech různých fondech tří různých archivů. Není vždy snadné určit, který z dochovaných dopisů do tohoto souboru ještě patří, a který už nikoli. Další obtíž spočívá ve formě dochování. Zatímco v Třeboni a ve Vidni převažují v tamních fondech většinou originální dopisy, které však tvoří pouze necelou třetinu z uvedeného souboru korespondence, tak v Jindřichově Hradci jsou ve fondu dochovány zejména koncepty. Jde o skutečnost, která je v mnoha ohledech pro případného editora či badatele značně znevýhodňující a limitující.

Také po stránce paleografické představuje Juhnova korespondence komplikovaný materiál. Probošt Juhn měl mimořádně vypsanou ruku a velmi specifický rukopis, který je však úhledný a po získání jistého cviku v jeho čtení i poměrně dobře čitelný. Vedle něho však dokumenty v dochovaném souboru psalo ještě několik dalších osob. Jde nejen o profesionální úřední písaře (z vídeňské dvorské kanceláře, z českého i dalmatského gubernia, a také z budějovické a zadarské konzistorní kanceláře), ale také o některé soukromé osoby. Jsou zde doloženy například autografy Arnošta Konstantina Růžičky, Josefa Františka Nováka, Antonína Nováka, kanovníků Berčice, Piniho a dalších. Jak bylo shora uvedeno, pouze necelá třetina dopisů je dochována v originálech psaných v případě němčiny kaligrafickou formou kurentu a v případě latiny či italštiny humanistickým písmem. Originály jsou zpravidla podepsané a řádně datované. Více než dvě třetiny dochovaných listů však

⁵²⁾ ÖStA Wien, AVA, AK, KK, sign. 33/III, fasc. 164/165, kart. 257.

⁵³⁾ SOkA JH, PÚ JH (1557–1957), inv. č. 227, sign. 1/d, kart. 64 (písemná pozůstalost probošta Vojtěcha Juhna) a inv. č. 228, sign. 1/e, kart. 65–68 (písemná pozůstalost zadarského arcibiskupa Josefa Františka de Paula Nováka).

představují koncepty, které jsou až na výjimky téměř všechny psané německy čili kurentem, a to velmi zběžně. Mnohdy jsou kvůli častým škrtnutým a prepisovaným místům nebo obsáhlým textovým vsuvkám velmi špatně čitelné. Jen málokterý z konceptů je datován přesněji než označením pořadového čísla dne a měsíce, leto-počty se vyskytují méně často. V souboru se však poměrně hojně vyskytují i koncepty zcela nedatované, stejně jako nepodepsané. Také adresát je někdy jen naznačen, ale v tomto případě jej lze určit celkem snadno podle kontextu listu.

Ve všech textech bez rozdílu se nachází velmi mnoho různých zkratk. Běžně jsou na pouhé iniciály zkracována například jména osob. V případě úředníků či oficiálních činitelů a církevních představitelů, jejichž jména lze dohledat v titulářích, služebních tabulkách a dobových úředních schematizmech nebo diecézních katalozích, se nejedná o nepřekonatelný problém. V případě rodinných přátel, spolužáků nebo jiných neúředních a všeobecně „neznámých“ osob, však jde naopak o problém značný. Pro pisatele i příjemce dopisů se samozřejmě jednalo o známé figury, ale pro kohokoli stojícího mimo tento uzavřený okruh korespondentů je věrohodná identifikace problematická. Totéž platí i pro názvy míst a některá specifická pomístní pojmenování, pro která často není k dispozici dostatečně podrobný místopis.

Důležitou otázkou proto je, jak tento zajímavý, ale ke zpracování značně složitý materiál co nejlépe zpřístupnit pro co nejširší okruh zájemců o tuto problematiku z řad badatelské veřejnosti. Nabízí se několik možností.⁵⁴⁾ Jednu z nich představuje některý z typů vědecké edice dokumentů. Ta by samozřejmě musela obsahovat i úvodní studii, ve které by editor osvětlil všechny podstatné okolnosti vzniku souboru, jeho uložení, obsah a vyústění kauzy. Mohlo by se jednat například o klasickou edici korespondence, ve které by byly všechny dochované originální dopisy i koncepty seřazeny v chronologickém pořádku a která by byla doplněna vysvětlujícími i kontextovými poznámkami a podrobnými rejstříky. Takto pojatá edice by s sebou však nesla nejedno úskalí. Nejzásadnějším z nich by byla skutečnost, že značnou část dochovaných dopisů představují právě nedatované koncepty. Jejich chronologii lze sice rekonstruovat podle návazností obsahu, ale v některých případech, jsou-li dochovány dva dopisy téměř shodného znění pro dva různé adresáty, anebo koncept a originál s odlišnou datací, by rozhodnutí o přesném časovém zařazení bylo více otázkou logické úvahy editora než jejich skutečné původní posloupnosti. Další možnost proto představuje podobně pojatá výběrová edice, obsahující pouze část dopisů dochovaných ve zmíněném souboru, které by bylo možné

⁵⁴⁾ Stať vznikla jako diskuzní příspěvek v rámci workshopu „Editor in pasti“ pořádaného v listopadu 2015 Historickým ústavem AV ČR v Praze a zaměřeného na problematiku edic cizojazyčných dokumentů. Záměrem příspěvku tedy bylo uvedené otázky konzultovat právě s odborníky specializovanými na editorskou činnost.

datovat a seřadit co nejpřesněji. Tato část by však musela tvořit logický a uzavřený celek. Musela by pojednávat o nejdůležitějších aspektech kauzy a o událostech, ke kterým ve shora popsaném případě došlo a které měly pro průběh a vyústění zásadní význam. Třetí možnost představuje i faksimilová edice, která by však v tomto případě byla velmi náročná finančně i na zhotovení, ať už by se jednalo o edici tištěnou nebo digitální.

Další možnost zpřístupnění Juhnovy korespondence by proto mohl představovat podrobný katalog dochovaných dopisů. Mohl by být zpracován buď pouze v němčině anebo ve dvou jazycích, například česko-německy. Byl by doplněn jak o informace o uložení jednotlivých kusů, tak také o podrobně zpracované rejstříky a další nezbytný doprovodný aparát. Součástí by mohl být také „elektronický“ katalog, v němž by se nacházely digitalizované dokumenty (buď vybrané nebo všechny) ze souboru. I v tomto případě by sice šlo o časově a finančně náročný počín, ale jeho podoba by nabízela mnohem pestřejší možnosti využití pro širší badatelské publikum.

Jako další možnost se v neposlední řadě samozřejmě nabízí i zpracování speciálně zaměřené monografie věnované této kauze. Její výhodou by byla komplexnost, neboť by se nemusela nutně soustředit pouze na shora popsaný soubor korespondence, ale mohla by (a přímo musela) využít i další dostupné prameny, s nimiž by popsaný materiál konfrontovala. Jistou nevýhodou by však byla právě nutnost uvedený soubor patřičně interpretovat a tím už předem (byť nikoli záměrně) částečně ovlivnit případného zájemce o problematiku. Bylo by proto vhodné, aby i podobná práce byla doplněna o „mikroedici“, ať tištěnou nebo digitální, těch dopisů ze souboru, které byly pro Novákovu kauzu a její vyústění určující.

Lenka Martínková

THE REPORTER IN THE NOVAK'S CASE

On the foreign language correspondence of the Jindřichův Hradec provost Vojtěch Benedikt Juhn

SUMMARY

In 1837–1843, the Jindřichův Hradec provost Vojtěch Juhn wrote and received a set of foreign language documents. It is large correspondence on a single case concerning his friend Monsignor Josef František de Pauly Novák, archbishop in Zadar, conducted with various public and private subjects. Vojtěch Benedikt Juhn (21 March 1779 – 28 November 1843) was a Czech priest who came from Pelhřimov. After his career as professor and rector of the Budějovice seminary in 1826 in the rank of provost, he moved to Jindřichův Hradec where he worked until his death in 1843. At the same time, he was a Tábor archpriest and regular councillor of the Budějovice Episcopal consistory. In the mentioned years, he became a „correspondent“ to bishop Růžička and the Viennese central authorities in an unusual case concerning his friend Josef Novák who served as archbishop in Zadar from 1823. In the Czech professional and regional literature, he is mentioned as an example of an overwhelming career when a priest of humble origin worked his way to the position of an ecclesiastical prince. However, his position in the remote diocese at the Adriatic Sea was not easy. It was further aggravated by a prolonged illness, which left him practically paralysed in the summer of 1837. He resigned on the archiepiscopal office in 1842 and went to live in Jindřichův Hradec where he died on 13th June 1844.

The letters from the years 1837–1843 concern many issues related to the mentioned case, but also the situation in Zadar and Dalmatia in general. It is an interesting, informative, but also very complex material. This partly official and partly private correspondence is largely German. If the Czech language is present, it regards only personal names and toponyms. A lesser part of the letters is Latin, several letters are in Italian. The entire collection is relatively large. It consists of almost two hundred variously long letters – both originals and drafts (most), which are deposited in three different locations (the Austrian State Archives in Vienna, the State Regional Archives in Třeboň and the State District Archives in Jindřichův Hradec).

There are several ways how to open this collection to the public and use the information potential in the historical science, but each letter presents specific dif-

difficulties and pitfalls. It is not only about palaeographic and linguistic issues, but also complications with identification of publicly unknown persons who are identified only by the initials of the first name and surname, etc. There are several types of scientific editions of documents to choose from: a classic edition of the correspondence where all of the extant letters and drafts are arranged in chronological order and appended with explanatory and contextual notes, detailed registers and other necessary apparatuses; a selective edition containing only the most important letters on the case that are preserved in the mentioned collection; a facsimile edition, which would be very costly and demanding whether printed or digital. Another option is a detailed catalogue of the extant letters, which would be accompanied by an „electronic“ catalogue with links to the digitalised documents (either selected or all) from the collection. It is also possible to elaborate a specially focused monograph dedicated to this case. It could be supplemented with a „micro-edition“, printed or digital, of letters, which were decisive for Novák’s case and its outcome.

Translated by Miroslav Košek

Ondřej P o d a v k a

**EDIČNÍ ŘADA BIBLIOTHECA TESSINENSIS
A EDICE RUKOPISŮ LEOPOLDA JANA ŠERŠŇÍKA***

ABSTRACT

The Bibliotheca Tessinensis series and edition of manuscripts by Leopold Johann Scherschnik

In two series – Polish and Czech – *Bibliotheca Tessinensis* popularises sources on the history of the Cieszyn territory in the form of a critical edition. While only the post-war materials have been published in the Czech series so far, four of the five volumes in the Polish series contain texts from the 18th and 19th centuries. The published sixth volume from the total of eight is an edition of various manuscripts entitled *Malo invidiam quam misericordiam* by the Cieszyn ex-Jesuit Johann Scherschnik. In five sections, it contains bio- and autobiographic materials. The most important material is Scherschnik's concept of his autobiography, then personal and official correspondence, materials related to his pedagogical activities and his professional texts partly prepared for printing. The article first briefly introduces all of the already published volumes of the *Bibliotheca Tessinensis* series and the second part is dedicated to the mentioned edition of Scherschnik's manuscripts.

Keywords: Leopold Johann Scherschnik – Cieszyn – edition – correspondence – manuscripts

Počínaje rokem 2004 vychází ve spolupráci Książnice Cieszyńské a Dokumentačního centra Kongresu Poláků v České republice ediční řada *Bibliotheca Tessinensis*. Od počátku bylo jejím cílem umožnit zkoumání a osvětlení dějin jazykově i nábožensky rozrůzněného území Těšínska, a to pomocí kritických edic pramenů. Vydavatelé řady přitom zdůrazňují „zamítnutí ideologicky motivované interpretace histo-

* Tento příspěvek je doplněním a částečným přepracováním mé recenze uveřejněné v Listech filologických 138, 2015, č. 3-4, s. 407-412.

rické látky“.¹⁾ Za tuto dobu bylo realizováno celkem osm projektů, tři v české a pět v polské řadě. Z nich byly již dva svazky věnovány těšínskému exjezuitovi Leopoldu Janovi Šeršníkovi (1747–1814), a sice hned první, zpřístupňující jeho genealogicko-heraldické materiály,²⁾ a v pořadí šestý díl, nazvaný podle Šeršníkova motto *Malo invidiam quam misericordiam* a obsahující řadu rukopisů navzájem odlišné povahy. Uvedenému šestému dílu je věnována druhá část tohoto příspěvku.³⁾ Zmíněnému učenci se již od badatelů dostalo značné pozornosti⁴⁾ a zejména od devadesátých let lze zaznamenat nárůst zájmu o jeho osobnost a dílo.⁵⁾ Tyto edice jeho rukopisů tedy stojí na konci poměrně dlouhé řady prací, které mu byly věnovány.

Ještě než se budu věnovat poslední edici Šeršnickových rukopisů, zmíním se alespoň krátce o ostatních dílech řady *Bibliotheca Tessinensis*. Prvním z nich byla zmíněná edice Šeršnickových genealogicko-heraldických materiálů.⁶⁾ V množství jeho zájmů stála genealogie spíše na okraji, nicméně jeho výpisy, patřící mezi nejstarší genealogické sbírky v Horním Slezsku, jsou přesto cenné již tím, že obsahují řadu

¹⁾ Józef SZYMECZEK (ed.), *Stát, církev a národ v československé části Těšínského Slezska (1945–1953)* (= Bibliotheca Tessinensis II, Seria Bohemica 1), Český Těšín 2004; srov. Wacław GOJNICZEK (ed.), *Leopold Jan Szersznik, Materiały genealogiczno-heraldyczne do dziejów szlachty księstwa cieszyńskiego* (= Bibliotheca Tessinensis I, Seria Polonica 1), Cieszyn 2004.

²⁾ Viz předchozí poznámku.

³⁾ Janusz SPYRA – Grzegorz CHROMIK (edd.), *Malo invidiam quam misericordiam. Wybór pism i dokumentów dotyczących Leopolda Jana Szersznika* (= Bibliotheca Tessinensis VI, Series Polonica 3), Cieszyn 2014.

⁴⁾ Ze starší literatury je nejvýznamnějším titulem věnovaným Šeršníkovi jistě monografie Milana KUDĚLKY, *Leopold Jan Šeršník (1747–1814). Život a dílo*, Ostrava 1957. Pro bibliografii prací o něm viz např. *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*, 4/II, Praha 2008, s. 592.

⁵⁾ Z novější literatury a edic vybírám: *190 lat założenia Muzeum i Biblioteki Leopolda Jana Szersznika 1802–1992*, Cieszyn 1993; Hanna ŁASKARZEWSKA – Anežka BAĐUROVÁ (edd.), *Ks. Leopold Jan Szersznik znany i nieznaný. Materiały y z konferencji naukowej*, Cieszyn, 6–7 listopada 1997, Cieszyn 1998; Martin SVATOŠ, *Jezuitské elogium P. Antonína Koniáše, Szersznikův bio-bibliografický medailon a jeho vliv na misionářův obraz v české literární historii*, Listy filologické 125, 2002, s. 33–51; Idzi PANIC (ed.), *Mowy szkolne ks. Leopolda Jana Szersznika* (= Acta Historica Silesiae Superioris, XIV), Cieszyn 2003; Urszula WIECZOREK (ed.), *Albin Heinrich, Repertorium codicum manuscriptorum in caesareo-regia Bibliotheca Scherschnickiana Teschinni*, Wrocław 2004; Zbyšek ONDŘEKA, *Šeršníkův pomník v Těšíně*, Těšínsko 49, 2006, č. 4, s. 27–30; Ondřej PODAVKA, *Leopold Jan Šeršník SJ a jeho encyklopedie učenců*, in: Martin Svatoš a kol., *Historia litteraria v českých zemích od 17. do počátku 19. století*, Praha 2015, s. 173–185; TÝŽ, *Encyklopedie těšínských učenců Leopolda Jana Šeršníka*, Opera historica 16, 2015, č. 2, s. 228–246; Tomáš KREJČÍK, *Genealogické a heraldické zájmy Leopolda Johanna Scherschnicka v kontextu dobových vzdělanecých kontaktů*, in: Krzysztof Czajkowski – Jan Malura – Janusz Spyra (edd.), *Vzdělanec v provincii = Uczony na prowincji II, Historik a literát v provincii = Historyk i pisarz na prowincji*, Ostrava 2015, s. 167–177 (o Šeršníkovi s. 176 an).

⁶⁾ W. GOJNICZEK (ed.), *Leopold Jan Szersznik*.

údajů z dnes již neexistujících pramenů. Genealog a heraldik Waclaw Gojniczek je proto uspořádal, edičně zpřístupnil a okomentoval; vedle nich otisknul 96 vyobrazení „*Scuta Nobilium Ducatus Teschinensis*“, jejichž pořízení Šeršník nejspíše inicioval a zřejmě také financoval.

Druhým dílem polské řady je třísvazková edice původně čtyřdílné *Kroniky města Těšína* Aloyse Kaufmanna (1772–1847), který byl od roku 1814 až do své smrti těšínským purkmistrem.⁷⁾ Jedná se o nejstarší monografii těšínských dějin od mytických počátků, kdy měl město založit roku 810 Těšmír, syn bájného vládce Leška III., do smrti Albrechta Sasko-Těšínského (1738–1822). Kronika se dochovala v mnoha rukopisech, z nichž některé se navzájem liší obsahem nebo k nim byly připojeny dodatky. To je případ již základního exempláře *Kroniky*, jejíž první dva díly obsahují Kaufmannovy doplňky (celkem 265, převážně se jedná o přehledy nejvýznamnějších událostí a opisy dokumentů), tvořící třetí svazek edice.

Rok po *Malo invidiam quam misericordiam* byly ve dvou svazcích edičně zpřístupněny deníkové záznamy slezského vlastence, právníka a folkloristy Andrzeja Cinciały (1825–1898) z let 1846–1853.⁸⁾ Vznikal v době zásadních změn jak ve vývoji habsburské monarchie, tak v osobnostním vývoji jeho pisatele. Zároveň se jedná o nejstarší dochované souvislejší ego-dokument vzniklý na Těšínsku. Zatím poslední díl řady *Bibliotheca Tessinensis* obsahuje ve dvou svazcích 107 protokolů z plenárních zasedání Národní rady Těšínského knížectví z let 1918–1920 a 174 souvisejících dokumentů z téže doby.⁹⁾ Národní rada byla ustanovena 19. října 1918 s cílem integrovat Těšínsko do polského státu a převzít správu nad regionem a do následujícího roku měla významné kompetence v řadě oblastí včetně samostatné zákonodárné činnosti. Protokoly, které objevil až roku 1990 nynější ředitel Książnice Cieszyńské Krzysztof Szelong, tak dokumentují její institucionální, politickou, společenskou i hospodářskou činnost.

Na rozdíl od polské řady zpřístupňují svazky vydané v rámci české řady dokumenty z doby bezprostředně následující po druhé světové válce, kdy potřetí v krátké době (1918–1920, 1938, 1945–1947) vyvstaly spory o státní příslušnost Těšínska. První svazek¹⁰⁾ obsahuje materiály dokumentující činnost státních a církevních orgánů v československé části Těšínska v letech 1945–1953, měnící se uspořádání církevních poměrů, proměny vztahu státu a církve po převratu roku

⁷⁾ Ingeborg BUCHHOLZ-JOHANEK – Janusz SPYRA (edd.), *Gedenkbuch der Stadt Teschen* I–III (= Bibliotheca Tessinensis IV, Series Polonica 2), Cieszyn 2007.

⁸⁾ Marzena BOGUS (edd.), *Andrzej Cinciála, Dziennik 1846–1853* I–II (= Bibliotheca Tessinensis VII, Series Polonica 4), Cieszyn 2015.

⁹⁾ Edward DŁUGAJCZYK – Miłosz SKRZYPEK (edd.), *Protokoły posiedzeń plenarnych Rady Narodowej Księstwa Cieszyńskiego (1918–1920)* I–II (= Bibliotheca Tessinensis VIII, Series Polonica 5), Cieszyn 2016.

¹⁰⁾ J. SZYMECZEK (ed.), *Stát, církev a národ*.

1948 a národnostní a konfesní konflikty obyvatel Těšínska. V dokumentech je patrná rovněž velká změna rétoriky v korespondenci církevních i státních úřadů.

Druhý svazek české řady je věnován Záolší v letech 1945–1949.¹¹⁾ V této době se Varšava snažila získat tuto oblast pro Polsko, k němuž byla připojena v roce 1938. Po druhé světové válce zde však byly obnoveny předmnichovské hranice. Když byla 10. března 1947 uzavřena mezi oběma zeměmi spojenecká smlouva, bylo již zřejmé, že se Polsku nepodaří Záolší připojit. Pro polskou vládu bylo proto prioritou, aby mohli zdejší Poláci naplno využívat svých práv. Edice zpřístupňuje téměř 300 objevených šifrogramů polského ministerstva zahraničí a diplomatického zastoupení Polska v Praze.

Zatím poslední „český“ svazek obsahuje v návaznosti na díl předchozí výběr tentokrát českých dokumentů, osvětlujících hlavní rysy politiky československého státu vůči těšínským Polákům, opět v období 1945–1949.¹²⁾ Jedná se zejména o záznamy porad a schůzí, dokumenty představující stanoviska resortů a politických stran, dále diskuse, interpelace či odpovědi na ně pronesené v Prozatímním a Ústavodárném shromáždění, některá memoranda a materiály vzniklé z činnosti KSČ.

Všechny díly řady *Bibliotheca Tessinensis* s výjimkou posledního byly přípraveny podle zásad transliterace, protože takový způsob přepisu umožňuje využití textů pro studium jazykových zvláštností smíšeného pohraničního regionu. Editoři proto provádějí jen velmi málo úprav textu, především interpunkce, v některých případech také drobné opravy, např. překlepů, jež zdůvodňují v edičních zásadách.

* * *

Na konci roku 2014 spatřil světlo světa šestý ediční počín v řadě *Bibliotheca Tessinensis*, připravený Januszem Spyrou a Grzegorzem Chromikem a zpřístupňující rukopisy spjaté s osobou a činností Leopolda Jana Šeršníka. Vydávané materiály, navzájem poměrně odlišné, patří mezi Šeršníkovy nejzajímavější neotištěné texty a představují jejich autora jako učence působícího v řadě oborů. Editoři je rozdělili do pěti oddílů. Do prvního z nich zařadili materiály bio- a autobiografické: je zde blahopřání k narozeninám od otce, nedokončená autobiografie zachovaná v podobě konceptu, dále dvoje „miscellanea“ (soubory poznámek různého charakteru) a dvojice dokumentů souvisejících s udělením titulu probošta Šeršníkovi roku 1809. Otištěny jsou jeho děkovné řeči a dopis císaři, jímž jej žádá o prominutí po-

¹¹⁾ Jiří FRIEDL (ed.), *Zaolzie w świetle szyfrogramów polskiej placówki dyplomatycznej w Pradze oraz Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie* (= *Bibliotheca Tessinensis* III, Series Bohemica 2), Czeski Cieszyn 2007.

¹²⁾ TÝŽ (ed.), *Státní politika vůči polské menšině na Těšínsku v letech 1945–1949. Výběrová edice dokumentů* (= *Bibliotheca Tessinensis* V, Series Bohemica 3), Český Těšín 2011.

platku za udělené vyznamenání. Mimo to obsahuje tento dopis vylíčení jeho zásluh, shrnutých do 23 bodů. Nejvýznamnějším pramenem pro Šeršníkův život je však nedokončená autobiografie, podchycující především dobu od mládí až po návrat z Čech do Těšína roku 1775.

Druhý oddíl obsahuje téměř kompletní dochovanou Šeršníkovu osobní korespondenci – 21 přijatých a 42 odeslaných dopisů – řazenou nikoli podle jednotlivých korespondentů, ale chronologicky. Podstatnou část jí vydal již Milan Kudělka,¹³⁾ nicméně editoři se rozhodli do tohoto svazku zařadit edici těchto dopisů podle vlastních zásad, které se liší od Kudělkových, aby tak byla Šeršníkovu korespondence vydána v úplnosti podle jednotných pravidel. Spyra a Chromik navíc přinášejí obsáhlejší komentář než Kudělka¹⁴⁾ a opravují chyby jeho edice.¹⁵⁾

Třetí oddíl tvoří rovněž korespondence, v tomto případě úřední. Editoři pro něj vybrali sedm dokumentů. První čtyři souvisejí se zpřístupněním Šeršníkových sbírek, pátým textem je jeho závěť, vznikající postupně od roku 1806. Za ním následuje *Návrh nadačního dokumentu pro udržování knihovny* a celý oddíl uzavírá nadační listina, sestavená až roku 1824 zemským advokátem J. Klapsem.

Následující část obsahuje materiály spjaté se Šeršníkovou pedagogickou praxí. Je zde „deník“ nebo spíše rozvrh jeho přednášek z rétoriky od 17. října do 9. listopadu 1798, za ním následuje několik příruček pro studenty. První z nich má formu dialogu mezi hofmistrem a jeho svěřencem, týká se historie a geografie Bílka a Bělé. Poté je společně otištěna dvojice textů zaměřených na prehistorii, z nichž v prvním Šeršník pojednává o vzniku Země a uvádí důvody vzniku zkamenělin, ve druhém popisuje vlastní prehistorické nálezy na Těšínsku. Tuto část uzavírá zpráva o dění na těšínském gymnasiu v ročníku 1806/1807, jedna z těch, jež každoročně z titulu své funkce vyhotovoval.

Poslední, pátý oddíl tvoří různé další Šeršníkovy odborné texty, z nichž některé byly dokonce připravené pro tisk, avšak nebyly publikovány v zamýšlené podobě nebo vůbec. To je případ dějin těšínského gymnázia v letech 1674–1773, pro něž se mu nepodařilo najít nakladatele. Představují nejrozsáhlejší z vydávaných spisů. Za nimi následuje *Soubor prepisů náhrobků z těšínského kostela sv. Trojice*, třetím titulem je *Popis okolí a zahrad v Těšíně*. Ten vyšel v roce 1812 jako *Umgebung von Teschen* ve *Vaterländische Blätter*, avšak po podstatném zkrácení a s chybami zavi-

¹³⁾ M. KUDĚLKA, *Leopold Jan Šeršník*, s. 168–184; TÝŽ, *Korespondence Leopolda Jana Šeršníka s J. P. Cerronim a J. J. Czikanem*, Slezský sborník 51, 1953, s. 260–288; TÝŽ, *L. J. Šeršník a Gelasius Dobner*, Slezský sborník 52, 1954, s. 307–319.

¹⁴⁾ Kudělka např. nezná podrobnosti o Šeršníkovu příteli Josefu Vusínovi. TÝŽ, *Korespondence Leopolda Jana Šeršníka*, s. 285, pozn. 28.

¹⁵⁾ Např. jména Julia Fixe a Josefa Božka, která Kudělka přepisuje chybně jako „Fil [?]“, resp. „Ložik“. Tamtéž, s. 263, 275. Srov. J. SPYRA – G. CHROMIK (edd.), *Malo invidiam*, s. 257, pozn. 3, a s. 300, pozn. 2.

něnými redakcí. Dále je editován Šeršníkův vědecký deník podchycující výpravy na různá místa v regionu v letech 1798–1804 a jako poslední dokument slovníček asi 50 výrazů v místním dialektu, užívaných dětmi, s překlady do němčiny.

Celé edici předchází (podobně jako v každém svazku této řady) nejprve úvodní slovo vydavatelů řady *Bibliotheca Tessinensis* ředitele Książnice Cieszyňské Krzysztofa Szelonga a předsedy Kongresu Poláků v České republice Józefa Szymeczka, v němž představují ediční řadu a dosud v ní vydané svazky a krátce uvádějí rovněž předkládanou edici. Dále následuje podrobná úvodní studie, rozdělená do tří částí. Autorem první, nejrozsáhlejší z nich je J. Spyra. Ten v ní čtenáře nejprve seznamuje se Šeršníkovým životem, vydaným dílem a rukopisnou pozůstalostí, v dalších oddílech představuje editované texty – jejich obsah, okolnosti vzniku, důvody zařazení do edice a možnosti jejich využití. V souvislosti s tím pojednává i o souvisejících otázkách obecnějších, např. o Šeršníchových kontaktech, o okolnostech založení a otevření jeho musea nebo o pracích, jejichž sepsání a publikaci Šeršník přislíbil v předmluvě ke svým *Nachrichten*.

Ve druhé části úvodní studie pojednává druhý z editorů, G. Chromik, o Šeršníkových spisech jako o prameni pro jazykovědná studia a zabývá se zde jeho jazykovými kompetencemi. Naprostá většina vydávaných textů je v němčině, kterou Šeršník v písemné komunikaci používal nejvíce a v níž publikoval i většinu svých prací. Nebyla však jeho mateřštinou (své nejstarší práce v němčině musel ještě předkládat ke korektuře z hlediska jazykové správnosti), o čemž svědčí jeho interferenční chyby, kdy do němčiny přenášel některé jevy ze své mateřštiny. Pouze část korespondence vedl v latině, kterou výborně ovládal. Slovanské jazyky se ve vydávaných textech vyskytují pouze v citacích.

Úvodní studii uzavírá obsáhlá ediční poznámka. Vydávané texty se navzájem liší rozsahem, jazykem, v němž jsou napsány, dobou vzniku i okruhem osob, jemuž byly určeny – vedle poznámek pro osobní potřebu a korespondence jsou zde odborné statě určené k publikování. Texty se rovněž liší „stádiem přípravy“. Část rukopisů se zachovala v definitivní podobě nebo podobě blížící se definitivní, jiné zůstaly rozpracované, některé Šeršníkovy dopisy se zachovaly pouze jako koncept. Další dopisy nejsou psané Šeršníkovou rukou – kromě přijaté korespondence se jedná i o některé jeho dopisy, zachované pouze v podobě opisů. Editori se rozhodli tuto odlišnou podobu jednotlivých textů ve své edici zachovat a z tohoto důvodu (v souladu se zásadami užívanými pro celou ediční řadu) celý soubor textů transliterovali. Znakem [!] upozorňují pouze na chyby, jež nelze označit jako archaismy ani regionalismy. Editori zachovávají rovněž podtržení slov, a to vyznačováním (^ppodtržených pasáží^p) pomocí p).¹⁶⁾ Takřka jediné, do čeho zasahují, je interpunk-

¹⁶⁾ Editori jiných svazků podobně označují rovněž pasáže psané (^rproloženě^r), (^kkursivou^k), (^vversálkami^v) či (^ttučně^t).

ce, kterou upravují podle moderních pravidel. Edice obsahuje dva druhy poznámek pod čarou, textově-kritický aparát a věcný komentář.

Zřejmě by však bylo možné diskutovat o způsobu rozvádění zkratk. Editoři např. uvádějí, že pokud se zkratky vyskytují ve větším počtu vedle sebe, rozvádějí je pouze při prvním výskytu. Při rozepisování dat zapsaných ve zkrácené formě postupují tak, že ji ponechají v původní podobě, za níž uvádějí rozepsanou (např. 8ris [Octobris]).¹⁷⁾

¹⁷⁾ J. SPYRA - G. CHROMIK (edd.), *Malo invidiam*, s. 294, dop. č. 33.

Ondřej Podavka

THE BIBLIOTHECA TESSINENSIS SERIES AND EDITION OF MANUSCRIPTS BY LEOPOLD JOHANN SCHERSCHNIK

SUMMARY

Malo invidiam quam misericordiam, an edition of various manuscripts by the Cieszyn ex-Jesuit Leopold Johann ScherschNIK, has been published in the *Bibliotheca Tessinensis* series, which popularises materials on the history of the Cieszyn territory in two series – Polish and Czech – in the form of a critical edition. The three already published volumes of the Czech series contain materials documenting activities of the state and ecclesiastical authorities in the Czechoslovak part of the Cieszyn area between 1945–1953, then cryptograms of the Polish Ministry of Foreign Affairs and the diplomatic representation of Poland in Prague between 1945–1949 and documents illustrating the main features of the Czechoslovak state policy towards the Cieszyn Poles in the period of 1945–1949.

As a contrast, in the Polish series, ScherschNIK's genealogical heraldic materials were publicised in addition to his mentioned manuscripts, together with the Chronicle of the Town of Cieszyn by the burgomaster Aloys Kaufmann (1772–1847), diary records of the Silesian patriot, lawyer and folklorist Andrzej Cinciała from 1846–1853 and reports from plenary session of the National Council of the Cieszyn principality from the years 1918–1920 and other related documents from this period. The *Malo invidiam quam misericordiam* volume, which was published as the sixth part of the series and which is discussed in the second part of the article, contains bio- and autobiographic materials in five sections. The most important is ScherschNIK's concept of his autobiography, then personal and official correspondence, materials related to his pedagogical activities and his professional texts partly prepared for printing. This is the case of the history of the Cieszyn Gymnasium in the years 1674–1773.

The edited texts in all parts of the *Bibliotheca Tessinensis* series were transliterated so that they can be used for the study of linguistic peculiarities. This approach was also applied in the mentioned edition of ScherschNIK's manuscripts. It thus preserves the different forms of the individual texts that differ linguistically, in their scope, the anticipated circle of readers and the „stage of preparation“ where the concepts are issued on one page and materials prepared for publication on the other page side by side.

Translated by Miroslav Košek

Ondřej Podavka – Martin Svatoš

KRITICKÁ EDICE

SCRIPTORES REGNI BOHEMIAE

JOHANNA PETERA CERRONIHO

ABSTRACT

Critical edition of Scriptores Regni Bohemiae by Johann Peter Cerroni

The article is dedicated to an edition of the scholars' dictionary *Scriptores Regni Bohemiae* by Johann Peter Cerroni, which has remained only in manuscript. It explains the reasons for the choice of the manuscript for critical edition, characterizes the work in the context of the history of education (*historia litteraria*) and summarizes the main issues that the authors are facing. The second part of the article introduces the applied editorial principles for the Latin, Czech and German texts and the terms in the Old Greek.

Keywords: Johann Peter Cerroni – *historia litteraria* – the Czech Lands – turn of the 18th and 19th century – principles for edition of early modern texts

Několik desítek let trvající snahy řady učenců druhé poloviny 18. století, povětšinou inspirovaných v Čechách průkopnickou prací Bohuslava Balbína *Bohemia docta*, o co nejuplněji postihnouti dějin vzdělanosti (*historia litteraria*) českých zemí od jejich počátků až po současnost vrcholí v díle Johanna Petera Cerroniho a jeho současníků.¹⁾ Cerroni (1753–1826), zemský úředník, sběratel i autor mnoha vlastních prací v řadě oborů, svým badatelským a sběratelským aktivitám věnoval veškerou svou energii i čas, který mu zbýval nad rámec úředních povinností, a obětoval

¹⁾ Viz Josef FÖRSTER – Ondřej PODAVKA – Martin SVATOŠ (edd.), *Historia litteraria v českých zemích od 17. do počátku 19. století*, Praha 2015.

jim značnou část svých finančních prostředků i kariérní postup. Jeho práce však vesměs zůstaly v rukopise.²⁾

Jeho nejrozsáhlejším dílem je slovník vzdělanců s názvem *Scriptores Regni Bohemiae* (Spisovatelé Království českého, dále též *Scriptores*). Kritická edice tohoto slovníku spisovatelů, kteří působili v českých zemích či o nich psali, vzniká od roku 2012 za spolupráce kolektivu badatelů různých specializací v Kabinetu pro klasická studia Filosofického ústavu AV ČR v rámci projektu *Johann Peter Cerroni a historia litteraria jeho doby I.*³⁾ Proč se řešitelé tohoto projektu rozhodli věnovat konceptu dějin vzdělanosti, tzv. *historia litteraria* a v jeho rámci vydat právě jmenovaný Cerroniho slovník vzdělanců, který do toho konceptu patří? Editoři tímto projektem zamýšleli jednak vrátit do historického zkoumání a vědomí českých historiků tento ve své době dosti populární a v současnosti opomíjený koncept *historia litteraria*, jednak blíže seznámit okruh širších zájemců o dějiny vzdělanosti českých zemí s dílem Johanna Petera Cerroniho, konkrétně s jeho dílem největším: *Scriptores Regni Bohemiae*. Necháme-li stranou řadu jiných Cerroniho rukopisů, dochovaných v Moravském zemském archivu v Brně (dále jen MZA), setkávají se s Cerroniho *Scriptores* uživatelé *Rukověti humanistického básnictví*, která na něj odkazuje velmi často. Latinští filologové pracující v Kabinetu pro klasická studia usoudili, že by bylo dobré vydat rukopis *Scriptores* v komentované edici, a sice z několika důvodů:

1) Slovník užívá latinský jazyk a již tím je produktem latinské kultury vhodným pro zkoumání latinisty.

2) Autor *Scriptores* neomezuje vzdělanost v českých zemích na jeden jazyk (na latinu jako dominantní jazyk vědy), ani na jedno etnikum, ani na jedno náboženství, ani na literaturu s uměleckými ambicemi, ani na humanitní obory, takže zachycuje široké pojetí vzdělanosti své vlasti, jak byla *res litteraria* v jeho době chápána. Cerroni byl zemský patriot s potřebou poznání dějin své vlasti. Ale ukazuje nám jinou vlast, jiné dějiny vlasti, než jakou nám představuje století devatenácté.

3) Cerroni v duchu osvícenského kriticizmu uznával jako předpoklad pro kritické hodnocení kulturního dědictví své vlasti sebrání, evidenci a znalost písemných pramenů. Jeho slovník učenců vypovídá o znalostech dějin vzdělanosti koncem 18. století a sice především dějin latinské vzdělanosti, která v učenecském světě do 18. století dominovala a k níž se autor volbou jazyka práce sám hlásí, ale zdaleka se neomezuje pouze na latinskou učenost a latinskou literární produkci. Zachycuje totiž i literaturu jazykově německou, českou, hebrejskou a dokonce i na našem území menšinovou literaturu románskou. Proto latiníci z Kabinetu pro klasická studia

²⁾ O Cerronim a jeho díle viz nejnověji Martin SVATOŠ - Ondřej PODAVKA, *Johann Peter Cerroni - jeho život a dílo*, in: J. Forster - O. Podavka - M. Svatoš (edd.), *Historia litteraria*, s. 203-244, kde viz další literaturu.

³⁾ Projekt byl podporován Grantovou agenturou ČR, č. P406/12/2254.

požádali o spolupráci na edičním projektu kolegy germanisty, bohemisty a hebraistu s tím, že románské jazyky zvládnou sami latinští filologové.

4) *Scriptores* neseznamuje jen s tím, co bylo užitečné a zajímavé pro uživatele v době jeho vzniku, ale přináší i řadu poznatků a údajů pro nás stále ještě neznámých a vlastně nových nebo přinejmenším zapomenutých.

Rukopis *Scriptores* tvoří 24 svazků a je uložen v MZA v tzv. Cerroniho sbírce.⁴⁾ První díl je sice na prvním popsaném listu I. svazku (fol. 5r) nadepsán *Lexicon scriptorum Regni Bohemiae*, ale tento titul není původní, byl psán později rukou Cerroniho synovce Johanna Jakuba Heinricha Czikanna. Cerroni sám nadepsal titulní list *Scriptores Regni Bohemiae* a takto jsou nadepsány i další svazky celého díla. Proto i editoři přejali titul *Scriptores Regni Bohemiae*. V konvolutu písmena A předchází heslům autorova Předmluva (*Praefatio*), v níž osvětluje svou motivaci pro sepsání *Scriptores*, uvádí některé své předchůdce působící na poli *historia litteraria* a formuluje podmínky pro výběr osobností.

Samotný slovník obsahuje přibližně na 3870 foliích hesla o téměř 3200 autorech. Ta mají ustálenou strukturu: uvozuje je příjmení a jména osobnosti, již je heslo věnováno, následuje samotný biogram v latině a za ním oddíl *Scripta* tvořený bibliografickými údaji prací dotyčného učence; na začátku hesla jsou *in margine* uvedeny zdroje, které Cerroni při sepisování hesla použil. Hesla se však navzájem velmi liší svým rozsahem i obsahem, což se odvíjí především právě od počtu a kvality zdrojů.

Scriptores Cerroni patrně považoval za jakýsi pomník svého životního působení, jak lze vyvozovat z motto, jež napsal na zadní stranu titulního listu prvního dílu. Pro něj si vypůjčil citát z dopisu Plinia ml.: „*A protože je nám odepráno žít dlouho, zanechme po sobě něco, čím dosvědčíme, že jsme žili.*“⁵⁾ Hesla vznikala postupně od roku 1792 až do autorovy smrti a během této dlouhé doby Cerroni jednak doplňoval svou práci o nová hesla, jednak rozšiřoval hesla starší. (To mu umožnil jeho pracovní postup, kdy hesla psal na volné dvojlisty papíru.) V důsledku toho však nebyla encyklopedie nikdy dokončena ani vydána.

Najdeme zde učené osobnosti od počátků vzdělanosti v Čechách (sv. Vojtěch) až po současné vzdělance, z nichž někteří Cerroniho přežili (např. Joseph Helfert, 1791–1847). Učence vybíral podle jejich původu, tj. zemské příslušnosti, či jejich působení v Českém království. Podstatná pro něj byla skutečnost, že se dotyčná osobnost narodila,⁶⁾ popř. působila v Čechách a že splňovala dobová kritéria učenců. Cerroniho přitom primárně zajímali píšíci vzdělanci; osobností, u nichž ne-

⁴⁾ Cerroniho sbírka, fond G 12, sign. Cerr. I, č. 99–122, inv. č. 101–124 (dále jen SRB 1–24), rozměry 26,5 x 21, 5 cm, všechny svazky v polokožené vazbě.

⁵⁾ „*Et quatenus nobis denegatur diu vivere, relinquamus aliquid, quo nos vixisse testemur.*“ SRB 1, fol. 6v. Srov. Plin. epist. 3,7,14.

⁶⁾ Jako příklad českého rodáka, který prožil většinu svého života mimo české země, uvedme alespoň Sigmunda von Birken (1626–1681). SRB 2, fol. 243r–245v.

uvádí žádný spis, je zde poměrně málo, zhruba 35. Jeho pojetí literatury bylo velmi široké – literární památkou pro něj byla literatura umělecká, cestopisná i odborná (bral v potaz tematiku filozofickou, teologickou, historickou, lékařskou, astronomickou i jinou), ale také korespondence. Podobně jako pro jiné autory dějin vzdělanosti ani pro něj nebylo rozhodující hledisko konfesijní – setkáme se zde s katolíky, nekatolíky i nekřesťany (zde evidoval především židovské autory) – ani jazykové. A tak kromě převládající latiny, jíž jsou psány biogramy a podstatná část bibliografických údajů, se v poznámkách na okraji a především v oddíle *Scripta* nacházejí údaje v dalších jazycích – v češtině, němčině, hebrejštině a starořečtině a vzácně také ve francouzštině a italštině. Latinské biogramy spisovatelů se editoři rozhodli přeložit do češtiny, aby usnadnili pochopení Cerroniho textu uživatelům, kteří se v raněnovověké latině orientují s obtížemi.

Tyto skutečnosti měly vliv i na složení editorského týmu. Na zpracování hesel o latinských autorech a latinských pasáží o vícejazyčných autorech se podílejí latinstí filologové z Kabinetu pro klasická studia: Josef Förster, Jiří Matl, Ondřej Podavka, Martin Svatoš a Jiří Žůrek. Bibliografické citace nelatinských děl jsou zpracovány odborníky pro příslušnou jazykovou oblast; díla česká zpracovává Václav Pumprla za jazykové spolupráce Karla Hádka, německá díla Jan Kvapil, kterého v průběhu edičních prací nahradil Václav Smyčka, a Václav Petrboj; hesla o hebrejských autorech zpracovává Daniel Polakovič. Biogramy latinských i nelatinských autorů editují a překládají vesměs latinisté – překlady životopisných medailonků nelatinských spisovatelů zhotovovala Jana Desenská Ciglerová, která se podílela i na ediční přípravě hesel o nelatinských autorech. Po jejím odchodu na mateřskou dovolenou pokračuje v její práci Ondřej Podavka. Konečně v roce 2016 přibyl do editorského kolektivu Marta Vaculinová a v roce 2017 také Vojtěch Pelc. Redakce byla od počátku svěřena J. Matlovi a M. Svatošovi, od druhé poloviny roku 2015 je do části redakčních prací zapojen také O. Podavka.

Zpracovatelé vytvořili ediční zásady pro přepisy textů v latině, češtině a němčině, pro každý vždy odborníci na příslušný jazyk. Při jejich vypracování bylo třeba vypořádat se s řadou problematických jevů, které editorům připravil Cerroni svým způsobem zpracování *Scriptores* a specifickým užíváním latiny.

Nejnápadnějším z nich je Cerroniho neustálený pravopis. V něm nalezneme jevy, běžné v raně novověkém latinském pravopise, např. zjednodušování dublet nebo kolísání *i/y* či *gu/qu* (*literae, lacrymae, lingua, sanquis*). Cerroni však zachází ještě dále a jeho specifický pravopis se někdy úzu humanistické latinské prózy, jakému se vyučovalo na latinských školách 17. a 18. století a jaký používala většina latinských spisovatelů té doby, zcela vymyká.⁷⁾ Především se jedná o jeho zdvořová-

⁷⁾ Jako referenční pomůcky sloužily editorům učebnice latinského jazyka, poetiky a rétoriky a čítanky římské literatury užívané na latinských školách na českém území v 17. a 18. století a frek-

ni některých souhlásek, např. *accademia* (zde bychom mohli spatřovat vliv italtšiny), *annagrammata*, *Annalecta*, *relligio* (tuto grafickou podobu nacházíme pouze v poezii, kde se používala zjevně z metrických důvodů). Někde patrně zapůsobila mylná Cerroniho analogie se slovy uvozenými asimilovanými předponami *ad-* a *re-*, např. *accusare*, *annotare*, *reddere*. Nevysvětlitelná však zůstává jeho rozkolísanost psaní ve slově *professor* a slovech příbuzných – *f* i *s* píše v podobě jednoduché i zdvojené. Rovněž *y* používá i na místech, kde pro to nenacházíme dobovou paralelu, nejčastěji ve slově *phylosophia*.

Není zřejmé, proč Cerroni psal tímto způsobem. Humanistické vzdělání nabytá na jezuitských školách a ovládnul několik jazyků, včetně staré řečtiny. Spíše je pravděpodobné, že mu na pravopise nezáleželo a že snad spoléhal na to, že při přípravě rukopisu k tisku mu jej upraví faktor. Otázku možné Cerroniho dysortografie ale dnes již zodpovědět nelze.

Velká nejednotnost panuje také v jeho psaní velkých počátečních písmen. V tom sice Cerroni nebyl v raně novověkém písemnictví výjimkou, on byl ale dokonce schopen napsat krátce po sobě u slov téže kategorie jednou počáteční písmeno velké a podruhé malé, např. v závěru hesla o Josefu Dobrovském:⁸⁾ „[...] *nec non Societatis Slavicae in ungaria* [...] *membrum* – *Lingvas Bohem: germ: Lat. Haebream, arabicam, graecam Syriacam callet. Legit Libros gallicos angli: et versionem Slavicam antiqum Literis Cirulicis et glagoliticis.*“⁹⁾ Zdá se, že některá písmena píše obvykle malá a jiná častěji velká, jak napovídá i tato citace: *a, g a o* píše často malá i u osobních jmen a naopak zejména *c, l a s* píše mnohdy velká i u jmen obecných.

Zvolená ukázka rovněž dokumentuje Cerroniho velkou rozkolísanost v používání interpunkce, a to nejen v biogramech, ale rovněž v bibliografických údajích v oddílech *Scripta* a *In margine*. Proto jsme uvažovali o systémovém řešení této otázky a vybírali z různých variant. Nejde však jen o neustálené dělení větných členů a větších celků pomocí čárky, tečky a středníku nebo opomíjení interpunkčních znamének, ale právě i o matoucí užívání dlouhé pomlčky. Používá ji totiž jako dělicí znaménko i mezi číslicemi, kde v tomto případě neznačí rozsah od – do. Vhodný příklad se nachází v hesle o Martinu Bacháčkovi z Nauměřic: „[...] *anno 1610 et 1611 usque ad Mortem Praepositus Collegii, Regis Wenceslai alias caesarei, annis, 1586 1587. 1594 1595 1604 Decanus facultatis Phylosophicae, anno 1606-1607. 1609*

ventované latinské slovníky od výkladového slovníku Ambrosia Calepina s ekvivalenty latinských lemmat v několika jazycích (různá vydání 16. a počátku 17. století), přes *Abundatissimum Cornu copiae linguae Latinae et Germanicae selectum* Adama Friedricha Kirsche (různá vydání 17. a 18. století, např. Ratisbonae 1746) až po *Lexicon catholicum latinae linguae coniuncta quorundam doctorum hominum opera adornatum* (I–II, Lipsiae 1794).

⁸⁾ Veškeré ukázky a citace ze *Scriptores* v tomto příspěvku jsou transliterovány.

⁹⁾ SRB 4, fol. 106r.

10-11- *universim usque ad Suae vitae finem decies Rector universitatis Salutatus est* [...]“¹⁰⁾

Nejednotnost ve značení řadových číslovek tečkou je u Cerroniho rovněž běžná a v některých případech je proto diskutabilní, zda tečka značí ukončení věty, dělení věty nebo řadovou číslovku. Tento problém se nachází mimo jiné opět v hesle o Bacháčkovi v údajích na okraji o použití Balbinovy *Bohemia docta* jako pramene: „*Balbinii Bohemia docta. P I p: 65. 72. 97. P II p 274 5. 6. 336*“. Tomuto problému jsme věnovali dlouhou diskuzi a následně jsme provedli rešerši ve vydaných pracích české proveniencí z oboru *historia litteraria* z 18. století včetně obou edic *Bohemia docta* z téže doby. Došli jsme k závěru, že tehdejší praxe u odkazů na čísla stran byla značně nejednotná, resp. obojí (někdy i u téhož autora), spíše však převažovala varianta bez tečky. Prostudovali jsme proto další Cerroniho latinské rukopisy a z této sondy vyplynulo, že i u něj samého převažovala varianta bez tečky. Proto jsme se rozhodli upřednostnit variantu bez tečky a pokládat paginaci za číslovky základní. Naopak letopočty považujeme ve shodě s latinskými mluvnice za číslovky řadové a tečky v případech, že chybějí, doplňujeme.

Ještě než přejdeme k představení našich edičních zásad, je třeba uvést ještě další problematické rysy Cerroniho textu, nesouvisející s pravopisem. Jedním z nich je skutečnost, že rukopis slovníku tvoří různé vrstvy textu. Jednak je to Cerroniho vlastní text, který vznikl v letech 1792–1826. V nich často použil celé pasáže, které převzal (někdy beze změny) nebo víceméně věrně přeložil ze svých zdrojů.¹¹⁾ Vedle něj jsou zde bibliografické záznamy v oddíle *Scripta*, kde Cerroni pracoval s tisky samotnými, s katalogy knihoven, s bibliografiemi i se staršími bio-bibliografickými pracemi, jež uvádí mezi svými zdroji. Tyto jeho zdroje pocházejí především z období od 16. do 18. století. Cerroni tedy do bibliografické části hesel přepisoval starší text, avšak ne vždy zcela věrně a někdy je vědomě upravoval nebo se dopouštěl chyb. Další nepřesnosti do jeho citací pronikly tím, že se nacházely již v jeho zdrojích. Našli jsme totiž několik případů, kdy se uváděné znění titulu liší od skutečnosti, jak jsme si ověřili v našich pramenech nebo přímo na titulních listech příslušných tisků. Je to případ např. některých chronogramů, které Cerroni zapsal tak, že výsledný letopočet neodpovídá skutečnosti. V hesle o Zachariáši Bruncvíkovi zase nepochopil uvození některých jeho děl „*Συν τω θεω*“, tedy s Boží pomocí. V příslušném hesle se nachází zkomolenina „*Σλω θεω*“. Není však zřejmé, zda se jednalo o Cerroniho chybu, nebo zda to v této podobě našel v některém ze svých zdrojů.

Další problém vážící se k jeho bibliografickým odkazům souvisí tentokrát s oddílem *In margine*. Cerroni uváděl své prameny téměř vždy ve zkrácené podobě,

¹⁰⁾ SRB 2, fol. 11v.

¹¹⁾ Např. heslo o Michaelu Gottliebu Lehmannovi (1611–1663), kde takto čerpal z encyklopedie Johanna Mollera *Cimbria literata*.

navíc často bez uvedení konkrétních stran. V některých případech tedy nebylo zřejmé, odkud vycházel. Ukázalo se však, že nejlepším východiskem a zdrojem informací ke *Scriptores* je jejich autor sám a jeho sbírka, kde se některé z obtížně identifikovatelných pramenů podařilo nalézt. Jiné se nám však ani při veškeré snaze určit nepodařilo a je dokonce možné, že některé z nich se ani nedochovaly.¹²⁾

Poznámkový aparát bylo rovněž nutné koncipovat s ohledem na patrnou disproportion Cerroniho hesel. Ta byla dána především počtem a charakterem jeho zdrojů. Zatímco některá hesla mohou obsahovat dnes jinde nezjistitelné informace, které Cerroni čerpal z mezitím ztracených zdrojů, jiná některé podstatné údaje postrádají. To platí nejen pro starší nebo zahraniční autory, o nichž mohl obtížně zjišťovat informace, ale také pro žijící osobnosti, o nichž mohou ve *Scriptores* chybět informace pro pozdější léta života.

V neposlední řadě jsme se museli vypořádat s tím, že se ve *Scriptores* nacházejí o téže osobnosti dvě nebo tři hesla (někdy v témže svazku, jindy v různých svazcích pod různými písmeny). Tento Cerroniho omyl mohl pramenit z různých příčin. V některých případech spočíval v tom, že je skutečně považoval za různé osobnosti. Jindy si však pouze nevšimnul, že o příslušném učenci již heslo napsal, zvláště pokud jej zařadil pod jiné písmeno. Zdá se, že Cerroniho zmatly různé varianty jmen těchto osobností, které jsme i my museli vzít v potaz.

Nyní uvedeme několik vysvětlujících poznámek k přístupu editorů k Cerroniho textu.¹³⁾ Nejpodrobněji se budeme věnovat edičním zásadám pro latinský text, který tvoří základ rukopisu. Text je důsledně transkribován, přičemž jsou respektována specifika novověké latiny, tj. dobového jazykového povědomí, které se projevvalo v morfologii, syntaxi i v pravopise. Editovaný text by se – dle názorů editorů – měl v co největší možné míře blížit Cerroniho grafické podobě, pokud to nebrání srozumitelnosti. K zásahům editorů a ke sjednocování jazykových jevů dochází pouze tam, kde je i v autorově praxi patrná nejednotnost a kde je z edičního hlediska zásah zdůvodnitelný; jde o evidentní jevy, jakými jsou např. toponyma. Emenovány jsou především zjevné písařské chyby (*lapsus calami*). Na Cerroniho omyly je upozorněno třemi způsoby. Vynechaná písmena jsou doplněna v hranatých zámkách přímo v Cerroniho textu (*com[m]endare*). Na chyby ryze pravopisného rázu, které nevytvářejí jiný tvar slova nebo jiné slovo, upozorňujeme vykřičníkem

¹²⁾ Některé rukopisy z Cerroniho sbírky mohly být zničeny vinou komplikovaného osudu sbírky po smrti jejího pořadatele, viz M. SVATOŠ – O. PODAVKA, *Johann Peter Cerroni*, s. 239–242.

¹³⁾ Martin SVATOŠ, *Současná praxe ve vydávání raněnovověkých latinských textů a otázky z ní vyplývající*, *Listy filologické* 122, 1999, s. 222–231; Martin STEINER, *Ediční pravidla pro vydávání latinských spisů J. A. Komenského*, tamtéž, s. 232–240; *Diskuse k problémům neolatinstiky*, tamtéž, s. 241–248. Úplně znění zásad pro ediční zpracování Cerroniho rukopisu *Scriptores Regni Bohemiae* jsou uvedeny na konci prvního svazku edice *Joannes Petrus Cerroni, Scriptores Regni Bohemiae I: A–B*, Praha 2016, s. 442–454.

v hranaté závorce, např. *phylosophia* [!]. Na ostatní chyby upozorňujeme pomocí textově-kritického aparátu. V Cerroniho textu uvádíme správnou podobu slova a v poznámce doplňujeme autorovo znění za využití ustálených i námi vytvořených latinských formulací, kde je Cerroniho text označen siglou „C“. Naproti tomu není upozorňováno na specifický pravopis raně novověké latiny, který užívalo více humanistických autorů a které tedy nepatří mezi individuální zvláštnosti J. P. Cerroniho, např. *literae, lacrymae, lingua, sanquis* apod.

S velkými počátečními písmeny přepisujeme všechna vlastní jména a pojmenování (osobní a místní) včetně počátečních písmen u adjektiv odvozených od toponym. Majuskule u apelativ měníme na minuskule. To se týká i termínů církevních a názvů církevních institucí. Výjimku tvoří názvy církví a církevních řádů (i ve zkrácené podobě), u nichž ponecháváme velká počáteční písmena. Na malé písmeno měníme počáteční majuskule též u pojmenování příslušníků církví odvozených od obecného jména, velká písmena však zůstávají u pojmenování příslušníků církví, které odvozují svůj název od vlastního jména zakladatele. Počáteční písmena měníme na malá i v případě terminologie profesní a úřední (pojmoslovi univerzitní, názvy učebních předmětů apod.) a pojmů městské či státní správy.

Naproti tomu jsou sjednocovány pravopisné nedůslednosti ve prospěch majuskulí u názvů měsíců, u ustálených zkratek a při vyjádření zdvořilosti či úcty pisatele ke šlechtě a panovníkovi, pokud se jedná o konkrétní osobu (*Rex Serenissimus, Comes Illustrissimus*). V případě označení příslušníka společenské elity obecně píšeme malé počáteční písmeno. Přídavná jména odvozená od panovnických nebo šlechtických titulů přepisujeme s malým počátečním písmenem. Cerroniho podobu ponecháváme u sakrálních termínů označujících Boha, Krista, sv. Trojici a Panu Marii a u církevních svátků.

Grafémy pro antické dvojhlásky *ae, æ* jsou vzhledem k dnešnímu úzu změněny na *ae, oe* – tam, kde varianta není zřejmá, rozepisujeme na *ae*. Bez komentáře ponecháváme případy, kdy na dlouhé *e* bylo upozorněno dvojnázkem *ae* (např. *supraemus*). Grafém *-ij* označující dvojhlásku *-ii*, např. koncovku genitivu či lokálu maskulin 2. deklinace, je důsledně změněn na *ii*; tam, kde označoval slabiku *-ji*, je takto přepsán (např. *Maji*). Kolísání v užívání písmen *g* a *q* v dvojhlásc *gu* či *qu* před samohláskou a písmen *i* a *j* pro označení polokonsonantu *j* ponecháváme.

Rétoricky determinovaná interpunkce je nahrazena moderní logickou interpunkcí, tj. podle vzoru gramatického členění vět a souvětí současné češtiny (viz aktuální *Pravidla českého pravopisu*).

Na přeškrtnutá slova v poznámkovém aparátu neupozorňujeme (vydáváme text „poslední ruky“), pouze v případech, kdy Cerroni přeškrtnul celý bibliografický záznam v oddíle *Scripta*, přepisujeme tento záznam do poznámky pod čarou.

Známé zkratky ponecháváme nerozvedené, jejich přehled uvádíme v *Seznamu zkratek*, kde jsou rozvedeny. Bez vyznačení se rozepisují běžné písařské zkratky

užívané již ve středověku i v době humanismu, zvláště ligatury, označující slovesné koncovky, spojky, pádové koncovky. Rovněž zkratky názvů měsíců tvořené číslicemi rozvádíme bez vyznačení. Příležitostné či individuální zkratky jsou rozvedeny v hranatých závorkách.

V edici je ponechána Cerroniho struktura hesel, pouze z technických důvodů oddíl *In margine* zařazujeme na konec hesla pod oddíl *Scripta*. Heslo je uvedeno foliáci a uzavírají je sigly zpracovatelů.

Pro oddíl *Scripta* jsme zvolili následující vzor: název, místo vydání rok vydání, formát, počet stran či folií. Na případné Cerroniho omyly či nedostatky, eventuálně na varianty v názvech děl upozorníme v poznámkovém aparátu.

Vedle zmíněného textově kritického aparátu vytváříme rovněž věcné poznámky. Zvláštní pravidla byla přijata pro pozn. 1), která je zařazena v každém hesle bezprostředně za lemmatem. V ní jsou uvedeny nejprve varianty autorových jmen, jednak latinské, jednak ve vernakulárních jazycích. Neuvádí-li Cerroni základní životní data či jedno z nich a editoři je zjistili, doplňují je v této poznámce. Konkrétní omyly či nepřesnosti v datech jsou komentovány až v poznámkách k latinskému textu. Následuje literatura o jeho životě a díle. Zpracovatelé závazně uvádějí odkazy na základní bio-bibliografické pomůcky pro literární či kulturní historii českých zemí, případně pro určité skupiny autorů, jako jsou soupisy autorů různých náboženských řádů. U hesel, jež Cerroni zpracoval také pro svou práci věnovanou moravským učencům *Nachrichten von Lebensumstände verstorbenen und itzt lebender Schriftsteller Mährens*, odkazujeme rovněž na tato hesla.¹⁴⁾ V případě duplicitních či multiplicitních hesel o témže autorovi se nacházejí podrobnosti v poznámce č. 1 pouze u jednoho z těchto hesel, v zásadě u prvního z nich. V obou, resp. všech heslech jsou na tomto místě uvedeny odkazy na souvztažná hesla.

Ostatní věcné poznámky jsou zaměřeny především na identifikaci míst zmíněných v biogramech a určení rukopisů a tisků uvedených Cerronim v oddílech *Scripta* a *In margine*.

České zápisy jsou transkribovány¹⁵⁾ z tzv. bratrského pravopisu a jeho psaných variant do dnešní grafické soustavy, a to s přihlédnutím ke specifiku daných ruko-

¹⁴⁾ Svě *Nachrichten* Cerroni začal psát již roku 1780 a hesla ve *Scriptores* až v roce 1792, proto jsou překlady starších hesel z *Nachrichten* obvykle zkrácené o třetinu nebo ještě více. Navíc Cerroni v takovém případě ve *Scriptores* mnohdy neuváděl *in margine* žádné zdroje, protože je měl poznamenané již v *Nachrichten*.

¹⁵⁾ Pro texty do začátku 17. stol. přihlížíme k transkripčním zásadám, které uveřejnil Jiří DAŇHELKA, *Směrnice pro vydávání starších českých textů*, Husitský Tábor 8, 1985, s. 285–301. Pro následnou dobu jsou vodítkem práce Josef VINTR, *Zásady transkripce českých textů z barokní doby*, Listy filologické 121, 1998, s. 341–346 a Ivan ŠTOVÍČEK a kol., *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti*, Praha 2002, zejména s. 53–57.

pisných záznamů. Při transkripci jsou však ponechávány projevy všech jevů hláskoslovných a jejich kolísání a nejednotnost. V poznámkovém aparátu tyto jevy nejsou registrovány. Bez upozornění jsou opravovány evidentní přepisy, chybějící písmena jsou však doplňována v hranaté závorce. Na nápadné jevy, vymykající se předpokládanému jazykovému standardu je upozorněno přímo v textu pomocí [!].

Co se týká transkripce, je nutno upozornit, že zejména v psaných textech se spřežková tradice drží déle, a proto jsou skupiny *c/cz, r/rz/rž* přepisovány jako *č, ř*. Podle originálu je ponecháváno kolísání v jevech, které mohou mít výslovnostní podtext (např. *radda/rada, správa/zpráva*), a z téhož důvodu také psaní souhláskových skupin (*vzáctný/vzácný*). Také u osobních a místních jmen je povětšinou ponechána variabilita, jen výjimečně došlo ke sjednocení (např. *Pacow/Pačzow* na *Pacov*).

Zvláštní poznamenání vyžadují následující jevy: předložky psané dohromady s následujícím slovem i předpony psané odděleně od slovního základu jsou upravovány podle dnešních zvyklostí. Délka samohlásek byla dobově sama o sobě kolísavá a ne zcela ustálená, a zejména její označování v psaných textech bylo nedůsledné. K tomu přistupuje i variabilita grafiky pro dlouhé *í* a dlouhé *ú*. V Cerroniho zápisech nacházíme i nadužití diakritického označení délky samohlásky (např. *cesta životá*), proto editoři přistoupili k určité rekonstrukci a standardizaci kvantity samohlásek, ponechávající však možné dobové kolísání (např. *kázání/kázání*). Při řešení konkrétních jevů se do značné míry opírají o materiál v Jungmannově *Slovníku česko-německém* (1835–1839), který je blízký době, kdy své zápisy pořizoval Cerroni. Psaní velkých písmen se zejména v rukopisech neřídilo žádným jednotným pravidlem, jejich užívání však mělo větší frekvenci než dnes. Tento dobový trend je zachovávan v případech, kdy jde o výraz úcty, zejména náboženské, při zdůraznění titulů či jiných pojmů. Jinak jsou velká počáteční písmena upravována podle dnešních *Pravidel českého pravopisu*.

Při transkripci němčiny respektujeme veškerá pravopisná, morfologická i syntaktická specifika soudobé jihoněmecké varianty němčiny a její individuální rysy, projevující se zjevně vlivem dalších jazyků utvářejících obecné jazykové povědomí autora (zejména latiny jako jazyka školské socializace). Interpunkci zpravidla zachováváme, odchylky od současné němčiny popisujeme v textově kritické poznámce. Autorovy nejednotnosti nesjednocujeme s výjimkou toponym (stejně jako u latinských textů), která mlčky opravujeme. Emendujeme především zjevné písařské chyby – přepisy (*lapsus calami*) a sice přímo v textu, na což je upozorněno v textově kritickém aparátu.

Vzhledem k nemalým odlišnostem pravopisu jednotlivých regionálních variant němčiny konce 18. století (Cerroniho „autorský“ text) a Cerroniho opisů (či pokusů o opis) němčiny 14.–17. století na jedné straně a až postupně se utvářejícím (nicméně stále neustáleným) pravopisným územ novodobé němčiny na straně druhé nemá smysl na jednotlivé odlišnosti poukazovat.

Pro psaní počátečních písmen v případě pochyb nahlížíme do zkatalogizované předlohy (máme-li ji k dispozici), podle ní doplňujeme patřičný grafém (minuskuli či majuskuli). Pokud předlohu nemáme k dispozici, vyznačujeme tuto pochybnost v poznámce pod čarou.

Při přepisu starořeckých slov nebo slovních spojení ponecháváme v zásadě grafickou podobu Cerroniho (nebyly doplňovány přídechy ani přízvuky); v poznámkovém aparátu pak uvádíme správnou ortografii a upozorňujeme na Cerroniho zřejmé chyby.

Další ediční problémy, které zpracování Cerroniho *Scriptores* možná přinese, nelze vyloučit. Na výše shrnutých zásadách jsme se však sjednotili po dlouhých diskusích a dosti hlubokém a důkladném seznámení se s Cerroniho textem. Na jejich základě letos a příští rok vydáme po dvou svazcích edice, pokrývajících prvních 12 svazků *Scriptores Regni Bohemiae* (A–L).

Slovník učenců *Scriptores Regni Bohemiae* je nejrozsáhlejší dílo Johanna Petera Cerroniho, které vznikalo od roku 1792 až do autorovy smrti roku 1826. Bohužel nebylo nikdy dokončeno, uzavřeno ani vydáno. Jeho editoři se musejí vypořádávat s řadou problémů jak vyplývajících z povahy textu, tak Cerroniho užívání latiny, v níž je napsána podstatná část textu rukopisu, tedy biogramy jednotlivých učenců. Další jazyky přistupují v bibliografické části hesel a v odkazech na použité prameny. Autoři příspěvku tyto problémy kategorizují a přibližují zvolený způsob řešení jednotlivých jevů, především otázek pravopisu a duplicitních hesel.

Ondřej Podavka – Martin Svatoš**CRITICAL EDITION
OF *SCRIPTORES REGNI BOHEMIAE*
BY JOHANN PETER CERRONI****SUMMARY**

The article introduces an emerging edition of the scholars' manuscript dictionary *Scriptores Regni Bohemiae* by Johann Peter Cerroni. In the spirit of the *historia litteraria* concept, the author sought to capture the history of education in the Czech Lands in the greatest possible completeness by means of bio-bibliographical entries. In this effort, he reflected on the authors regardless of their ethnic or confessional affiliation or the language of their works. The editorial team thus consists of philologists and other specialists of different orientations. In addition to the use of Latin for the biographical part of the entries, the reasons for the choice of the manuscript for the edition involved the author's approach to the history of education and the still unknown facts that are included in the work. The editors faced numerous difficulties arising from Cerroni's badly unstable orthography and the actual form of the dictionary, which probably did not pass a final modification.

In the second part of the article, the authors explain the adopted editorial principles. Cerroni's text is carefully transcribed with respect to the specific features of modern Latin. The edited text should approach Cerroni's graphic design as much as possible unless it hinders understandability. The editors' interventions and unifications of the linguistic features appear only in places where also the author's practice shows inconsistency and where the intervention is justifiable from the editorial perspective. The amended features are mostly scribal errors. In addition to the transcript, the text was translated into the Czech language and two types of annotation apparatuses were created – textually critical and factual.

Translated by Miroslav Košek

Markéta R ů č k o v á

NA OKRAJ JEDNOHO EDIČNÍHO PROJEKTU*

ABSTRACT

On the edge of one editorial project

The article briefly summarizes the content of one part of Matouš Konečný Archive, the literary remains of one of the last post-White Mountain bishops of the Unity of the Brethren, which concerns the documents, especially correspondence created by the clerical youths of the Unity of the Brethren who were sent to foreign educational institutions in the years 1610–1618, and outlines the applied editorial approach as regards linguistic diversity of the material.

Keywords: Unity of the Brethren – Matouš Konečný Archive – editions – correspondence – students – clerical youth – Bremen – Bytom Odrzański

Rok 2006 se stal důležitým mezníkem v historiografii jednoty bratrské. V srpnu tohoto roku byly v zásypu stropní klenby v objektu bývalého minoritského kláštera Na Karmeli v Mladé Boleslavi objeveny dvě dřevěné truhličky, které skrývaly písemnosti, jež byly adresovány jednomu z posledních předbělohorských biskupů jednoty bratrské Matoušovi Konečnému (1569–1622) nebo vznikly v souvislosti s jeho úřední činností.¹⁾ Celý komplex písemností je dnes znám pod označením

* Markéta RŮČKOVÁ (ed.), „*Poslušenství synovské vzkazují Vám, můj nejmilejší pane otče.*“ *Studium a korespondence kněžského dorostu Jednoty bratrské v letech 1610–1618.* Ediční část připravena ve spolupráci s Jiřím A. Čepelákem, Praha 2014 (Archiv Matouše Konečného, sv. II).

¹⁾ Životní osudy Matouše Konečného nejnověji shrnul Jiří JUST (ed.), „*Hned jsem k Vám dnes naschválí poslíka svého vypravil.*“ *Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618.* Ediční část připravena ve spolupráci s Markétou Klosovou a Martinem Steinerem, Praha 2011 (Archiv Matouše Konečného, sv. I.1), s. 30–41; TÝŽ, *Matouš Konečný a jeho podíl na výchově a vzdělávání bratrských duchovních na počátku 17. století*, *Theatrum historiae* 18, 2016, s. 75–88.

Archiv Matouše Konečného.²⁾ Konečného archiv jednoznačně doplňuje a rozšiřuje naše poznatky o činnosti tohoto malého církevního společenství v období začátku 17. století, tedy pro dobu, pro niž je dochovaná pramenná základna poměrně skrovná.³⁾

Největší část mladoboleslavského nálezu tvoří korespondence z let 1610–1618, k níž se řadí soubor písemností vzniklý ve spojitosti s vysíláním kněžského dorostu jednoty na zahraniční vzdělávací instituce. Zahraniční studia bratrských mládenců⁴⁾ patřila u většiny z nich k vrcholu jejich vzdělávací kariéry. S mládenci, kteří absolvovali pobyt na některé z univerzit či na akademii, zejména v oblasti Říše, vedení jednoty počítalo na přední místa v bratrské správě, ať již při správě sborů nebo jako učitelé na školách, posléze i ve vrcholných orgánech církve. Dle dochovaného materiálu v Archivu Matouše Konečného studoval kněžský bratrský dorost v druhém desetiletí 17. století na akademii v Herbornu, na univerzitě v Marburku a především na nižším typu školy, *gymnasia illustre*, v Brémách a později v dolnoslezské Bytomi nad Odrou (Bytom Odrzański). Ze svých zahraničních pobytů se studenti ohlašovali svým nadřízeným biskupům prostřednictvím korespondence a současně byli povinni vydávat počty svých útrat v podrobných účetních rejstřících, v nichž vykazovali, jak naložili se svěřenými financemi. Dříve ovšem, než se budoucí studenti mohli vydat za hranice své vlasti, museli sepsat a vlastní rukou podepsat slib či jakýsi revers, ve kterém se zavazovali, že svou v zahraničí nabytou kvalifikaci využijí po návratu ve prospěch jednoty a že v případě vystoupení z bratrského společenství a opuštění bratrského domu navrátí finance, které jednota poskytla k jejich vzdělání.

V Archivu Matouše Konečného je tak dochován unikátní soubor studentské korespondence, který jen těžko nalézá srovnání, zvláště vezmeme-li v úvahu, že se jedná

²⁾ Archiv Matouše Konečného je uložen v Muzeu Mladoboleslavská v Mladé Boleslavi. K okolnostem nálezu a obsahu archivu srov. Jiří JUST, *Neue Quellen zur Geschichte der Brüderunität in der Zeit vor der Schlacht am Weissen Berg. Der Fund des Archivs von Matouš Konečný in Mladá Boleslav*, Acta Comeniana 22–23, 2009, s. 249–286; TÝŽ, *Nález archivu Matouše Konečného a jeho význam pro studium dějin Jednoty bratrské v období před Bilou horou*, in: Martin Wernisch (ed.), *Unitas Fratrum 1457–2007. Jednota bratrská jako kulturní a duchovní fenomén*, Praha 2009 s. 183–192; TÝŽ, *Struktury informacyjne czeskiej Jednoty Brackiej w świetle nowego znaleziska źródłowego z początku XVII wieku*, *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* 54, 2010, s. 69–84; Markéta RŮČKOVÁ, *Neue Quellen zur Geschichte der Brüderunität in der Zeit vor der Schlacht am Weissen Berg und ihre Editionsöglichkeiten*, in: Helmut Flachenecker – Janusz Tandeci – Krzysztof Kopiński (edd.), *Editionswissenschaftliches Kolloquium 2011. Quellen kirchlicher Provenienz*. Neue Editionsvoorhaben und aktuelle EDV-Projekte, Toruń 2011, s. 174–185.

³⁾ M. RŮČKOVÁ (ed.), „*Poslušenství synovské*“, s. 17–18.

⁴⁾ Termín „bratrský mládenec“ je zde používán pro označení hochů, kteří se připravovali na svou církevní kariéru v bratrském domě. Tento pojem vychází z terminologie užívané v pramenech bratrské provenience. Tamtéž, s. 28–34.

o tak specifickou skupinu, jakou byl kněžský dorost.⁵⁾ V tomto souboru se nachází jedenáct listů, přičemž dva z nich jsou koncepty psané rukou Matouše Konečného, 27 účetních rejstříků a 163 dopisů, jejichž pisateli bylo dvacet studentů.⁶⁾ Do počtu studentské korespondence je zahrnut také jeden dopis mladoboleslavského biskupa Matouše Konečného a jeden dopis přerovského biskupa Jana Laneckého. Jedná se o jediné dva zachované dopisy, které jsou odpověďmi na listy studentů pobývajících v Bytomi nad Odrou. Na tomto místě je nutné podotknout, že celý mladoboleslavský nálezný obsah je veskrze jednostrannou příjemeckou korespondencí. Reakce Matouše Konečného na doručená sdělení nám zůstává utajena, i když se u některých pasáží v dopisech můžeme hypoteticky domnívat, jaká byla jeho odezva. Záležitosti, které Konečný snad považoval za důležité, si podtrhával, případně *in margine* či na adresní strany listů doplňoval své poznámky a komentáře.⁷⁾

Do skupiny korespondence studentů byly zařazeny také dopisy jejich pedagogů v celkovém počtu 26 listů, pocházející z pera rektora brémského gymnázia Matthiase Martinia (15 ks), tamního pedagogičky Johanna Willia (2 ks) a rektora bytomského gymnázia Caspara Dornavia (9 ks). Ojedinělým dokladem je také osvědčení profesorů herborské akademie o prospěchu šesti bratrských mládenců, kteří zde v roce 1611 studovali.⁸⁾

Po obsahové stránce dopisy studentů odrážejí informace o průběhu jejich studií, zdravotním stavu a prospěchu. Vesměs v každém listu svěřenců bratrských biskupů se objevují žádosti o finanční nebo jinou hmotnou podporu, případně o zaslání učebních pomůcek. Naproti tomu se setkáváme s jejich projevy vděku za učiněnou pomoc či za kladné vyřízení žádosti, za zaslání nebo přijetí daru. Když se nachýlil čas návratu studentů domů, ne jeden bratrský mládenec žádal biskupy o povolení delšího pobytu na svém současném působišti, popřípadě aby mu byla umožněna další studijní cesta. Starším a zkušenějším mládencům byla svěřována preceptorská služba u některého ze šlechtických synů, a tak i v korespondenci narazíme na žádosti o opatření preceptorského místa. Jednota bratrská si nechávala u tiskařů v Bré-

⁵⁾ Podrobnému rozboru studentských písemností a shrnutí průběhu vzdělávání kněžského dorostu se věnuje úvodní studie pojednávané knihy. M. RŮČKOVÁ (ed.), „*Poslušství synovské*“, s. 13–132.

⁶⁾ Množství odeslaných dopisů se u jednoho každého studenta liší a jejich počet se pohybuje od jednoho k jedenadvaceti listům. Dle počtu odeslaných dopisů lze navíc usuzovat na podřízenost jednotlivých studentů určitému biskupu jednoty. S jistotou lze říci, že studenti, kteří odeslali Matoušovi Konečnému více než čtyři listy, patřili pod jeho správu.

⁷⁾ V Archivu Matouše Konečného je dochováno pouze sedm konceptů nebo již odeslaných listů z pera mladoboleslavského biskupa, které se převážně týkají záležitostí majetku a správy bratrských sborů.

⁸⁾ O osvědčení herborských profesorů pojednal také Martin STEINER, *Die Zeugnisse der Herborner Professoren für Theologiestudenten aus böhmischen Ländern von 1611*, Acta Comeniana 22–23, 2009, s. 287–291.

mách vydávat svá díla, zejména učebnice určené pro výuku na bratrských školách. Vzhledem ke vzdálenosti města na Veseře a biskupských center v Čechách a na Moravě dohlíželi na tisk bratrských děl studenti, kteří byli tímto úkolem seniory pověřováni a kteří jim pak ve svých dopisech průběžně podávali zprávy o stavu věci.⁹⁾ Dopisy pedagogů reflektují některé problémy bratrských studentů. Zrcadlí se v nich také zprávy o vzájemném posílání různých spisů, které byly seniorům jednoty dedikovány, nebo je tito naopak posílali rektorům obou škol k posouzení.

Korespondence studentů i pedagogů nabízí různorodý pohled do života bratrských mládenců, kteří se ocitli v cizím prostředí mimo poměrně přísný bratrský řád a vymanili se z přímého dozoru biskupů. Na jedné straně reflektuje způsob jejich studia a vypovídá o funkčnosti jednotlivých vzdělávacích institucí, na straně druhé odkrývá i drobné detaily jejich každodennosti. V dopisech se rovněž odráží praktická aplikace znalostí rétoriky, starořečtiny, mytologie, historie, Písma, filozofie a jiných disciplín, jež si mládenci osvojovali při studiu.

Zaměříme-li se na jazykovou stránku studentských písemností, byly sliby a účetní rejstříky sepsány výhradně v češtině, všechny dopisy pedagogů v latině. Listy studentů byly vyhotovovány veskrze v latině. Tu a tam se v nich vyskytují slova či slovní spojení v řečtině a v jednom případě se zachoval dopis bytomského studenta, který je celý psán řeckou abecedou.¹⁰⁾ Ačkoli vzájemným komunikačním jazykem mezi bratrskými mládenci mohla být i v zahraničí čeština, pro psaní zpráv Matoušovi Konečnému studenti volili latinu, a to z důvodu, aby tímto způsobem prokazovali úroveň svého vzdělání. Použití českého jazyka bylo spíše výjimečné. Pokud student dopis napsal v rodném jazyce, omlouval jeho užití spěchem, naléhavostí situace, případně tím, že pro své aktuální duševní rozpoložení nemohl učinit jinak. Užití češtiny se vyskytuje také v případech, kdy nebylo nutné prokazovat znalosti získané při studiu. To se týká žádostí o povolení studia a v jednom případě žádostí o propuštění z bratrského domu, nebo v případě, že student patřil mezi starší a zkušenější a zároveň působil jako šlechtický preceptor.

Před editorkou leželo celkem 224 jazykově různých písemností¹¹⁾ a hlavní otázkou, jaké zásady a způsob zvolit pro přepisy jednotlivých textů a jejich editaci. Hledání vzorů v pramenných edicích již vydané korespondence studentů, které navíc pochází veskrze z konce 19. století, nepřineslo výsledky, neboť ty ediční zásady zcela postrádají.¹²⁾ Ani edice korespondence levočských studentů studujících pře-

⁹⁾ K tomu srov. též Jiří JUST, *Jan Vetter. Příspěvek k tématu zahraničních učeneckých kontaktů jednoty bratrské na počátku 17. století*, *Studia Comeniana et historica* 44/ 91–92, 2014, s. 156–204.

¹⁰⁾ M. RŮČKOVÁ (ed.), „*Poslušensví synovské*“, s. 396–398.

¹¹⁾ Tamtéž, , s. 185–190.

¹²⁾ Percy Stafford ALLEN (ed.), *Some Letters of Masters and Scholars 1500–1530*, *The English Historical Review* 22, 1907, s. 740–754; Adolf DEIBMANN (ed.), *Briefe eines Herborner Clas-*

vážně na univerzitě ve Viteemberku v druhé polovině 16. a v 17. století za stipendium městské rady, vydaná v Szegedu v roce 1990 Tünde Katonou a Miklósem Latzkovitsem, neposkytla žádný opěrný bod.¹³⁾

Pro editování jazykově českých textů aplikovala editorka pravidla, která vycházejí z obecně platných zásad pro vydávání raněnovověkých textů¹⁴⁾ a víceméně se neodlišují od pravidel použitých v prvním svazku ediční řady Archiv Matouše Konečného, zpracovaným péčí Jiřího Justa a zpřístupňujícím korespondenci kněží jednoty bratrské z českých diecézí, zejména listy pražského biskupa Matěje Cyra staršího, adresované Matouši Konečnému.¹⁵⁾

Vyskytující se řecká slova a zmíněný řecký dopis byly plně transliterovány kolegou Pavlem Nývltem. Význam, respektive překlad řeckých slov a slovních spojení byl doplněn v češtině do faktografických poznámek.

Pro vydání latinských textů zvolila editorka kompromisní přístup mezi úplnou transliterací, která je však méně komfortní pro čtení, a snahou o porozumění textu. Na straně jedné usilovala zachovat všechny ortografické jevy typické pro danou dobu, na straně druhé se určitými zásahy do grafické podoby textu snažila vyjít vstříc zvyklostem moderního čtenáře. Latinské dopisy byly transliterovány tak, aby byla plně respektována hlásková podoba předlohy včetně ponechání akcentů, tremat a diakritických znamének, kterými se odlišovala tvarová homonymie, jiný slovní druh či gramatické funkce, přičemž chybějící znaménka nebyla doplňována, a veškerá zkrácení (byť i běžného charakteru) byla rozepisována v hranatých závorkách. Na druhou stranu byly do textu učiněny zásahy, pokud jde o interpunkci, členění textu, psaní velkých písmen, hranice slov.¹⁶⁾ Ortografické a hláskoslovné

sicus aus den Jahren 1605 und 1606, in: Denkschrift des Königlich Preußischen evangelisch-theologischen Seminars zu Herborn für die Jahre 1893–1897, Herborn 1898, s. 3–60; Hermann HAGEN (ed.), *Briefe von Heidelberger Professoren und Studenten verfasst vor dreihundert Jahren*, [Bern 1886]; Goswin VON DER ROPP (ed.), *Briefe eines Marburger Studenten aus den Jahren 1606–1611*, Zeitschrift des Vereins für hessische Geschichte und Landeskunde 33, 1898, s. 294–408; František HRUBÝ (ed.), *Etudiants Tchèques aux écoles protestantes de l'Europe occidentale à la fin du 16e et au début du 17e siècle* (red. Libuše Urbánková-Hrubá), Brno 1970.

¹³⁾ Tünde KATONA – Miklós LATZKOVITS (edd.), *Löcsei stipendiások és literátusok. Külföldi tanulmányutak dokumentumai 1550–1699*, Szeged 1990.

¹⁴⁾ Ivan ŠTOVÍČEK a kol., *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti*, Praha 2002; Josef VINTR, *Zásady transkripce českých textů z barokní doby*, Listy filologické 121, 1998, s. 341–346.

¹⁵⁾ J. JUST (ed.), „*Hned jsme k Vám dnes naschválí*“, s. 55–61.

¹⁶⁾ Při editaci latinských textů bylo také přihlédnuto k latinským pravopisným pravidlům, která byla vydána římskou Akademií (Academia Latinitati fovendae), *Normae orthographicae et orthotypicae Latinae*, Roma 1990. Tato pravidla však uvádí zcela odlišný systém interpunkce, zejména pokud jde o oddělování vedlejších vět, a proto nebyla plně akceptována.

odchyly byly zaznamenány do textově kritických a edičních poznámek, záležitosti syntaxe, morfologie, používání slovesných způsobů pak do samostatné kapitoly o jazykovém a stylistickém rozboru korespondence. V tomto ohledu se ukázala jako nezbytná interdisciplinární spolupráce s filology, konkrétně s kolegou Jiřím A. Čepelákem, který je autorem uvedené kapitoly.¹⁷⁾

Tímto přístupem editorka usilovala o zachování určité individuality jednotlivých pisatelů a brala v úvahu i možnost širšího filologického využití, neboť autory dopisů byla specifická skupina studentů, kteří vyrůstali v českém jazykovém prostředí a latině i dalším jazykům se teprve začali učit během svých učednických let v bratrských domech a dále své znalosti zdokonalovali při kratších či delších zahraničních studijních pobytech nejen výukou na školách, ale i četbou nejrůznější literatury od příruček a učebnic po díla antických i soudobých autorů.

Celkové vyznění dopisů pak záviselo nejen na osobních předpokladech pisatele, jeho znalostech latinského jazyka, stylistiky a rétoriky, ale též na jeho sociálním postavení a na účelu, kvůli němuž byl dopis sepsán. V editovaném souboru jsou zastoupeny jak stručné dopisy informativního charakteru, které byly napsány v rychlosti a prakticky bez ozdob nebo složitější větné stavby, tak listy napsané co nejkvětnatějším jazykem s použitím četných rétorických figur.

Dopisy studentů vysílaných na zahraniční vzdělávací instituce bratrskými biskupy a jejich pedagogů podávají nejen z obsahové, ale i z gramatické a stylistické stránky zajímavé informace o úrovni jejich vzdělání, jehož dosáhli doma i mimo vlast. Doplnují tak informace, jež máme o průběhu jejich studií. Leccos prozrazují také o jejich vztahu k autoritám, o osobních schopnostech, v neposlední řadě též o kolísání dobové ortografie a o obtížích, které studenti z českého jazykového prostředí mohli mít při učení se latinskému jazyku. Přinášejí svědectví, jež v mnohém nejen rozšiřuje naši povědomost o praktické výuce latiny, rétoriky i jiných souvisejících předmětů na počátku 17. století, ale v některých ohledech přesahuje také do současnosti.¹⁸⁾

Závěrem lze dodat, že na pramenný materiál z Archivu Matouše Konečného nelze aplikovat jednotná nebo univerzální ediční pravidla jednak vzhledem k jejich jazykové různorodosti, jednak vzhledem k jejich obsahu. To už samo o sobě dokazují odlišné ediční přístupy, které si autoři a editoři zvolili pro vydání dosud zpracovaných svazků v rámci ediční řady Archiv Matouše Konečného i mimo ni.¹⁹⁾

¹⁷⁾ M. RŮČKOVÁ (ed.), „*Poslušenství synovské*“, s. 135–146.

¹⁸⁾ Tamtéž, s. 146.

¹⁹⁾ Mimo ediční řadu Archiv Matouše Konečného vyšla kniha Olgy FEJTOVÉ, *Jednota bratrská v městech pražských v době předbělohorské a rejstřík členů pražského sboru*, Praha – Ústí nad Labem 2014, která zpřístupňuje v edici i ve faksimili rejstřík členů jednoty bratrské pražského a Tuchoměřického sboru.

Markéta Růčková

ON THE EDGE OF ONE EDITORIAL PROJECT

SUMMARY

In 2014, the Scriptorium Publishers issued the second volume under the Matouš Konečný Archive series written and edited by Markéta Růčková, which concerns education of the clerical youths of the Unity of the Brethren at the beginning of the 17th century in the domestic milieu and at foreign schools. An integral part of the volume is an edition of documents, which originated in connection with sending the Unity youths abroad, mainly Bremen and Lower Silesian Bytom Odrzański. The edition, which counts more than two hundred texts (the total of 224 documents), publicises in full text Latin correspondence of the Unity students and their teachers addressed to Matouš Konečný, one of the last pre-White mountain bishop of the Unity of the Brethren who resided in Mladá Boleslav, and promises as well as accounting registers of the students written in Czech.

The article explains the popularization method of these documents and application of editorial rules to the used language. For editing of widely represented Latin letters of the Unity students, the editor chose a compromise between complete transliteration and an effort to understand the text. On the one hand, she sought to preserve all of the orthographic features typical of the given period and on the other hand, to meet the habitual practices of the modern reader by certain interventions in the graphic form of the text. By this approach, she strove to maintain certain features of the individual writers, taking into account the possibility of a wider philological application, because the authors of the letters were specific groups of students who were brought up in the Czech linguistic milieu and who started to study Latin and other languages during their apprenticeship in the Unity houses and improved their knowledge during shorter or longer study stays abroad.

Finally, the author observed that unified editorial rules could not be used for materials from Matouš Konečný Archive because of their linguistic diversity and their content.

Translated by Miroslav Košek

Martin Steiner

**J. A. COMENII OPERA OMNIA -
DÍLO J. A. KOMENSKÉHO**

Několik poznámek k charakteru edice

ABSTRACT

J. A. Comenii Opera omnia - the Work of J. A. Comenius. Several comments on the nature of the edition

The nature of the edition of the comprehensive work is determined by three basic factors: 1) editorial principles where the key factor is the decision whether the edition should be transliterated or transcribed; 2) arrangement of the author's work in individual volumes; 3) choice of the primary copy if the author's work is preserved in more than one manuscript or print. In case of the comprehensive critical edition of J. A. Comenii Opera omnia - the Works of J. A. Comenius, its founders have determined that the edition will be transcribed, the extant documents will be divided thematically in the first plan and chronologically inside the thematic blocks; blocks provably arranged by the author himself are exempt - they remain unchanged in the edition; the choice of the primary copy is governed by the rule of issuance by the last hand (manuscript text). All of these decisions present certain pitfalls to the editors (sometimes even to the users of the edition); therefore, they may not be unequivocally received by those interested in the study of Comenius' life and work. These problems, however, are of more technical nature, which should not have an impact on the main task of the critical edition - to present the correct wording of the issued text.

Keywords: J. A. Comenius - work, J. A. Comenius - comprehensive edition, critical editions of early modern texts, editorial principles

Téma „editorských pastí“ pro mě znamenalo výzvu, jak se znovu podívat na prostředí, v němž vzniká edice *J. A. Comenii Opera omnia - Dílo J. A. Komenského* (dále DJAK), přičemž je možné klást větší důraz než dosud na problémy spojené s jejím zakotvením ve zvolených edičních zásadách, hledat v nich „pasti“, jež při-

tom na nás editory číhají a jež číhaly i na naše předchůdce, tvůrce koncepce celé edice a příslušných edičních zásad. O edici DJAK již bylo pojednáno několikrát; vracím-li se znovu k některým bodům, činím tak proto, abych poukázal na jejich řešení právě z hlediska oněch pastí. Mohu přitom využít i podnětů, jež přináší vydávání korespondence; to je oblast, s níž dosud nebyly v rámci této edice přímé zkušenosti.

Úvahy o podobách edic se obvykle odvíjejí od určení cílového uživatele; podle toho se volí mezi edicí kritickou a řekněme čtenářskou. U obou se předpokládá spolehlivá reprodukce vydávaného textu, lišit se budou charakterem a nejspíše i rozsahem edičního aparátu; čtenářská edice může textový (kritický) aparát postrádat, nějakým výkladovým aparátem asi vybavíme obě. Má-li edice sloužit vědecké práci, musí tomu odpovídat textově kritický i výkladový aparát, a tudíž půjde o edici kritickou.¹⁾ To je případ edice, již se budu dále věnovat především.

Přírozeně budu-li nějakou samostatnou edici vydávat sám, nebude asi těch nástrah hrozit mnoho; budu-li se držet v rámci obvyklých postupů a doprovodný aparát bude pro uživatele srozumitelný, výsledek patrně na nějaký zásadní odpor uživatelů ani posuzovatelů výsledné edice nenarazí. Obtížnější to bude u vícetasové edice, kterou má zpracovat kolektiv editorů, a přistoupí-li k tomu navíc skutečnost, že jde o edici vícejazyčnou, přinese si každý editor s sebou jiné zvyklosti, ať už jsou dány oborem, předchozím školením nebo jinými faktory. Každý přitom bude jinak vstřícný k postupům těch ostatních.

V rámci edičních zásad je důležitým rozhodnutím, zda zpracovávat edici transkribovanou nebo transliterovanou; také lze vydávat faksimile rukopisu nebo starého tisku. Pokud je doprovodíme textově kritickým a výkladovým aparátem, lze snad hovořit o jistém typu edice, v opačném případě nikoli. U edic souborného díla je dalším kamenem úrazu rozvržení dochovaného díla do celků, tedy uspořádání, v němž bude dílo vydáno. Zpravidla se rozhoduje, zda bude taková edice uspořádána chronologicky, nebo tematicky. Chronologické uspořádání se asi setká s vlídnějším přijetím autorů, kteří se drželi jednoho oboru nebo tematického okruhu, u ostatních, jejichž dílo je tematicky košatější, bude vyvolávat otázky, zda přece jen neměly určité tematické celky zůstat pohromadě. U autorů, kteří stihli svá díla vydat během svého života několikrát, je také třeba rozhodnout, zda volit za předlohu edice vydání první, jež obvykle lépe reflektuje dobu vzniku díla, a tím i kontext, do

¹⁾ Bylo by jistě možné toto vymezení obou základních typů edic prohloubit, případně rozšířit ještě o překlady. Komenského dílo a jeho osudy by samo poskytlo řadu dokladů, jak rozdílně mohou edice vypadat (srov. např. Jiří BENEŠ – Martin STEINER, *Schallerovy edice spisů J. A. Komenského*, *Studia Comeniana et historica* 25, 1995, s. 27–34; Martin STEINER, *Vydávání spisů Komenského po r. 1945*, *Studia Comeniana et historica* 22, 1992, s. 173–182; Markéta KLOSOVÁ, *J. A. Komenský a český čtenář aneb Komenský v překladech*, tamtéž, s. 183–189). To však sahá za rámec tohoto příspěvku.

něhož dílo při svém vydání vstupovalo, nebo poslední autorizované vydání (tedy to, čemu se říká vydání poslední ruky), jež zase dává autorovi možnost např. opravit případné nedostatky přehlédnuté ve vydáních předchozích, ať už šlo o nedopatření (věcná i formální) vzniklá při tisku, nebo nepozorností samotného autora. Autor vydávaného díla tak v některých případech může dostat příležitost být viděn v příznivějším světle, v některých případech ovšem také naopak, pokud příležitost k opravám nedostatků nevyužil. Diskutovat lze o podobě a rozsahu kritického i výkladového aparátu, „vděčné“ téma sporů při koncipování podoby edic jsou také jmenné a případně i další rejstříky či podoba a seznam zkratk.

Připomněl jsem otázky, jež hrály roli, a do jisté míry ji hraji stále, „pastí“ při přípravě souborné kritické edice spisů Jana Amose Komenského. Neupírám jim jejich význam, nicméně se domnívám, že prvořadým úkolem kritické (ale nakonec i té čtenářské) edice je spolehlivá reprodukce vydávaného textu. O tu by měl editor usilovat přednostně, ta je – zjednoduším-li to poněkud – projevem editorovy úcty k vydávanému autorovi. Dodržování zvolených edičních zásad pak je projevem úcty k uživateli.

Edice Komenského spisů je příkladem edice vícejazyčné. Máme při ní co do čtení s latinou, v daleko menší míře pak s češtinou a s němčinou, v korespondenci máme ještě polštinu a francouzštinu. Aby toho nebylo málo, užíval Komenský také starou řečtinu. Vedle jednotlivých slov nebo frází, jež vkládal – stejně jako jini jeho současníci – do ostatních svých textů, napsal Komenský řecky také kratší souvislý text, návrh učebnice novozákonní řečtiny.²⁾ Pokud jde o německé texty, snad alespoň některé pocházejí přímo od Komenského (*Informatorium der Mutterschul, Letzte Posaun über Deutschland*³⁾), u některých jsou doklady o tom, že jde o překlady Komenského textů od jiných autorů (např. německá verze slavné učebnice *Orbis sensualium pictus*⁴⁾). Ony francouzské texty nepocházejí z jeho pera, jde o dopisy jemu určené. Pokud jde o polštinu, máme sice zprávy o tom, že Komenský polsky kázal, avšak zatím není známo, že by se texty těchto kázání dochovaly. Dochovaly se polské dopisy, na většině z nich je Komenský spolupodepsán, takže nemusel být tím, kdo je formuloval, asi dva další jsou jeho osobními listy. Máme v edici rovněž jeden text v nizozemštině, který byl vydán proto, že se původní česká verze (*Pozoun milostivého léta*) ztratila.⁵⁾

²⁾ Jan Amos KOMENSKÝ, *Epitome Novi Testamenti. Continens cum doctrinae coelestis hic revelatae summam, tum dictionum Graecarum omnium, quae toto Novo Testamento occurrunt, apparatus*, in: Jan Amos Komenský, *Opera didactica omnia III*, Amsterdami 1657, sl. 53–58.

³⁾ DJAK, sv. 11, s. 277–345 a sv. 13, s. 95–154.

⁴⁾ DJAK, sv. 17, s. 53–300.

⁵⁾ Jan Amos KOMENSKÝ, *Bazuine des genaden jaar voor de Bohemische natie*, DJAK, sv. 3, s. 565–589.

Vedle této jazykové pestrosti máme u Komenského co do činění také se všeobecně známou pestrostí tematickou. Ta představuje svého druhu past zejména pro výkladový aparát edice.

Příznivou okolností při vzniku a koncipování edice DJAK bylo to, že na její přípravu bylo dost času; zakladatelé edice měli možnost vše předem dost důkladně promyslet, než zformulovali ediční zásady. Mohli přitom samozřejmě vycházet jednak z dlouhé tradice vydávání latinských klasiků i vydávání staročeských památek, jednak ale také z obsahového i filologického studia vlastních Komenského textů. Diskusí nad návrhy edičních zásad se účastnila řada našich významných poválečných představitelů humanitních oborů, autory těch návrhů byli za klasické filology (v chronologickém pořadí) Bohumil Ryba a Julie Nováková, za bohemisty Antonín Škarka za účasti Jaromíra Běliče a Stanislava Králíka, ediční zásady pro německé texty sestavil Stanislav Králík, snad rovněž ve spolupráci s jinými germanisty, o čemž ale nemám podrobnější zprávy.⁶⁾

Jak si jmenované zakladatelské osobnosti odpověděly na ony otázky, o nichž jsem mluvil úvodem, co tedy dali edici Komenského takřkajíc do vínku?

Především bylo rozhodnuto, že půjde o edici transkribovanou, a to s odůvodněním, že je edice určena „pro filosofy, historiky, literární historiky, pedagogy a jazykovědce“, nikoli tedy pro „paleografy ani pro potřeby dějin ortografie“. ⁷⁾ Vodítkem pro transkripci je přitom jazyk, jeho dobová, popř. individuální zvuková podoba, která má být v přepisu zachována; naopak grafické konvence (ať už autorovy, opisovačské nebo typografické) se nahradí „konvencemi běžnými v edicích latinských textů dnes“.⁸⁾ Pokud jde o latinu, lze s jistou nadsázkou říci, že si Komenský pravidla transkripce ve svých slovnících a gramatikách sestavil sám, pokud jde o češtinu a němčinu, tam takovou oporu nemáme, a také zvolený způsob transkripce vyvolává – alespoň podle mých dosavadních zkušeností – snáze spory a případně i mocnější emoce u svých odpůrců (spíše tedy v řadách bohemistů, té němčiny není v Komenského díle tolik, aby vyvolávala významnější diskuse). Sám pokládám toto

⁶⁾ Ediční zásady nebyly v plném znění publikovány, jsou interním materiálem Oddělení pro kmenologii a intelektuální dějiny raného novověku Filosofického ústavu AV ČR, v. v. i. Základní informaci o nich podává jednak úvod k 1. svazku edice, DJAK, sv. 1, s. 10 an. (česky) a 13 an. (latinsky), jednak pasáže o edici v publikaci Stanislav KRÁLÍK (ed.), *Otázky současné kmenologie*, Praha 1981, pasáže o latině, o latinském pravopisu a jeho transkripci v edici DJAK, s. 107–110 a 118–121; o češtině s. 110–117 a 121–127; o němčině s. 117–118 a 127–128. Podrobněji o zásadách pro latinské spisy Martin STEINER, *Ediční pravidla pro vydávání latinských spisů J. A. Komenského*, Listy filologické 122, 1999, s. 232–240.

⁷⁾ Julie NOVÁKOVÁ, *Edičně textologická pravidla pro vydávání latinských spisů J. A. Komenského*, interní materiál Oddělení pro kmenologii a intelektuální dějiny raného novověku Filosofického ústavu AV ČR, v. v. i., s. 3.

⁸⁾ Tamtéž s. 4.

rozhodnutí za rozumné a tudíž přijatelné řešení, i když jsem si vědom, že především germanisté, zvyklí na transliteraci, s ním mohou mít potíže. Pokládám transkribovanou edici zejména za přístupnější pro uživatele. Pro editora z toho plyne větší míra odpovědnosti k vydávanému textu, ale to si myslím, že k jeho práci a k edici patří. Někteří skalní zastánci lingvistického přístupu s tím nebudou srozuměni, nicméně za tu cenu, že bude edice o něco vstřícnější k ostatním uživatelům, snad lze něco z té lingvistické přsnosti obětovat; jistě, pokud to nebude na úkor spolehlivosti reprodukce vydávaného textu.

Další pastí bylo rozvržení rozsáhlého Komenského dochovaného díla do jednotlivých svazků. Seznam Komenského spisů zahrnuje více než dvě stě položek prací nejrozmanitějšího rozsahu i tematiky. K tomu je nutno připočíst 436 jeho dnes známých dopisů a 120 dopisů napsaných jinými autory jemu, které se rovněž stanou součástí edice. Pro rozvržení díla do svazků či do rozsáhlejších celků byl zvolen jakýsi kombinovaný postup, přednost dostalo uspořádání tematické, chronologický zřetel se pak uplatňuje uvnitř stanovených celků. Pokud máme v některých případech co do činění s autorským uspořádáním Komenského, což je zejména případ souboru pedagogických spisů *Opera didactica omnia*,⁹⁾ dostal přednost autorův záměr před principem uspořádání edice. A právě rozhodnutí zachovat v edici uspořádání zmíněného souboru vyvolalo vzrušenou debatu. Samozřejmě bylo a asi stále bude lákavé mít v jednom svazku pohromadě českou i latinskou verzi *Didaktiky* nebo všechny verze učebnic. Proti tomu lze postavit jednak samotný fakt autorského uspořádání dotyčného souboru, jednak námitku, že takto jednotlivé spisy souboru *Opera didactica omnia* zůstávají v kontextech, v nichž je viděl sám autor. Zastánce opačného názoru může přijetí takového rozhodnutí pokládat za ztracenou příležitost prezentovat autorovo dílo ve vhodnějších souvislostech, ale nepokládám to za příliš důležité, spíše se obávám, že u takového díla, jakým je komplex Komenského spisů, je každé řešení problematické a z nějakého směru napadnutelné, vždy povede do nějaké „pasti“.¹⁰⁾ Měl-li bych vyjádřit svůj postoj k otázce rozvržení Komenského díla do naší souborné edice, klonil bych se k tomu, zachovat co nejvíce z autorových záměrů, pokud je lze doložit.

Tou třetí významnější spornou otázkou je volba předlohy neboli základního textu vydání. Dochování Komenského díla nabízí poměrně pestrou paletu možností. U řady jeho spisů není nad čím přemýšlet, poněvadž se dochovaly v jednom rukopise nebo v jednom vydání v tisku z doby jeho života. Pak máme případy, kdy se dochovaly rukopisná a tištěná verze, několik rukopisných nebo několik tištěných

⁹⁾ Amsterdam 1657.

¹⁰⁾ K rozvržení, podle něž edice postupuje, byla zpracována i zveřejněna alternativa: *Program vydávání Díla Jana Amose Komenského vypracovaný členy komeniologické skupiny Pedagogického ústavu Jana Amose Komenského*, Archiv pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského. Acta Comeniana 24, 1970, s. 307–310.

verzí téhož díla, dosti často s autorskými zásahy před tiskem nebo před dalším vydáním. V několika případech jsme odkázáni na verze vzniklé až po autorově smrti, např. u *Kázání vánočního*¹¹⁾ jde o tisk ze druhé poloviny 18. století (1763), u *Zprávy a naučení o kazatelství*¹²⁾ dokonce o opis až ze začátku 19. století (1807). Sem spadají i velmi závažná díla z Komenského pozůstalosti, jež jeho spolupracovníci z konceptů dopracovávali po jeho smrti, zejména *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*,¹³⁾ *Janua rerum reserata* a *Triertium catholicum*.¹⁴⁾ V těchto případech je třeba vydávat podle toho, co se zachovalo. Pro díla zachovaná ve větším počtu verzí z doby Komenského života bylo stanoveno užívat poslední autorizované vydání, tedy vydání poslední ruky. Poslední autorská verze má obvykle u Komenského, který svá díla neustále upravoval, své opodstatnění, má ale také jednu nevýhodu, třebaže on sám by to patrně za nevýhodu nepokládal, že jej totiž v jednotlivých případech ukazuje jako velmi konzervativního autora, který nereflektuje rozvoj oboru, jak na to poukazují historici přírodních věd u spisu *Physicae synopsis*:¹⁵⁾ mezi jeho prvním a posledním vydáním (1633 a 1663) uplynula celá tři desetiletí, během nichž přírodní vědy prošly významným vývojem, což se na rozdílech mezi oběma vydáními nijak výrazně neprojevalo. V odůvodněných případech má editor možnost zvolit za předlohu jiné než poslední vydání z doby autorova života, pokud např. vzniklo prokazatelně bez autorizace.

Pro shrnutí uvádím citát z interních edičních pravidel ve formulaci Julie Novákové: „*Edice zásadně reprodukuje [...] základní text. Nečiní tak paleograficky věrně, protože tím by se jednak ztížilo porozumění, jednak by v něm zůstaly chyby cizí ruky (opisovačské koruptely, chyby tisku). Porozumění se usnadní vědecky promyšlenou transkripcí, chyby (jazykové i věcné) se odstraňují textovou kritikou*“.¹⁶⁾ Je to sice řečeno o edici latinských spisů, ale lze to pokládat za základní vodítko i pro ostatní části edice.

Ještě stručně k textovému, či textově kritickému aparátu. Měl by být přehledný a srozumitelný a ne příliš rozsáhlý, aby celou edici nezatěžoval nedůležitými podrobnostmi (např. kompletní reflexí změn provedených v textu na základě transkripčních pravidel). Měl by ale zahrnout editorem zjištěná různočtení, která nebyla pojata do vydávaného textu, dále případné zásahy (emendace, konjekтуры) předchozích editorů, a to jak v případě, že je použijeme, tak v případě že dojdeme k závěru je nepoužít. V každém případě z něj má být patrné, kde a jak do textu

¹¹⁾ Poprvé vydáno jako *Jana Amosa Komenia dvoji kázání. I. Vánoční... II. Postní...*, v Berlíně 1763.

¹²⁾ DJAK, sv. 4, s. 9–120.

¹³⁾ Vydáno ve dvou svazcích, Praha 1966.

¹⁴⁾ DJAK, sv. 18, s. 147–236 a 237–365.

¹⁵⁾ DJAK, sv. 12, s. 69–256. Srov. např. Zdeněk HORSKÝ, *Komenského tři spisy o fyzice*, in: Týž, *Koperník a české země*, Červený Kostelec 2011, s. 337–342.

¹⁶⁾ J. NOVÁKOVÁ, *Edičně textologická pravidla*, s. 1.

zasáhl editor, a čtenář by podle textového aparátu měl být schopen si rekonstruovat eventuální vývoj vydávaného textu (pokud autor svůj text mezi jednotlivými přepisy nebo vydáními měnil).

Nechávám stranou zásady transkripce, ačkoliv je mi známo, že právě ty bývají námětem vzrušených diskusí; za prvé se přirozeně musí lišit podle ortografických zvyklostí v jednotlivých jazycích a za druhé jim byl věnován seminář a některé příspěvky, jež na něm byly předneseny, vyšly v roce 1999 v Listech filologických¹⁷⁾.

Na otázku, jak to s vícejazyčnou edicí Komenského spisů vypadá v praxi, těžko uspokojivě odpoví editor jedné její jazykové části; dílem proto, že je nutně zaujatý, přesvědčený, že ty postupy, jež přijal za své, jsou ty adekvátní a nejlépe vyhovující; dílem i proto, že svým kolegům z ostatních jazykových oborů nechce do jejich hájemství zasahovat. Alespoň tedy několik dojmů. Jedním z nich je, že se shodneme v tom, co považuji za zásadní požadavek, totiž podat v edici co nejdělejší a nejspolehlivěji vydávaný text. Na tom ostatně není snad nic pozoruhodného. Další z těch dojmů se týká kritického aparátu. Ten bývá u českých spisů zpracován podrobněji, což je patrně dáno rozdíly v práci s humanistickou latinou a raně novověkou češtinou Komenského; možná se mýlím, ale zdá se, že čeština vyžaduje při zvoleném způsobu transkripce výraznější zásahy, a tudíž více poznámek v textovém aparátu než latina, jejíž editoři zejména nemusí řešit problém se značením samohláskové kvantity. Navíc u českých spisů, a to je pro různost přístupů významnější, se textový aparát dělí do dvou vrstev, z nichž jedna registruje editorské zásahy do textu a druhá různocnění dochovaných předloh.

Dost nápadně se v naší edici liší komentáře k latinským a k českým textům, zde jsou naopak ty české obvykle stručnější, převažují v nich jazykové vysvětlivky, takže takový komentář pak vypadá z nezanedbatelné části jako slovníček dnes neobvyklých a více nebo méně nesrozumitelných výrazů, místy protkávaný upřesňováním biblických citací. V tom vidím hlubší problém než v podobě textového aparátu. Oproti českým komentářům ty k latinským spisům si více všimají zejména citátů, ohlasů a obsahově paralelních míst v dalších Komenského textech, aniž by přitom pomijely jazykové zvláštnosti. V tomto bodě se projevuje přístup editora, je-li, nebo není-li přesvědčen, že k výkladu některých míst v textu by bylo vhodnější pozvat příslušného odborníka (historika filozofie, vědy, pedagogiky, teologa atd.), což s sebou Komenského spisy – hlostejno ve kterém jazyce jsou napsány – přinášejí. Mám za to, že uživatelům edice by v nejednom případě bylo milejší, kdyby měli k dispozici výklad od kompetentního autora.

¹⁷⁾ Martin SVATOŠ, *Současná praxe ve vydávání raněnovověkých latinských textů a otázky z ní vyplývající*, Listy filologické 122, 1999, s. 222–231; Martin STEINER, *Ediční pravidla pro vydávání latinských spisů J. A. Komenského*, tamtéž, s. 232–240; *Diskuse k problémům neolatinistiky*, tamtéž, s. 241–248.

Rozdíl v komentářích je ale do jisté míry dán i charakterem Komenského českých spisů, jež výrazněji tíhnou k tomu, co dnes nazýváme beletrií, popřípadě osvětou, než ty latinské, určené převážně pro odborný diskurs; tím ovšem vůbec není řečeno, že ty latinské postrádají, vyjádřeno opět dnešním slovníkem, rysy krásné literatury, což je ostatně zcela ve shodě s dobovou praxí.

Další nápadný rozdíl mezi latinskými a českými edicemi představuje užívání kurzivy a uvozovek: na rozdíl od latinských edic se ty české snaží kurzivu pokud možno eliminovat, užívají ji pouze pro vyznačení cizojazyčných vsuvek, tedy nejčastěji pro latinské citáty začleněné do českého textu. V latinských textech se kurzivou sázejí vedle citátů rovněž slova, jež chtěl autor zvýraznit, sám je tedy dal kurzivou vysázet nebo je podtrhl v rukopise. Pro vyznačení citátů se v českých textech užívá uvozovek, jež v latinských textech, snad pod vlivem edic antických klasiků, vůbec nepoužíváme. Vytýká se nám to jako matení čtenáře, poněvadž jeden prostředek – kurziva – tak získává v rámci jedné edice více funkcí; upřímně řečeno nevím, je-li to ve výsledku tak závažná vada, nebo ze strany našich oponentů tak trochu účelový argument. Namítnout lze, že se držíme autorova úzu, protože ve starých tiscích je tatáž praxe, v rukopisech najdeme – třebaže nikoliv důsledně – místo obou typů užití kurzivy podtržení.

Bylo by samozřejmě milé, kdyby taková velká – a snad smím říci reprezentativní – edice žádné nápadné rozdíly ve zpracování jednotlivých svých součástí nevykazovala; to je ale cíl, k němuž spíše nedospěje, a ani nevím, zda je třeba k němu směřovat. Diskuze nad některými v naší edici zavedenými postupy se čas od času znovu vynořují, takže nelze vyloučit, že se buď některé postupy dále rozrůzní, nebo naopak dojde někde ke sblížení. To vyvolává další otázky, a sice má-li větší hodnotu postup, který shledám méně vyhovujícím, v každém případě zaměnit za lepší, nebo nekomplikovat uživateli edice život zaváděním nových postupů, na něž si bude muset zvykat.

Nové podněty k diskusím nad edičními zásadami pro edici DJAK přineslo nicméně rozhodnutí přistoupit k vydávání korespondence. Jednak bylo třeba přizpůsobit edici dopisů zvyklostem vydávání korespondence obecně, jednak se přitom naskytla příležitost zvážit jiné způsoby řešení některých transkripčních záležitostí.¹⁸⁾ V prvním případě došlo k zařazení regestu, který spolu s úvodní poznámkou komentáře bude náhradou za isagoge / informaci o díle u ostatních spisů, a k posunutí seznamu sigel za text vlastní edice. Ve druhém případě bylo rozhodnuto postupovat poněkud jinak při rozpisu některých zkratk: u zkratk kalendářních měsíců a šlechtických či duchovenských titulatur budou doplněné části vyznačeny špičatý-

¹⁸⁾ Lze předpokládat, že tyto diskuse v rámci kolektivu editorů budou probíhat přinejmenším do okamžiku vydání prvního svazku edice DJAK s korespondencí; dále zmíněné změny tudíž mohou ještě projít přehodnocením.

mi závorkami bez zaznamenání v kritickém aparátu. Určitou modifikaci si u korespondence vyžadují také pravidla pro volbu základního textu edice: je-li k dispozici, stává se předlohou fakticky poslaný dopis; není-li, volí se z dochovaných textů ten, o němž lze předpokládat, že je poslanému dopisu svým zněním nejbližší.¹⁹⁾

Změnu v podobě a vybavení edice představuje doplnění základních informací o vydávaných textech vedle latiny a češtiny (jakožto jazyků většiny Komenského spisů) také v angličtině a nová úprava používání a seznamu zkratk. Dosud byly v edici sjednoceny (vedle zkratk biblických knih) zkratky pro citování Komenského spisů, nadále by se měly sjednotit i zkratky ostatních citovaných děl. Zkratky by měly mít obdobný charakter, měly by být utvořeny nejenom pro častěji citovaná díla, nýbrž pro všechna, takže seznam zkratk bude v jednotlivých svazcích edice sloužit současně jako seznam použité literatury. Tyto dvě změny se týkají všech svazků edice.

U typu edice, jakou je souborné dílo Jana Amose Komenského, přináší její vícejazyčnost, jak jsem naznačil, určitý okruh problémů při tvorbě její koncepce a určité rozdíly v podobě jejích částí. Tyto rozdíly nevidím ale jako příliš výrazné, poněvadž se týkají z valné části spíše záležitostí, jež bych označil za technické, a ve výsledku také trochu vizuální podoby edice.

Jediným příkladem vícejazyčné edice jsou *Clamores Eliae*, tedy *Křiky* či *Výzvy Eliášovy*; rozsáhlý soubor záznamů deníkového charakteru, výpisků, částí konceptů a dalších zápisků, v nichž se prolíná latina s češtinou a je do nich vložen jeden kompletní cizí německý spisek (vyskytuje se v nich také nizozemština).²⁰⁾ Jejich edice představovala nejen z tohoto důvodu specifický případ. Jde kromě toho převážně o autograf z posledních let Komenského života; Komenský sice uměl psát čitelně (*Manualník*),²¹⁾ ale záznamy pro svou potřebu psal zjevně velmi spěšně (patrně se už cítil tísněn časem), a tudíž značně nečitelně, navíc v posledních letech byl také omezován chorobami; celý kodex je vlastně koncept a připravovaný materiál pro další zamýšlené všenápravné dílo. Takový rukopis dnes spíše luštíme, než čteme, k čemuž byla ve své době jeho tehdejší editorka Julie Nováková patrně tou opravdu nejpovolanější osobou jak s nejrozsáhlejšími zkušenostmi se čtením Komenského rukopisu, tak s nejdůkladnější znalostí Komenského myšlenkového světa i stylu jeho latinských spisů. Rozhodla se celý tento text vydat sama. S bohemisty i s germanisty některé záležitosti konzultovala, ale zejména česká ediční pravidla

¹⁹⁾ Řídké nejsou případy, kdy je k dispozici jen jeden opis nebo případně i tisk, vedle toho jsou některé dopisy zachovány pouze zlomkovitě, např. jako citované úryvky v textech jiných autorů. V takových případech se samozřejmě použije text, který je k dispozici.

²⁰⁾ DJAK, sv. 23.

²¹⁾ Rukopis pokládán za autograf, Knihovna Národního muzea Praha, sign. V H 50. Srov. Julie NOVÁKOVÁ, *Manuálník - nejrozsáhlejší autograf Komenského*, Studia Comeniana et historica 15, 1985, č. 29, s. 34–48.

si pro svůj účel dosti rozsáhle upravila, což zdůvodnila a vysvětlila v ediční poznámce.²²⁾ Její úpravy se týkaly zejména vyznačování samohláskových délek, ale i užívání dalších diakritických znamének. Vycházela přitom hlavně z analogií, což převážně znamenalo, že psal-li v tomto jednom rukopise Komenský určité slovo dvěma způsoby, sjednocovala Nováková jeho psaní na podobu s diakritickým znaménkem, poukazujíc na to, že když dané znaménko Komenský někde psal, zjevně slovo tím způsobem i vyslovoval, takže kde znaménko chybělo, tam to bylo způsobeno zběžností, rychlostí při psaní daného záznamu. V určitém ohledu by se dalo hovořit o tom, že se editorka takto snažila sblížit ediční postupy klasických filologů a bohemistů, a to v tom smyslu, že lépe reprodukuje vlastní Komenského jazykový úzus, o čemž byla nepochybně sama přesvědčena. Posuzovat to ale nechci, chybí mi k tomu zkušenosti s bohemistickými edicemi. V daném případě vzhledem k obtížnosti této edice pokládám za důležité, že je vůbec na světě.

Během 19. a 20. století vyšla řada různě koncipovaných souborů Komenského spisů; vesměs šlo o výběry z jeho díla. Kritická edice DJAK je druhým pokusem o souborné kritické vydání literárního odkazu Komenského. Tím prvním byly *Veškeré spisy Jana Amosa Komenského*, vydávané v Brně Ústředním spolkem jednot učitelských na Moravě v letech 1910–1929 (resp. 1938, kdy vyšlo 2. vydání části svazku 4). Kolem této edice se organizátorům, vedoucím osobnostem Spolku, podařilo soustředit okruh odborníků, kteří tvořili jakýsi redakční kruh v čele s hlavním redaktorem, tehdy už mezinárodně uznávaným komeniologem Janem Kvačalou. Měli stručná ediční pravidla, Komenského spisy byly rozděleny podle tematického klíče do třiceti svazků.²³⁾ Podařilo se vydat osm svazků této edice a reedici části čtvrtého svazku. Po první světové válce se ještě podařilo vydávání *Veškerých spisů* obnovit, po druhé už nikoliv.²⁴⁾ Brněnské vydání přineslo řadu prvních kritických edic významných Komenského spisů i některá první vydání po Komenského smrti.

Současní editoři mají oproti svým brněnským předchůdcům několik výhod. Mají na rozdíl od nich na koho navazovat, což jistě ovlivnilo zejména přípravnou fázi a koncipování edičních zásad. Ale zejména výzkumy v době po druhé světové válce přispěly k významnému rozšíření pramenné základny, takže máme dnes jak pro ediční, tak pro badatelské účely jednak další rukopisy nebo vydání již dříve známých Komenského prací, jednak i několik spisů, o nichž se v první polovině 20. století ještě nevědělo (příp. vědělo, ale jejich tisky či rukopisy byly nezvěstné).

²²⁾ DJAK, sv. 23, s. 330 an.

²³⁾ Srov. Martin STEINER, *Kritische editionen des komplexen Werkes J. A. Komenskýs*, in: Acta Comeniana 9 (XXXIII), Praha 1991, s. 175–188.

²⁴⁾ František HÝBL, *Snaha o pokračování edice Veškerých spisů J. A. Komenského a Archivu pro bádání o životě a spisech J. A. Komenského po druhé světové válce*, Studia Comeniana et historica 13, 1983, s. 76–93.

Pokud bychom chtěli alespoň v základních rysech srovnávat koncepci obou edic, současná zachovává více z grafické podoby rukopisů a tisků 17. století, starší brněnská byla bližší běžné praxi vydávání antických autorů. Na výkladový aparát kladou zásady obou edic velmi podobné nároky – sledovat prameny Komenského myšlenek a určit pokud možno všechny citáty; ve výsledku ale vidíme, že věcné komentáře jsou v současné edici o dost rozsáhlejší a tedy úplnější. Oproti současné edici mají svazky *Veškerých spisů* vedle jmenného rejstříku také rejstřík biblických citátů; takové upozorňování na náboženskou stránku Komenského díla bylo ovšem v době, kdy byla současná edice koncipována a kdy začala vycházet, těžko představitelné.

Rozdíly mezi oběma edicemi nás opravňují konstatovat, že *J. A. Comenii Opera omnia - Dílo J. A. Komenského* požadavkům na vědeckou edici vyhovuje ve vyšší míře. Bylo by ostatně vadou, kdyby tomu tak nebylo, nový pokus o edici by bez toho ztrácel smysl a oprávnění; toto konstatování však nic neubírá na zásluhách Ústředního spolku jednot učitelských na Moravě o šíření Komenského díla v solidních edicích. I současná edice už vedle několika známých a stěžejních Komenského spisů poskytuje i první vydání významných děl po Komenského smrti (např. celý sv. 15/IV) nebo texty dosud úplně neznámé či pozapomenuté (např. celý sv. 9/II).

Martin Steiner

**J. A. COMENII OPERA OMNIA –
THE WORK OF J. A. COMENIUS**

Several comments on the nature of the edition

SUMMARY

The critical edition of *J. A. Comenii Opera omnia – the Work of J. A. Comenius (DJAK)* is a comprehensive edition of a large and thematically diverse work preserved in several languages (mostly Latin and Czech). This fact presents various challenges in creation of its concept. The character of the comprehensive edition is given by three basic factors: 1) editorial principles where the key factor is the decision whether the edition should be transliterated or transcribed; 2) arrangement of the author's work in individual volumes; 3) choice of the primary copy if the author's work is preserved in more than one manuscript or print. As regards the DJAK, its founders have decided that the edition will be transcribed, the extant files will be divided for the printing thematically in the first plan and chronologically inside the individual volumes (or potentially in multiple-volume thematic blocks); blocks provably arranged by the author himself are exempt – they remain unchanged in the edition; the choice of the primary copy is governed by the rule of issuance by the last hand (manuscript text). When applying thus determined principles, the editors face various pitfalls, which can lead to criticism for example from advocates of strictly thematic arrangement of the comprehensive editions.

The linguistic diversity of J. A. Comenius' preserved literary remains brings certain differences visible mainly in the apparatus of the edition. Unlike the Latin documents, in the Czech documents the text apparatus is divided into a layer marking the editorial interventions and a layer marking variant reading of the primary copies. Comments on the Latin documents bring more annotations on the factual issues of the published text. Publication of the *Clamores Eliae* manuscript represented a special case in which the languages alternate. In these cases, the author decided to adapt the editorial principles for the Czech documents to the Latin principles to some extent.

The impulse for certain changes in editorial principles applied in the DJAK edition came with the decision to embark on publication of the correspondence where it was necessary to adapt to the habitual practice in issuance of correspondence by other authors of the early modern age.

Regardless of the problems, which can be caused by various decisions on the concept and nature of the edition, the main task of the comprehensive critical edition is to provide reliable wording of the issued text to the user.

Translated by Miroslav Košek

Tomáš Sterneck

PROBLEMATIKA MULTILINGVISMU V EDIČNÍM PROJEKTU HISTORICA TŘEBOŇ 1526-1547

ABSTRACT

Multilingualism in the editorial project of Historica Třeboň 1526-1547

The study is concerned with practical challenges of editorial work with early modern texts, which are permeated by multiple languages. The example of the project *Historica Třeboň 1526-1547 (Correspondence, Deeds and other Documents of Political History from the Birth of the Habsburg Monarchy)* illustrates issues that arise in transcription of bilingual or multilingual documents. The transcription is connected with a systematic modification of the original copies whose extent differs in relation to texts of the individual linguistic circles. The presentation of tackling various models of mingling Czech, German and Latin in the *Historica Třeboň* project is a contribution to the broadly conceived editorial discussion on publicising of post-mediaeval sources.

Keywords: editions of sources – project *Historica Třeboň 1526-1547* – methodology of editorial work – transcription – multilingual sources

Svým druhým dílem z roku 2015 dospěla edice *Historica Třeboň. Listy, listiny a jiné prameny k politickým dějinám období zrodu habsburské monarchie 1526-1547* na práh čtyřicátých let 16. století.¹⁾ Její dosud vydané dva svazky pokrývají léta 1526-1540, se (zdůvodněnými) dílčími přesahy do mladšího období. Z čistě chronologického hlediska tak byl záběr vznikajícího celku doposud publikačně naplněn z více než 68 %, což ovšem – vzhledem ke skutečnosti, že s tokem času množství zpřístup-

¹⁾ Tomáš STERNECK (ed.), *Historica Třeboň 1526-1547. Listy, listiny a jiné prameny k politickým dějinám období zrodu habsburské monarchie II. Písemnosti z let 1536-1540*, Praha 2015.

ňovaného materiálu narůstá – neodpovídá kvantitativnímu pokrytí relevantních písemností. Ediční příprava rozsáhlého a v řadě ohledů specifického pramenného souboru, jakým jsou třeboňská *Historica*, vydavatele nadále staví před nové a nové problémy. Při vypořádávání se s nimi je mnohdy třeba řešit specifické otázky, které nemohly být do všech detailů ošetřeny v rámci výchozích edičních zásad, proponovaných v úvodu prvního svazku vydaného v roce 2010.²⁾

Tematizace metodických problémů spojených se vznikem edice třeboňských *Historik* je tudíž stále vysoce aktuální. Kromě toho, že je naprosto nezbytná pro samotného editora, jeví se užitečným zapojit ji rovněž do širě založeného vydavatelského diskursu, nemyslitelného bez průběžné výměny praktických zkušeností se zpřístupňováním pramenů. Na následujících řádcích budou po rámcovém představení projektu *Historica Třeboň 1526–1547* nastíněny ty jeho aspekty, které se týkají multilingvismu jako významného a mnohvrstevného jevu se zvláštní naléhavostí ve vztahu k editování raně novověkých písemností. Naši edici prostupuje tento fenomén ve více rovinách, takže pro ni má větší či menší relevanci naprostá většina tematických okruhů přicházejících ke slovu v jiných studiích otištěných na stránkách tohoto čísla *FHB*. Za jeden z aspektů vícejazyčnosti sledovaného projektu lze ostatně považovat již to, že je spojen s náročnými identifikačními pracemi a neobejde se bez excerpování literatury dalece přesahující rámec středoevropské historiografie.³⁾ V tomto příspěvku se však budu soustředit především na vybrané praktické dopady prolínání více jazyků v editovaných pramenných textech, přičemž představím zvolené způsoby jejich řešení.

Do naší edice pojímáný pramenný materiál je primárně vymezen jedním konkrétním souborem archiválií. Ve Státním oblastním archivu v Třeboni uložená *Sbírka Historica Třeboň*, která byla v roce 2000 prohlášena Národní kulturní památkou, představuje velmi rozsáhlý korpus, chronologicky ohraničený počátkem 13. a polovinou 17. věku.⁴⁾ Tato kolekce na rozdíl od klasických archivních fondů nevyšla z organické úřední činnosti určité instituce, ale je výsledkem umělého, tema-

²⁾ Viz Tomáš STERNECK (ed.), *Historica Třeboň 1526–1547. Listy, listiny a jiné prameny k politickým dějinám období zrodu habsburské monarchie I. Písemnosti z let 1526–1535*, Praha 2010, s. 22–42.

³⁾ V širších souvislostech byl projekt mezinárodnímu publiku představen ve stati Tomáš STERNECK, *Historica Třeboň 1526–1547 (Briefe, Urkunden und andere Quellen zur politischen Geschichte der Werdenzeit der Habsburgermonarchie). Konzeption und methodologische Probleme eines neuen Editionsprojekts*, in: Helmut Flachenecker – Janusz Tandeci – Krzysztof Kopiński (edd.), *Editionswissenschaftliches Kolloquium 2011. Quellen kirchlicher Provenienz. Neue Editionsprojekte (= Publikationen des Deutsch-Polnischen Gesprächskreises für Quelleneditionen 6)*, Toruń 2011, s. 347–368.

⁴⁾ Srov. Václav RAMEŠ, *Sbírka Historica ze Státního oblastního archivu v Třeboni vyhlášena národní kulturní památkou*, *Obnovená Tradice. Časopis Historického spolku Schwarzenberg 11*, 2000, č. 22, s. 32–36.

tizovaného výběru takových písemností především z rožmberského, ale také švaberského a dalších archivů, které měly, respektive mají, prvořadý význam pro politické dějiny středověkého a raně novověkého českého státu. Naprostá většina těchto dokumentů se přitom doposud nedočkala zpřístupnění v kritických edicích a teprve v devadesátých letech minulého století byla dokončena inventarizace Historik.⁵⁾

Z hlediska novodobého uspořádání sbírky sehrál nezastupitelnou roli sám zakladatel moderního českého dějepisceví František Palacký (1798-1876). S jeho intenzivním zájmem o prameny treboňského archivu - oně „*posvátné Mekky*“ českých dějepisců, přidrželi se Palackého vlastních slov - byly spojeny pořádací práce na Historikách, které v letech 1828-1832 prováděli knižecí schwarzenberští archiváři Adalbert Josef Häusler (1790-1849) a František Metze (1811-1875). Geneze samotné sbírky byla ovšem podstatně dlouhodobější záležitostí. Klíčovými písemnostmi archivu pánů z Rožmberka se již v polovině 16. století obíral rožmberský kancléř Václav Albín z Helfenburka (asi 1500-1577). U počátku systematického výběru pramenů zvláštního významu pro politické dějiny stál pak o několik desetiletí později známý rožmberský a posléze švaberský archivář, knihovník a historikograf Václav Březan (1568-1618) a svou roli pak v tomto směru sehrály rovněž barokní generace treboňských archivářů.⁶⁾

Charakter sbírky Historica Třeboň, vytvořeně extrakcí a následným, v zásadě nepřírozeným sdružením jednotlivin z více pramených celků, se projevuje v roz-

⁵⁾ Netištěný inventář Adolf KALNÝ, *Historica Třeboň 1216-1659 (1696). Inventář I-V*, Třeboň 1993-1997. Aktuálně probíhající digitalizace sbírky a její elektronické zpřístupnění v rámci Digitálního archivu Státního oblastního archivu v Třeboni - na webové adrese <https://digi.ceskearchivy.cz/> (naposledy nahlíženo 5. května 2017) - dospěly v době finalizace tohoto příspěvku k roku 1517.

⁶⁾ O vzniku treboňských Historik Václav HADAČ - Josef HANESCH - František NAVRÁTIL - Zdeněk ŠTŘEJN - Jiří ZÁLOHA, *Státní archiv v Třeboni. Průvodce po archivních fondech III*, Praha 1959, s. 5, 9-10. Palackého osobnost nověji zhodnotily biografie Jiří KOŘALKA, *František Palacký (1798-1876). Životopis*, Praha 1998; Jiří ŠTAIF, *František Palacký. Život, dílo, mýtus*, Praha 2009; k archivářskému působení Häuslera a Metzeho, Albína a Březana přehledně Jaroslava HOFFMANNOVÁ - Jana PRAŽÁKOVÁ a kol., *Biografický slovník archivářů českých zemí*, Praha 2000, s. 55, 108, 212, 420; v širším kontextu Březanova díla Václav HADAČ - Josef HANESCH - Vladimír HAŠEK, *Státní archiv v Třeboni. Průvodce po archivních fondech II*, Praha 1958, s. 90-96; Jaroslav PÁNEK (ed.), *Václav Březan: Životy posledních Rožmberků II*, Praha 1985, s. 662-671; Anna KUBÍKOVÁ (ed.), *Rožmberské kroniky krátký a summovní výtah od Václava Březana*, České Budějovice 2005, s. 9-15. K rožmberskému archivu v 16. a na prahu 17. století TÁŽ, *Rožmberský archiv v polovině 16. století*, Archivní časopis 48, 1998, s. 129-146; TÁŽ, *Březanovo uspořádání rožmberského archivu*, Archivní časopis 51, 2001, s. 91-105; TÁŽ, *Prodej českokrumlovského panství císaři Rudolfovi II. a přestěhování rožmberského archivu do Třeboně*, Archivum Trebonense 10, 2002, s. 3-13.

manitosti původců a příjemců do ní pojatých písemností. Ty navíc vykazují značnou pestrost jak z hlediska kategorií diplomatického materiálu a typů sdělení, tak z hlediska forem dochování. Ve vztahu k období, na něž se zaměřuje naše edice, tedy ke druhé čtvrtině 16. století, je v třeboňských Historikách jednoznačně nejfrekventovanější diplomatickou kategorií poselací list (missiv). K čistě soukromým dopisům se tu druží korespondence úřední, přičemž v mnoha konkrétních případech obě tyto vrstvy písemného styku od sebe nelze striktně oddělit. Shledáme zde stručná informativní sdělení i velmi obsáhlé relace, žádosti a výzvy, přímlyvy, stížnosti, výstrahy a varování, jakož i odpovědi na takováto psaní. Kromě missivů ve sbírce nalezneme rovněž patenty (mandáty), stejně jako listiny; své zastoupení v ní pak mají také prameny evidenčního charakteru a okrajově i literární texty. Pokud jde o formy dochování, nebyly do Historik věleny jenom dokumenty v originálních (rukopisných i tištěných) vyhotoveních, nýbrž také opisy a koncepty. V případě opisů jde o verze vzniklé s různě dlouhým – povětšinou ale nevelkým – časovým odstupem od vzniku originálů. Co se týče konceptů (zejména je třeba upozornit na hojně koncepty rožmberské), máme v této formě k dispozici řadu důležitých textů, které byly z těch kancelářů, o jejichž písemnou agendu se sbírka opírá, v čistopise expedovány.⁷⁾

Naše edice pramenů z let 1526–1547 principiálně směřuje ke zpřístupnění dosud nevydaných, z pohledu široce chápaných politických dějin relevantních kusů z třeboňských Historik. Až na ojedinělé výjimky nebylo pro samotné zařazení konkrétní písemnosti do edice rozhodující, k jaké diplomatické kategorii přináleží, jaký typ sdělení přináší, ani jakou formou se dochovala. Výchozí kritérium, totiž (ne)existence dřívějšího kritického vydání dokumentu, je přitom primárně vztahováno bezprostředně k verzi, která tvoří součást sledované sbírky. Z toho ovšem mimo jiné vyplývá, že jsou v rámci prezentovaného projektu vydávány dosud nepřístupné jazykové mutace takových dokumentů, jejichž obsah byl v minulosti edičně zpřístupněn na základě předloh přinášejících v zásadě totožná sdělení zprostředkovaná jinou řečí. Podstatně z hlediska zařazení do naší edice v tomto směru není, zda jde o paralelně vzniklé „originální“ jazykové verze téhož dokumentu, či o dodatečně pořízené překlady. Každopádně je v případech obojího typu nutné zohledňovat existující jinojazyčné verze; vzájemná komparace různých znění ostatně mnohdy dokládá nezanedbatelné významové posuny v překladech.⁸⁾ Mezi vydá-

⁷⁾ Srov. oba dosud vydané svazky prezentovaného edičního projektu – T. STERNECK (ed.), *Historica Třeboň I*; TÝŽ (ed.), *Historica Třeboň II*.

⁸⁾ Například srov. námitek Ferdinanda I. proti požadavkům, které vnesly české stavy v souvislosti s jeho zvolením za českého krále, zformulovaný v únoru 1527. Naše edice zpřístupňuje jazykově německou verzi tohoto pramene, jehož latinské znění bylo otištěno již v edici Anton GINDELY – František DVORSKÝ (edd.), *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu I. 1526–1545*, Praha 1877, s. 231–235, č. 162. Dále srov. soudobý německý překlad původně latinsky

vaným materiálem se však setkáme také s dokumenty, jejichž text sice prokazatelně vznikl translací, ale předloha (respektive původní verze) se nedochovala či není známá, nebo se ji nepodařilo v rámci přípravy edice dohledat.⁹⁾

Zatím však v přítomné stati stále nebyl specifikován jazykový charakter třeboňských Historik. Především z exkluzivního postavení pánů z Rožmberka – klíčových původců materiálu zahrnutého do sbírky – a z (celo)evropského dosahu jejich styků vyplývá, že kolekci prostupuje celá řada jazyků.¹⁰⁾ Tato skutečnost nabývá na váze v pokročilé druhé polovině 16. století, konkrétně od sedmdesátých let, kdy

formulované smlouvy o jednorozdílném – při dojednání velkovaradinského míru uzavřeném – příměří mezi Ferdinandem I. a Janem Zápolským z 24. února 1538 podle exempláře vydaného císařským orátorem Janem z Weeze, zvoleným arcibiskupem lundským a titulárním biskupem roskildským, jenž se na základě plné moci od Karla V. významně podílel na vyjednáváních mezi oběma uherskými králi. Z edic původního latinského znění, vydávaného zpravidla společně s vlastním velkovaradinským mírem, je třeba uvést především přílohu monografie Árpád KÁROLYI, *Adalék a nagyváradi béke sz az 1536-1538. évek történetéhez*, Budapest 1879, s. 224–227, č. XXXVIII; jakož i standardní kritickou edicí Roderich GOOSS (ed.), *Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen (1526-1690)*, Wien 1911, s. 81–85, č. 16/B (v rámci s. 65–85, č. 16, spolu s dalšími souvisejícími dokumenty z 24. února 1538 a důležitým editorským komentářem). Viz T. STERNECK (ed.), *Historica Třeboň I*, s. 72–79, č. 8; TÝŽ (ed.), *Historica Třeboň II*, s. 96–102, č. 153. K vícestupňovým překladům srov. v prvním dílu naší edice na s. 110–113, č. 24, otisktné soudobé české translace německých překladů z francouzštiny a ze španělštiny – jde o listy z 28. března a 24. června 1528, které si vyměnili František I. a Karel V. a které se týkají francouzským králem vznesené výzvy na soubor (k obsahovým souvislostem blíže v edici). České překlady jsou opatřeny z našeho hlediska cennými uvozujícími texty: „*Toto jest list odpovědní, v němčinu přeložený, kterýž jest král franský Jeho Jasnosti Ciesarské skrze jednoho herolta dne osmezdcítmého měsíce března léta M^oV^oXXVIII^o poslal, a jest slovo od slova z franského jazyku do německého takto vyložen*“ a „*Odpověď, kteriúz Jeho Jasnost Ciesar[s]ká králi franskému na jeho list odpoviedací Jeho Jasnosti Ciesarské poslaný dáva, jest z ispanské řeči do německé vyložen[a]*“.

⁹⁾ Tak německy podaný (vročením 1541 opatřený) nástin obsahu satirické hry pranýřující neutěšené náboženské poměry v Evropě, která byla ve francouzském znění předvedena v Paříži roku 1540. Viz T. STERNECK (ed.), *Historica Třeboň II*, s. 201–207, č. 192. Srov. také soubor největšíne nedatovaných opisů, výpisů a překladů rozličných listů a relací týkajících se osmanské expanze a bojů proti Vysoké Portě v období od zimy 1539/1540 do jara 1540 – tamtéž, s. 151–159, č. 176.

¹⁰⁾ Z recentních monografických příspěvků k dějinám rožmberského rodu viz především Jaroslav PÁNEK, *Petr Vok z Rožmberka. Život renesančního kavalíra*, Praha 2010 (2. vydání); TÝŽ, *Vilém z Rožmberka. Politik smíru*, Praha 2011 (2. vydání); TÝŽ a kol., *Rožmberkové. Rod českých velmožů a jeho cesta dějinami*, České Budějovice 2011; Simona KOTLÁROVÁ, *Jan III. z Rožmberka 1484-1532. Generální převor johanitského řádu v Čechách a vladař rožmberského domu*, České Budějovice 2010; Anna KUBÍKOVÁ, *Petr I. z Rožmberka a jeho synové*, České Budějovice 2011; Robert ŠIMŮNEK – Roman LAVIČKA, *Páni z Rožmberka 1250-1520. Jižní Čechy ve středověku. Kulturněhistorický obraz šlechtického dominia ve středověkých Čechách*, České Budějovice 2011; Václav BŮŽEK a kol., *Světy posledních Rožmberků*, Praha 2011.

v Historikách v bezprostřední souvislosti s dalekosáhlými politickými aktivitami Viléma z Rožmberka (1535–1592) zásadně narůstá zastoupení nejen rukopisných a v menší míře i tištěných novin, ale také písemností, jejichž vznik byl s novinovým zpravodajstvím velmi úzce spjat (jde o nejrůznější přílohy vlastních novin, jako například samostatné opisy relevantních dokumentů, dále o průvodní psaní expedovaná s novinovými zásilkami a podobně). Právě zmíněných komplementárních textů se týká multilingvismus více než samotných novin, jejichž exempláře doručované k rožmberskému dvoru byly v souvislosti s fungováním dobových, na prostředí červené růže napojených zpravodajských kanálů procházejících střední Evropou formulovány převážně německy.¹¹⁾ Každopádně po polovině 16. století ve sbírce roste zastoupení jazyků, které vybočovaly z rámce česko-německého bilingvismu doplněného o stále ještě v řadě kontextů relevantní latinu.

Pro představovaný projekt, jehož chronologický záběr nepřekračuje polovinu 16. věku, zůstává ovšem v platnosti dominance češtiny a němčiny s menším uplatněním latiny.¹²⁾ Platí to i pro svrchu připomenuté texty provázející zásilky

¹¹⁾ Svě starší zásadní výzkumy novinového zpravodajství (včetně rožmberského) shrnul Zdeněk ŠIMEČEK, *Počátky novinového zpravodajství a novin v českých zemích (Do devadesátých let 18. století)*, Brno 2011, zejména s. 79–93. Aktuálně se souborem novin, který je součástí treboňských Historik, zabývá především Kateřina PRAŽÁKOVÁ, *Volby polských králů ve zpravodajství druhé poloviny 16. století*, in: Ryszard Skowron (ed.), *Polska wobec wielkich konfliktów w Europie nowożytnej. Z dziejów dyplomacji i stosunków międzynarodowych w XV–XVIII wieku*, Kraków 2009, s. 265–274; TÁŽ, *Das kommunikative Bild Ostmitteleuropas und des osmanischen Reichs in der Zeitungssammlung der letzten Rosenberger, Frühneuzeit-Info* 21, 2010, s. 180–197; TÁŽ, *Konflikt mezi polským králem Zikmundem III. Vasou a kancléřem Janem Zamojským v dobových pramenech i paměti následujících generací*, in: Václav Bůžek – Jaroslav Dibelka (edd.), *Utváření identity ve vrstvách paměti (= Opera historica 15)*, České Budějovice 2011, s. 9–51; TÁŽ, *Die ersten Zeitungen. Von handgeschriebenen Exemplaren zu den Nachrichtenmedien der Gegenwart*, in: Europa Brücke Raabs (ed.), *Kulturlandschaften und Identitäten entlang der tschechisch-österreichischen Grenze – 60 Jahre EU*, Raabs an der Thaya 2013, s. 78–87; TÁŽ, *Vláda Maxmiliána II. pohledem rožmberského zpravodajství*, *Folia Historica Bohemica* 29, 2014, s. 257–283; TÁŽ, *Obraz Polsko-litevského státu a Ruska ve zpravodajství české šlechty (1450–1618)*, České Budějovice 2015; TÁŽ, *Konfesiční nepokoje v Krakově pohledem rožmberského zpravodajství*, *Folia Historica Bohemica* 30, 2015, s. 5–32; srov. také autorský podíl jmenované badatelky na kolektivní monografii V. BŮŽEK a kol., *Světy posledních Rožmberků (kapitoly či části kapitol v oddíle Vzdálené horizonty renesančních světů)*; dále Kateřina PRAŽÁKOVÁ – Tomáš STERNECK, „Rychlejší než větry, hbitější než všichni zajíci“. *Útěk Jindřicha z Valois z Polska v pamfletu z roku 1574*, *Slovanský přehled* 100, 2014, s. 473–497.

¹²⁾ Hlavní jazyk představuje latina v následujících dokumentech: T. STERNECK (ed.), *Historica Treboň I*, s. 292–301, č. 121 (dohoda o ukončení násilností ve Slezsku uzavřená 8. května 1535 zplnomocněnými komisaři Ferdinanda I. a polského krále Zikmunda I. Starého v opisu ratifikační listiny ze 17. června 1538); tamtéž, s. 321–323, č. 131 (nedatovaný tabelární přehled dětí Ferdinanda I. a Anny Jagellonské, pořízený v polovině 16. století); TÝŽ (ed.), *Histo-*

novin – tyto doplňující písemnosti naše edice pokrývá (ostatně vazba konkrétních dokumentů na novinové zpravodajství není vždy jednoznačně prokazatelná), zatímco programově ponechává stranou samotné noviny, které představují svébytný materiálový soubor vyžadující si samostatnou editaci jako celek.¹³⁾ Přestože v dosud vydaných svazcích edice *Historica Třeboň 1526-1547* nebyly zpřístupněny prameny formulované primárně v jiných řečech než v češtině, němčině a latině, představoval během přípravy obou dílů bilingvismus či multilingvismus jeden z klíčových problémů ediční práce, s nímž se bylo nutno systémově vypořádat.

Zpřístupnění raně novověkých textů z třeboňských *Historik* vychází v obecné rovině ze základního principu transkripce, tedy ze snahy o vyjádření jejich původní fonetické podoby s využitím prostředků moderní grafiky. Transliterace se v edici průběžně uplatňuje ve zvláštních případech (například ve slovech, jejichž správné transkribování je z různých důvodů problematické, nebo ve výrazech, u nichž má nepochybnou relevanci grafická podoba jejich záznamu), reflektovaných v textových poznámkách.¹⁴⁾ Dále pak byl ve druhém svazku u rukopisného topografického přehledu z doby kolem roku 1541 – jde o variantu soupisu měst, městeček, panských sídel, řeholních domů a dalších vybraných církevních institucí, který známe z *Kroniky české* Václava Hájka z Libočan († 1553) – kompletní transkribovaný český text v případě toponym doplněn o jejich paleografický přepis. Tento postup byl po zralé úvaze zvolen především s ohledem na možnosti filologického zhodnocení zpřístupněného toponomastického materiálu.¹⁵⁾

Nicméně výchozí metodika editorského převodu pramenných textů třeboňských *Historik* z druhé čtvrtiny 16. století spočívá v transkripci. Uplatnění transkripce je spojeno se systémovou modifikací rukopisného či (dobového) tištěného textu předloh, jejíž míra je ovšem ve vztahu k písemnostem jednotlivých jazykových okruhů různá. Není třeba připomínat, že v návaznosti na vývoj ortografie mezi 16. stoletím a dneškem vykazuje ve srovnání s latinou i němčinou mnohem větší rozdíly mezi paleografickým převodem a transkribovanou verzí čeština. Ta pak při ediční práci

rica Třeboň II, s. 108–110, č. 158 (list Zikmunda I. Starého z 20. června 1538, v němž polský král sice aktuálně odmítl, nicméně potenciálně nevyločil poskytnutí ozbrojenců pro vojenské aktivity Jošta III. z Rožmberka).

¹³⁾ V souvislosti s novinovým zpravodajstvím evidentně vznikly například zpřístupněné písemnosti T. STERNECK (ed.), *Historica Třeboň I*, s. 79–86, č. 9; s. 110–113, č. 24; s. 240–241, č. 95; TÝŽ (ed.), *Historica Třeboň II*, s. 63–67, č. 139; s. 151–159, č. 176.

¹⁴⁾ K aplikovaným zásadám přepisu blíže T. STERNECK (ed.), *Historica Třeboň I*, s. 33–42.

¹⁵⁾ T. STERNECK (ed.), *Historica Třeboň II*, s. 211–271, č. 194 (k tomuto dokumentu viz také v úvodu citovaného svazku edice na s. 15, 17). Příslušné oddíly Hájkova díla jsou součástí edice Jan LINKA (ed.), *Václav Hájek z Libočan: Kronika česká*, Praha 2013, s. 1099–1112.

nastoluje celou řadu závažných systémových problémů, z nichž lze namátkou zmínit alespoň složitou otázku kvantity.¹⁶⁾

¹⁶⁾ Pokud jde o dosavadní domácí pokusy o shrnutí hlavních zásad zpřístupňování raně novověkých písemných pramenů, viz především František ROUBÍK, *Pravidla pro vydávání historických pramenů k novějším dějinám (16.–20. století)*, Archivní časopis 7, 1957, s. 59–65; Jindřich ŠEBÁNEK, *Základy pomocných věd historických I. Latinská paleografie*, Praha 1971 (2. vydání), s. 65–69; Komise pro soupis a studium rukopisů Ústředního archivu ČSAV, *Zásady popisu rukopisů*, Sborník Národního muzea, C 28, 1983, s. 49–95, zde s. 81–87; Jaroslav KAŠPAR, *Úvod do novověké latinské paleografie se zvláštním zřetelem k českým zemím I. Textová část*, Praha 1987 (3. vydání), s. 157–161; Ivan ŠTOVÍČEK a kol., *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti. Příprava vědeckých edic dokumentů ze 16.–20. století pro potřeby historiografie*, Praha 2002. Snahy o kodifikaci edičních pravidel se zaměřením na jednotlivé, pro naše prostředí relevantní jazykové okruhy našly kromě příslušných pasáží v citovaných širě koncipovaných svodech odraz v řadě specializovaných statí. Pro raně novověké české texty je třeba odkázat zvláště na Milan KOPECKÝ, *K vydávání literárních památek 16. a 17. století*, Studia Comeniana et historica 7, 1977, s. 7–22; Karel HÁDEK, *K transkripci česky psaných památek 16.–17. století*, tamtéž s. 28–37; Dušan ŠLOSAR, *Poznámky ke dvěma edičním otázkám*, tamtéž, s. 65–68; Jirí DAŇHELKA, *Směrnice pro vydávání starších českých textů*, Husitský Tábor 8, 1985, s. 285–301; Pavel VAŠÁK – Petr ČORNEJ – Jaroslav KOLÁR – Stanislava MAZÁČOVÁ – Emil PRAŽÁK – Jarmila VIŠKOVÁ, *Textologie. Teorie a ediční praxe*, Praha 1993, s. 184–226; Josef VINTR, *Zásady transkripce českých textů z barokní doby*, Listy filologické 121, 1998, s. 341–346; nověji srov. také vydavatelskou poznámku v práci Petr KREUZ – Ivan MARTINOVSKÝ (edd.), *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích)*. Edice, Praha 2007, s. 99–102; jakož i postřehy v příspěvku Jana VOJTÍŠKOVÁ, *K specifickým transkripce českých raně novověkých textů*, in: Pavel Otmar Krafl a kol., *Editorství a edice středověkých pramenů diplomatické povahy na úsvitu 21. století. Směry – tendence – proměny*, Praha 2016, s. 213–220. Pro raně novohorněmecké texty především Johannes SCHULTZE, *Richtlinien für die äußere Textgestaltung bei Herausgabe von Quellen zur neueren deutschen Geschichte*, Blätter für deutsche Landesgeschichte. Neue Folge des Korrespondenzblattes 98, 1962, s. 1–11 [též přetištěno in: Walter Heinemeyer (ed.), *Richtlinien für die Edition landesgeschichtlicher Quellen*, Marburg – Köln 1978, s. 25–36]; Werner BESCH, *Zur Edition von deutschen Texten des 16. Jahrhunderts*, in: Alemannica. Landeskundliche Beiträge. Festschrift für Bruno Boesch zum 65. Geburtstag, Bühl 1976, s. 392–411; Oskar REICHMANN, *Zur Edition frühneuhochdeutscher Texte. Sprachgeschichtliche Perspektiven*, Zeitschrift für deutsche Philologie 97, 1978, s. 337–361; Hans Wilhelm ECKARDT – Gabriele STÜBER – Thomas TRUMPP, „*Thun kund und zu wissen jedermänniglich*“. *Paläographie – Aktenkunde – Archivalische Textsorten*, Neustadt an der Aisch 2005, s. 26–56. Ke zpřístupňování postmedieválních latinských textů se (z domácích filologů) nověji podnětně vyjádřili Martin SVATOŠ, *Současná praxe ve vydávání raněnovověkých latinských textů a otázky z ní vyplývající*, Listy filologické 122, 1999, s. 222–231; Martin STEINER, *Ediční pravidla pro vydávání latinských spisů J. A. Komenského*, Listy filologické 122, 1999, s. 232–240; za pozornost stojí rovněž *Diskuse k problémům neolatinistiky*, tamtéž, s. 241–248; viz také další příspěvky otištěné v tomto čísle FHB.

Právě v souvislosti s rozdílnou mírou modifikace předloh při transkripci nabývá na zvláštním významu problém prolínání více jazyků v jednom textu. V naší edici představují v tomto ohledu nejčastější případy latinská slova či pasáže v dokumentech, které jsou formulovány primárně ve vernakulárních jazycích. S těmito úseky textu je po vydavatelské stránce nakládáno v souladu s pravidly aplikovanými na zpřístupňování majoritně latinských pramenů.¹⁷⁾

Naopak prvotně latinskými texty namnoze prostupují výrazy z národních jazyků, což se týká zejména vlastních jmen. Různé prvky dobové jinojazyčné ortografie zůstávají na takových místech naší edice bez jakýchkoliv změn vůči předloze, a nejsou tedy upravovány ani se zřetelem k modernímu pravopisu příslušné řeči (výrazy přejaté z češtiny zde tudíž zůstávají ve spřežkovém pravopise, v podstatě jsou tedy transliterovány). Podobně se v naší edici postupuje i tehdy, pokud se v německy psaném sdělení vyskytují česká slova a naopak.¹⁸⁾ Je při tom ovšem rozlišováno mezi skutečnými jinojazyčnými vsuvkami a mezi pojmy, které sice byly přejaty z jiného jazyka, nicméně v „hostitelské“ řeči již zdomácněly jako běžná součást její slovní zásoby, a jako takové jsou pak také transkribovány.¹⁹⁾

V naznačené souvislosti stojí za upozornění rovněž výskyt specifických výrazů, jež se objevují v soudobých translacích z jiných jazyků jako integrální součást sdělení v jazyce překladu, aniž by vplynuly do standardní slovní zásoby příslušné (cílové) řeči. V pozadí jejich použití byla namnoze úzkostlivá snaha o překladatelskou

¹⁷⁾ Z mnoha příkladů lze zmínit celou latinskou datovací formuli „*Datum in arce Pragensi dominica Invocavit anno Domini XV^oXXVII^o*“ v jazykově českém listu Jana III. Strakonického z Rožmberka pro Albrechta z Gutštejna z 10. března 1527 – T. STERNECK (ed.), *Historica Třeboň I*, s. 87–88, č. 10; či výraz „*Actum*“ uvozující jinak německy formulovanou dataci jazykově německého psaní Matese Fastnmantla (stížnosti na purkmistra a radní v rožmberském poddanském městě Soběslavi), které jmenovaný královský pošt mistr adresoval Joštovi III. z Rožmberka – tamtéž, s. 276–279, č. 114.

¹⁸⁾ Srov. jména zplnomocněných komisařů Ferdinanda I., kteří se svými polskými protějšky uzavřeli dohodu o ukončení násilností ve Slezsku z 8. května 1535, v opisu ratifikační listiny z 17. června 1538: „*commissarii ad infra scripta specialiter deputati, Dei gratia Iacobus episcopus Wratislaviensis, Fridericus dux Silesiae, Legnicensis, Bregensis, Ioannes a Curzbach liber dominus in Trachemberg et Militsh, Ioachim Malzan liber dominus in Wartemberg et Pentstin, Ioannes Seidliz de Schonfeldt, eques auratus, castellanus in Iauer et ducatum Schweidnitz et Iauer capitaneus, et Udalricus Schoffgotsch, dictus in Kinäst et Greiffenstain, eques auratus*“ – T. STERNECK (ed.), *Historica Třeboň I*, s. 292–301, č. 121 (zde s. 294–295).

¹⁹⁾ Tak křestní jméno „*Johann*“ či „*Johan*“ (versus latinské „*Jo(h)annes*“); u frekventovaného výrazu „*Maiestat(t)*“ (z latinského „*Maiestas*“) nebyla v jazykově německých textech transkripcie přizpůsobena souhláskové platnosti mimo jiné s ohledem na výskyt paralelních forem „*Mayestat*“ či „*Mayestet*“ – kolísání ortografie je v tomto a analogických případech v edici zachováno. Z konkrétních dokladů viz namátkou dokumenty T. STERNECK (ed.), *Historica Třeboň I*, s. 64–67, č. 4; s. 67–69, č. 5; TÝŽ (ed.), *Historica Třeboň II*, s. 51–52, č. 133; s. 55–57, č. 135; s. 96–102, č. 153.

korektnost, nebo zcela evidentní překladatelská bezradnost (případně kombinace obojího). Ve vydaných dvou svazcích edice *Historica Třeboň 1526–1547* se vedle takto „přesazovaných“ a namnoze všemožně komolených pojmů z francouzštiny a jiných románských jazyků setkáme také výrazy pocházejícími z maďarštiny či turečtiny.²⁰⁾ Jiný model přenosu jinojazyčných pojmů představují bohemizovaná, germanizovaná či latinizovaná místní jména pocházející z jiných jazyků. Případy jejich nestandardní jazykové metamorfózy jsou pak mnohdy nesnadno rozlousknutelným editorským oříškem při identifikačních pracích.²¹⁾

O skutečném prolínání více jazyků v jednom textu nelze hovořit v souvislosti s takovými případy, kdy konkrétním dokumentem (lépe řečeno archiválií) sice prostupuje více řečí, jimi formulované části pramene však tvoří samostatné, zřetelně vymezené a obsahově sevřené jednotky. Jednotlivé svébytné oddíly takto seskládaných textů (respektive textových souborů) jsou přirozeně transkribovány stejným způsobem, jaký se uplatňuje u v zásadě jednojazyčných písemností odpovídajícího jazykového okruhu.²²⁾

Při editaci třeboňských Historik se bylo třeba systémově vypořádat i se starými kancelářskými a jinými poznámkami či archivářskými přípisky ze 16. až 18. století, kterých se rovněž bezprostředně týká problém jazykového prolínání. Takové texty, jež mimochodem představují nezastupitelný zdroj poznatků o genezi zpřístupňované sbírky, jsou v naší edici zpravidla v plném znění transkribovány, a to v rámci příslušné rubriky tvořící součást formálního popisu editovaných kusů.²³⁾

²⁰⁾ Srov. „*Miser do*“ (případně „*Miser de*“) před jmény některých účastníků bojů v Piemontu, které předcházely provensálskému tažení Karla V. v létě 1536, v jazykově německé relaci vzniklé nedlouho před 20. srpnem 1536 – T. STERNECK (ed.), *Historica Třeboň II*, s. 63–67, č. 139 (zde s. 65–66); dále výrazy „*jobazyoni*“ (miněni jsou jobagioni) či „*harambaše*“ (harambaša) v již citovaném souboru povětšinou nedatovaných opisů, výpisů a překladů rozličných listů a relací týkajících se osmanské expanze a bojů proti Vysoké Portě v období od zimy 1539/1540 do jara 1540 – tamtéž, s. 151–159, č. 176 (zde s. 155).

²¹⁾ Srov. tvar „*Grewern*“ pro městečko Greenwich (dnes městskou část Londýna) na jihovýchodě Anglie či tvar „*Menštejn*“ pro město Monzón v severovýchodním Španělsku; tyto příklady nalezneme v dobových českých translacích primárně jinojazyčných textů z druhé poloviny dvacátých let 16. století – T. STERNECK (ed.), *Historica Třeboň I*, s. 79–86, č. 9 (zde s. 86); s. 110–113, č. 24 (zde s. 113).

²²⁾ Ilustrativně viz výpis (opatřený česky formulovaným uvozujícím textem) z jazykově českého listu bližší neurčeného českého účastníka protifrancouzského tažení císaře Karla V. do Provence z 20. srpna 1536 za opisem nedatované, krátce předtím vydané podrobnější jazykově německé relace nejmenovaného válečníka o předcházejících manévrech císařského vojska, která byla k listu přiložena – T. STERNECK (ed.), *Historica Třeboň II*, s. 63–67, č. 139.

²³⁾ K tomu v úvodu edice T. STERNECK (ed.), *Historica Třeboň I*, s. 26–27.

Vůbec nejvýznamnější vrstvu raně novověkých přípisků představují české, latinské či česko-latinské noticky z pera již jmenovaného Václava Březana (identifikace jejich původce je spolehlivá, byť nemá oporu v explicitní autorizaci, ale opírá se o paleografický a obsahový rozbor editovaného materiálu a jeho komparaci s jinými Březanovými autografy).²⁴⁾ Na nemalé části vydaných pramenů se pak uplatnily stručné, po jazykové stránce převážně německé, respektive spíše německo-latinské (méně často pouze latinské) archivářské registry, jež lze časově zařadit do 18. století.²⁵⁾ Zásady edičního zpřístupnění těchto mladších, barokních textů se od principů uplatňovaných při práci s materiálem ze 16. století v některých ohledech liší.

²⁴⁾ Z Březanových přípisků srov. například jeho českou noticku tamtéž, s. 99, č. 18: „1527 – Co se za Ferdinanda dalo – Páni v Čechách na dvě, někteří s domem, jiní se Lvem“; latinskou tamtéž, s. 204, č. 79: „Historica terrae – 1532 / Historica ad dominos de Rosis et diversos alios“; česko-latinskou tamtéž, s. 209, č. 81: „Domus Iodoci – Nevyslal než cizozemce do Uher 1532, poddaných ušetřiv“, případně tamtéž, s. 242, č. 96: „1532 – Ad historiam domus Iodoci – Kterak sám s králem do Uher jel / Opravdově se ráčili ujímatí Čechové všechněch věcí, vzláší když bylo tažení“. Při editování dosud zpřístupněné části treboňských Historik byl zohledněn a využit rovněž Březanem pořízený opis dokumentu, jehož dochovaná poškozená předloha vykazovala zřejmě již na přelomu 16. a 17. století nevyhovující stav. Díky Václavu Březanovi se tak dochovaly některé části textu, které po vzniku kopie vzaly za své. V edici je příslušný dokument – tendenční soudobá zpráva o zradě Jana Katzianera, vrchního velitele křesťanského vojska, jež bylo roku 1537 vypraveno do Slavonie proti Turkům – vydán sice primárně podle poškozeného staršího vyhotovení, tento základní text byl však zkompletován na základě opisu. Viz T. STERNECK (ed.), *Historica Třeboň II*, s. 86–88, č. 149. Úplnou edici Březanovy kopie s vyznačením různocnění ve vztahu k předloze (s podrobným obsahovým rozbořem relace a úvahami nad jejím autorstvím) přináší studie TÝŽ, „Absque misericordia decoxit Christianos“ (*Březanův opis relace o zradě Jana Katzianera roku 1537 a jeho předloha*), Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech 50, 2013, s. 189–202 (edice opisu na s. 198–199).

²⁵⁾ Z čistě latinských barokních přípisků lze připomenout regist na renesančním tisku s datem 11. března 1540 adresovaném českým stavům, který vydal Albrecht Šlik z Pasouny a Holíče († 1556) v rámci snah o očistění svého jména po nevydařeném protitureckém tažení do Slavonie z roku 1537, kdy zastával funkci nejvyššího polního hejtmána nad kontingentem z českých zemí – T. STERNECK (ed.), *Historica Třeboň II*, s. 144, č. 174 (celý dokument je editován na s. 144–148, č. 174): „Sententia Ferdinandi I^{mi}, per quam Albertus comes Schlikius ab imputationibus contra ipsum prolatis, quasi contra officium suum generalis capitanei super auxiliaries copias Boemicas egisset, et quod exercitus caesareus subducens se ex Selavonia anno 1537 caesus fuerit, ejus causa etiam fuisset, absolvitur et liberatur – anno 1540 – Isthuanffius, liber 13, pagina 14, ejus rei mentionem facit“. Tento archivářský příspěvek z 18. století si ostatně zaslouhuje pozornost i z obsahového hlediska, a to zejména pro odkaz na relevantní pasáž kolínského vydání svodu uherských dějin z pera Miklóse Istvánffyho (1538–1615) – Nicolaus ISTHUANFFIUS, *Regni Hungarici historia, post obitum gloriosissimi Mathiae Corvini, regis XXXIV, quo apostolicum hoc regnum Turcarum potissimum armis barbarè invasum, libris XXXIV, rerum in Pannonia, Dalmatia, Transylvania, Moldavia, Bosnia, Illyrico caeterisque confiniis integrum ultra saeculum ab*

Pokud jde o transkripci jazykově německých partií přípisů z 18. století, oproti starším pramenům se zde již sjednocuje psaní velkých počátečních písmen podle dnešního úzu. Při prolínání němčiny s latinou je ovšem v tomto ohledu nutno odlišit skutečně latinské tvary podstatných jmen od substantiv z latiny sice přejatých, nicméně organicky začleněných do německého textu a jemu přizpůsobených (tato do němčiny integrovaná podstatná jména se na rozdíl od „čistě“ latinských přepisují s velkými počátečními písmeny). Paralelní výskyt obou zmíněných případů lze zaznamenat například v ilustrativní formulaci tvořící součást barokního přípisu na listu Ferdinanda (I.) z 10. září 1526, kterým arcikníže žádal bratry Jana III. Strakonického, Jošta III. a Petra V. Kulhavého z Rožmberka o podporu své kandidatury na český trůn: „*deß Ferdinandi Succession nomine uxoris*“.²⁶⁾

Co se týče graficky nejednoznačné první části ligatury na pozicích dnešního *z* či *tz*, je v naší edici u germanofonních textů z 18. věku s ohledem na vývoj německé ortografie upřednostňován nikoliv přepis *cz* (preferovaný u analogické indiferentní grafiky ve zpřístupňovaných starších dokumentech), nýbrž *tz*.²⁷⁾ V jazykově latinských partiích barokních přípisů pak na rozdíl od starších latinských textů zůstává zachováno podle předlohy případné vyznačení akcentů, které se právě v baroku staly do značné míry charakteristickou a (více či méně) systémovou složkou neolatinské ortografie.²⁸⁾ Podle samohláskové či souhláskové platnosti – a to i tehdy, pokud tomu původní grafika neodpovídá – se při transkripci novolatinských textů z 18. století již rozlišuje vokál *i* od konsonantu *j* (jako například ve slově *Majestati*).²⁹⁾

anno 1490 gestarum locupletissimis, exactè descripta, Coloniae Agrippinae MDCCXXIV, liber XIII, pag. 141 [recte 135].

²⁶⁾ Srov. kompletní text tohoto přípisu z 18. století – T. STERNECK (ed.), *Historica Třeboň I*, s. 65, č. 4 (jeho nosič, dokument z 10. září 1526, je v edici otiskán na s. 64–67, č. 4): „*Credentiales Ferdinandi I^{mi}, noch damahls gewesten Ertzhertzogen zu Ostreich, an die Herren Johann, Jobst undt Peter von Rosenberg für den zu ihnen abgefertigten obristen Cantzler in Boheimb, Herrn Adamen von Neuhaus - de anno 1526 -, deß Königs Ludovici mit dem Turken gehabtes unglückliches Treffen, undt weillen er, Ludovicus, darbey geblieben sein, deß Ferdinandi Succession nomine uxoris zu denen beeden Cronen Ungern und Boheimb betreffend*“.

²⁷⁾ K transkripci *tz* v barokních přípiscích vedle textu citovaného v předchozí poznámce též T. STERNECK (ed.), *Historica Třeboň I*, s. 72, č. 142; s. 116, č. 162. (Prolínání různých způsobů dobového zápisu předmětné ligatury v písemnostech z druhé čtvrtiny 16. věku dokládají případy paralelního výskytu transkripce *cz* a *tz* v jednom dokumentu. Ilustrativně soudobý opis mandátu Ferdinanda I. pro stavy dolnorakouských zemí z 27. října 1539 – T. STERNECK (ed.), *Historica Třeboň II*, s. 131–136, č. 169.)

²⁸⁾ Srov. M. SVATOŠ, *Současná praxe*; M. STEINER, *Ediční pravidla*. Jako příklad zmíněného řešení v prezentované edici viz T. STERNECK (ed.), *Historica Třeboň I*, s. 111, č. 24 (další příklad v následující poznámce).

²⁹⁾ Srov. transkripci přípisu z 18. století na nedatovaném opisu listu z jara či léta 1526, v němž představitelé českých stavů ujišťovali svou věrnost krále Ludvíka Jagellonského – T. STERNECK (ed.), *Historica Třeboň I*, s. 57, č. 1 (editovaný dokument je uložen ve Státním oblastním

V této stati jsem se na příkladu edičního projektu *Historica Třeboň 1526–1547* pokusil naznačit způsoby řešení některých praktických problémů, které se odvíjejí od prolínání více jazyků ve zpřístupňovaném souboru raně novověkých pramenů. Uvedené poznámky a postřehy vycházejí přednostně z práce s postmedieválním materiálem diplomatického charakteru, a nejenom proto nemohou nabídnout univerzální „recept“ na řešení nejrůznějších systémových kolizí, jež s sebou multilingvismus (případně bilingvismus) nese.³⁰⁾ Budiž tedy toto stručné sdělení chápáno jako dílčí, na studiu úředních písemností založený příspěvek do nikdy neukončitelné, ale přesto více než potřebné diskuse nad vydáváním (nejenom) předmoderních textů. Jiné pohledy na problém vícejazyčnosti nabízejí filologové, kteří se relevantními otázkami zabývají přednostně prismatem literárních památek.

archivu Třeboň, *Historica Třeboň*, sign. 3892): „*Regiae Majestati responsio à statibus, quod ei assistere velint*“ (důsledná transliterace by vyhlížela: „*Regiae Maiestati Responso à statibus, quod ei affistere velint*“), zatímco na témže dokumentu situovaný příspěvek Václava Březana je transkribován: „*Regiae Maiestati responsio a statibus*“ (versus důsledný paleografický prepis: „*Regiae Mī Responso à statibus*“).

³⁰⁾ K systémovým otázkám editorské práce s postmedieválními texty a k částečně odlišným metodologickým východiskům vydávání raně novověkých písemností ve srovnání se zpřístupňováním středověkého materiálu nově Tomáš STERNECK, *K problémům edičního zpřístupňování raně novověkých písemných pramenů (s důrazem na materiál diplomatického charakteru)*, in: Pavel Otmar Krafl a kol., *Editorství a edice středověkých pramenů diplomatické povahy na úsvitu 21. století. Směry – tendence – proměny*, Praha 2016, s. 205–212.

Tomáš Sterneck

MULTILINGUALISM IN THE EDITORIAL PROJECT OF HISTORICA TŘEBOŇ 1526–1547

SUMMARY

The study first briefly introduces the project *Historica Třeboň 1526–1547 (Correspondence, Deeds and other Documents of Political History from the Birth of the Habsburg Monarchy)*, which currently comprises two volumes of critical edition of the sources under the same name (Volume I covers the years 1526–1535; Volume II the years 1536–1540). The publicised documents belong to the *Historica Třeboň* collection, which is deposited in the State Regional Archive in Třeboň and which was declared a National Cultural Monument in 2000. Unlike the classic archival collections, this very large corpus, chronologically delimited by the early 13th century and half of the 17th century, did not originate as an organic official activity of a certain institution, but as the result of selected documents with primary significance for the political history of the Bohemian State.

Preparation of the already printed volumes was connected with solutions of numerous specific issues. The study comments on practical impacts of multiple languages (Czech, German and Latin) mingling in the edited post-mediaeval texts. Editing of sources from the *Historica Třeboň* collection is generally based on the basic principle of transcription, i.e. an effort to express their original phonetic form with application of new graphics tools. The transcribed version is appended with a transliterated version only in special cases. Application of transcription as the initial method is connected with a systematic modification of the original copies whose extent differs in relation to texts of the individual linguistic circles. Following the advance in orthography between the 16th century and today, the Czech language shows much larger differences between the palaeographic transfer and the transcribed version in comparison with Latin or German.

The mingling of multiple languages in a single text has a special significance in the presented text because of the different degrees of modification of the primary copies during transcription. This most frequently applies to Latin words or passages in documents that are primarily formulated in the vernacular languages. These parts of the texts are treated according to rules applied to editing of the predominantly Latin sources. As a contrast, the primarily Latin texts are often permeated by expressions from the national languages, which most frequently applies to

the proper names. The various elements of the contemporary foreign-language orthography remain in these places without any changes against the primary copy. They are thus not modified even with respect to modern orthography of the corresponding language (expressions adopted from the Czech language thus remain in the digraphic spelling – in principle, they are transliterated). A similar process is adopted if Czech words appear in the German text or vice versa. However, there is a distinction between the real foreign-language parentheses and expressions, which, though adopted from another language, have become domesticated in the „host“ language as a common part of its vocabulary and are then transcribed as such. The study also pays attention to other editorial issues such as problems connected with appearance of „exotic“ expressions, which occur for example in early modern translations from other languages (French and other Romance languages, Hungarian or Turkish) as an integral part of the conveyance in the translated text without becoming the standard vocabulary of the corresponding (target) language.

Translated by Miroslav Košek

Ludmila Sulitková

K MOŽNOSTEM EDIČNÍHO ZPŘÍSTUPŇOVÁNÍ PRAMENŮ HROMADNÉ POVAHY RANÉHO NOVOVĚKU

ABSTRACT

Editorial potentials in popularisation of mass sources on the early modern age

The article concentrates of various editorial approaches to the sources of mass character on the early modern age, which present a challenge sui generis to the editors as to how they should be address so that they bring the highest possible benefit to the subsequent researchers. Preparation of editions from multilingual sources (the Czech-German linguistic contact milieu) is exceptionally demanding. On an example of four selected editions from the past few years (various urbaria and one book of contracts), the author seeks to suggest various editorial approaches (whether the editions are elaborated from primarily philological or historical aspect) and preparation of the so-called critical information apparatus. She indicates certain unified solutions that might be applied in the future in preparation of philological and historical editions while using connected electronic copies of the source interconnected directly to the actual text of the edition in a suggested way.

Keywords: sources of mass character – urbaria – books of contracts – editorial approaches – scientific information apparatus – digitalized documents of the source

V rámci svého textu jsem si pro představení vybrala několik edic z posledních let, zaměřených na ediční zpřístupnění pramenů hromadné povahy (urbáře, trhová kniha). Současně jsem se snažila vybrat takové, které by byly připraveny primárně jak z historického, tak z filologického hlediska, neboť oba přístupy se, jak je obecně známo, vzhledem k hlavnímu akcentu výzkumu odlišují. Pokud jde o období raného novověku, historikové se vesměs (v intencích stávajících pravidel pro ediční

práci)¹⁾ kloní při přepisu předmětných textů k jejich transkripci, což ovšem nemusí platit výhradně pro přepis osobních jmen (příjmení a přízvisek). Situace je ještě složitější, je-li pramen z jazykově různorodého prostředí. Vybrala jsem tedy celkem čtyři edice, publikované od roku 2003, na nichž je možné demonstrovat různé editorské přístupy, a to včetně přípravy tzv. vědecko-informačního aparátu. Z něho se soustředím především na osobní jmenné rejstříky, jejichž sestavení je sice náročné (a to zvláště tam, kde pramen sám je vícejazyčný), ale které jsou zároveň jednou z důležitých „návodných“ pomůcek pro další badatele.

Nejprve představím dvě edice urbářů z oblasti českého Slezska,²⁾ které byly připraveny německými badateli Siegfriedem Hankem a Rainerem Vogelem. Ti mají k této oblasti, odkud pocházeli jejich předkové, úzké osobní vazby. Je sympatické, že svůj niterný vztah k tomuto regionu neprojevují nějakými nostalgickými emocemi, ale pouze v rovině systematického výzkumu dosud opomíjených, jazykově německých pramenů. Výsledkem je už několik jejich edičních počínů. Ponechám v tomto přehledu stranou první svého druhu, totiž souborné editování tří urbářů krnovské knížecí komory ze 16. století,³⁾ a soustředím se na jejich další dvě nedávne edice, totiž zpřístupnění sedmi urbářů opavské maltézske komendy z rozpětí let 1631–1740, vztahujících se k opavskému knížectví a uložených ve fondu českého

¹⁾ Jiří PRAŽÁK – František HOFFMANN – Jiří KEJŘ – Irena ZACHOVÁ, *Zásady popisu rukopisů*, Sborník Národního muzea – C, XXVIII, 1983, s. 49–95; Ivan ŠTOVÍČEK a kol., *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti. Příprava vědeckých edic dokumentů ze 16.–20. století pro potřeby historiografie*, Praha 2002; TÝŽ, *Ediční teorie a metodika*, Praha 2008.

²⁾ Pod tímto souborným označením máme tedy na mysli kromě Opavska a Krnovska ještě Těšínsko, část Ratibořska (Hlučínsko čili Prajzká), část nízkého knížectví (tzv. Javornický výběžek s městy Jeseník, Vidnava, Zlaté Hory). Opavsko a Krnovsko, které se od Opavska oddělilo v roce 1365, byly až do roku 1659 samostatné země, poté integrované do Horního a Dolního Slezska. V roce ale 1622 krnovské knížectví a v roce 1623 opavské vévodství získal Karel z Lichtenštejna, a pak je tento rod držel až do roku 1918. V roce 1742 byla v důsledku vratislavského míru, jak známo, většina Slezska připojena k Prusku. Jeho součástí se stalo i území na sever od řeky Opavy, původně patřící do Krnovska a Opavska.

³⁾ Urbáře jsou uloženy v Zemském archivu v Opavě (dále jen ZA Opava). Siegfried HANKE – Rainer VOGEL, *Urbare des Fürstentums Jägerndorf aus der Zeit der Markgrafen von Brandenburg-Ansbach (1531–1535–1554/78)*, Berlin 2010. Edice je přístupná online na stránkách rezenské univerzity (http://epub.uni-regensburg.de/29160/1/13-12-12_Urbare_Troppau_ges_adobe_pdf). Viz také mou anotaci v Časopise Matice moravské 129, 2010, s. 348–349. Jelikož se jmenování editoři zajímají jen o prameny jazykově německé, ponechali vědomě stranou staročeský krnovský urbář z roku 1521 i případně české vpisky do jimi editovaných urbářů, které geograficky pokrývají nejen vlastní knížectví krnovské, ale také knížectví opavské a opolské a panství bruntálské.

velkopřevorství řádu maltézských rytířů (deponovaném v NA Praha)⁴⁾ a dále opavského městského urbáře z roku 1645,⁵⁾ nacházejícího se v Zemském archivu v Opavě, na nějž v roce 2002 jako na významný pramen k dějinám města upozornila již Irena Korbelářová.⁶⁾ Znalost slovanských jazyků (pro dané území jak češtiny, tak polštiny) je u obou editorů sice jen elementární, čímž se nikterak netají, k jejich cti je ale zároveň zapotřebí uvést, že pokud jde o využití stávající historiografické produkce, snažili se za spolupráce s našimi badateli obsahově zvládnout i tituly české. Ty pak uvádějí jak v seznamu využitě literatury (včetně nezbytných místopisů), tak na příslušných místech v poznámkovém aparátu (bohužel ne vždy bez gramatických chyb).

Jelikož jsou zmíněné ediční počiny S. Hankeho a R. Vogela orientovány filologicky, je pochopitelné, že pro zpřístupnění všech uvedených pramenů volili zásadně pečlivou transliteraci (v případě edice urbářů opavského knížectví se dokonce snažili při prepisu graficky napodobovat typické souhlásky, totiž tzv. dlouhé „s“ a také „z“, zasahující pod řádek, což však už v edici městského opavského urbáře nereflktují). Zmíněných sedm urbářů krnovské komory podrobili editoři hlubšímu jazykovědnému rozboru, jehož výsledky uložili do doprovodné textové části edice. I pro naše badatele je důležitý jejich záměr sledovat vývoj německého jazyka v daném geografickém prostředí od počátku raného novověku, a to včetně nářečních variant, vycházející z oprávněného předpokladu, že zápisy v urbářích jsou blízké mluvené řeči poddaných. Tato filologická analýza navíc vedla k velmi zajímavému poznatku o uplatňování některých prvků bavorského nářečí i v těchto severních oblastech.

U edice urbáře města Opavy naznačují sami editoři, že se snažili v první řadě pramen precizně přepsat (tedy transliterovat), přičemž jeho komplexní (a tedy také jazykovědné) zhodnocení přenechávají dalším badatelům. Pokud se podíváme na abecedně uspořádaný seznam zjištěných příjmení a přízvisek u městských poddaných,⁷⁾ který ovšem není možné považovat za *sensu stricto* osobní rejstřík, neboť v něm chybějí křestní jména uvedených osob, zjistíme, že doslova puritánské filologické hledisko vede k tomu, že podobně znějící jméno je jako samostatná položka uvedeno tolikrát, kolik bylo zjištěno odchylek zápisu (například Polack, Polagh, Polak). Při sledování příslušníka téže rodiny se tak musí historik, respektive ge-

⁴⁾ Siegfried HANKE – Rainer VOGEL (edd.), *Troppauer Urbare des 17. und 18. Jahrhunderts. Die Urbare des Fürstentums Troppau/Opava 1631-1740*, Hammelburg – Eichenau 2013. Viz také mou anotaci v *Časopise Matice moravské* 133, 2014, s. 455–456.

⁵⁾ Siegfried HANKE – Rainer VOGEL (edd.), *Urbar der gemeinen Stadt Troppau*, Hammelburg – Eichenau, 2015.

⁶⁾ Irena KORBELÁŘOVÁ, *Urbář města Opavy (1645)*, Opava. Sborník k dějinám města 2, 2002, s. 39–41.

⁷⁾ S. HANKE – R. VOGEL (edd.), *Urbar der gemeinen Stadt Troppau*, s. 132.

nealog zorientovat ve „spleti“ jmen sám a dospět dalším studiem k jejich možnému ztotožnění s konkrétní osobou. Mezi zde uvedenými příjmeními/přízvisky rozhodně nefigurují jen vyloženě německá jména, ale i mnohá evidentně slovanská (či alespoň se slovanským základem), například Starziezky, Stoklassa, Thkaz, Wieterzegk, Walentuw a další.

Pro srovnání různých editorských přístupů se v této souvislosti přímo nabízí ze stejné doby jazykově smíšená trhová registra města Opavy (*Kaufregister der Stadt*) z let (1636) 1640–1647 (1679/80), která představují rovněž pramen hromadné povahy *sui generis*. Edice, v tomto případě historické povahy, byla vydána Irenou Korbelařovou a Mikulášem Heinrichem ze Slezské univerzity v Opavě.⁸⁾ Zpřístupnění této pozemkové knihy předesílají její editoři kvalifikovaný úvod o charakteru pozemkových knih a jejich možných zvláštnotech v oblastech magdeburského práva, které se mohou vyskytnout zvláště ve východních oblastech Horního Slezska, kde nebyla písemná kupní smlouva obligatorně požadována.⁹⁾ Co se týče vlastní edice, tu připravili, jak naznačuje její podnázev, pro další badatele přímo v komfortní podobě českého registáře z jednotlivých trhových (českých i německých) zápisů pramene, neboť si uvědomují, že pro další badatele by mohla jazykově smíšená povaha trhové knihy a grafická rozkolísanost představovat překážku pro ocenění její výpovědní hodnoty. Regest je tedy v současné češtině s transliterovanými osobními jmény. K regestu navíc připojují editoři základní informace o obsahu vkladů dílčího charakteru, které smlouvy mohly doprovázet (pohledávky, ohlášky, vzdání se nároků atd.) a které objektivně představují širokou škálu dalších informací. Co se týče jmen a příjmení, ta editoři transliterovali, a takto je potom uplatnili též ve jmenném rejstříku, v němž tedy i jména vysloveně česká (slovanská), kterých je ale evidentně menšina, jsou psána dobovou ortografií (Wawrzinec, Wranitschek). Editoři zároveň upozorňují, že zápis jak českých, tak německých jmen nebyl u příslušníků téže rodiny zdaleka jednotný, a tak oprávněně zvolili pro rejstříkové heslo nejčastěji se vyskytující formu zápisu (s uvedením opět jen nejběžněji se vyskytujícími varianty jména v závorce). To je jistě objektivně správné rozhodnutí, ale domnívám se, že by různé varianty zápisů jmen, zvlášť byly-li opravdu od zvolené podoby hlavního rejstříkového hesla dosti odlišné (obyčejně se udává, že by rozdíl měl spočívat alespoň ve třech prvních písmenech), měly ještě posloužit jako odkazové heslo. Najdeme například příjmení Czaislachová s variantním zápisem v závorce Tschaschlachová, tuto formu ale v rejstříku jako odkaz na hlavní heslo – které by se hodilo zaznamenat graficky odlišně – nenajdeme, podobně ani třeba variantu

⁸⁾ Mikuláš HEINRICH – Irena KORBELÁŘOVÁ (edd.), *Trhová registra města Opavy (1640–1647), Regestář – příspěvek ke studiu kulturních dějin a privátních a veřejných strategií měšťanské společnosti*, Opava 2013.

⁹⁾ M. HEINRICH – I. KORBELÁŘOVÁ (edd.), *Trhová registra*, s. 11, 15.

Fysser pro příjmení Fischer. Rovněž mi nepřipadá adekvátní, že u žen je jejich příjmení, navíc většinou německé, novodobě přechylováno (Püschkittelová, Tschnerová apod.), v prameni zde původně nepochybně figurovala přípona „-in“, jejíž uvádění by bylo dle mého názoru více na místě. Jinak je přepis předmětného pramene do formy českého registáře velmi vítaným počinem, který jistě přinese široké badatelské využití této edice (například pro sociotopografii, příbuzenské vazby uvnitř města aj.).

Naše postřehy můžeme ještě uzavřít pohledem na zpřístupňování dobových urbářů v prostředí, kde sice poddanské obyvatelstvo bylo vesměs české národnosti, prameny je evidující však v češtině sepsány být nemusely. Německý pisar pak tedy mohl česká jména zaznamenávat nejednotně. Pro tento komplikovanější případ je vhodné poukázat na edici urbáře semilského panství z roku 1687.¹⁰⁾ Jeho editor Ivo Navrátil měl totiž k dispozici dvě verze tohoto urbáře, jednu převážně německou a jednu českou (obě uložené dnes ve Státním oblastním archivu Litoměřice, pobočka Děčín). Důkladným porovnáním obou verzí se mu podařilo zjistit, že česká verze byla zřejmě konceptem německého čistopisu, a tak se rozhodl jako historicky hodnotnější verzi editovat čistopis, ale ne v jeho jazykově původní podobě, nýbrž v moderním českém překladu (respektive některé partie mohl přímo převzít z tzv. konceptní verze v češtině a naopak v případě potřeby poukázat na znění originálního německého zápisu čistopisu v textové poznámce). Při čtení osobních jmen, respektive též příjmení a přízvisek, která jsou evidentně ve své absolutní většině česká, přihlížel I. Navrátil pochopitelně více ke druhé, české verzi pramene. Jména přepisoval podle toho, jak je cítíme jako gramaticky správná v soudobé češtině, čili ve zcela moderní ortografii (pouze se zachováním typických koncovek typu „Ducháčův“, „Novotnej“). U německy znějících příjmení volil editor transliteraci. Přepisoval tedy příjmení i jména přesně podle předlohy, takže například příjmení „Seidel“ najdeme v textu i ve formě „Seydel“ a alternativně, tedy česky či německy, je v tomto případě psáno i jméno Seidlovo jako „Jiří“ či „Georg“. Jelikož ke zpřístupněnému urbáři editor nevyhotovil souborný jmenný rejstřík, jsou nejednoznačné původní zápisy příjmení, respektive jejich varianty, uváděny jen v textových poznámkách, umístěných v urbáři za každou rychtou (na panství byly celkem čtyři). K odlišení pozdějších doplňků (jiná jména poddaných na týchž gruntech) používá editor kurzívu v kulaté závorce, rozšíření textu konceptu oproti čistopisu značí kurzíva bez závorky, doplňky editora jsou samozřejmě uvedeny v hranaté závorce.

¹⁰⁾ Ivo NAVRÁTIL (ed.), *Urbář semilského panství z roku 1687*, Archiv Českého ráje doby nové a nejnovější 1, 2003, s. 9–84. Urbář z roku 1687 není urbářem pro toto panství nejstarším. Ačkoli v tomto urbáři se čini odkaz na nějaký starší urbář z roku 1674, ten zřejmě není dochován, dochován je však urbář z roku 1634. František MIZERA, *Paměti města Semil a okolí*, Semily 1930, s. 108–111.

Pokud bychom tedy chtěli shrnout naše zjištění, vyplývající z posouzení čtyř nedávno publikovaných edic pramenů hromadné povahy, je zřejmé, že jde o dvě edice výlučně filologické povahy a dvě edice historické. V případě filologicky orientovaného edičního zpřístupnění sedmi německých urbářů opavské maltézske komendy editoři sami vyhodnocují zjištěná příjmení a důkladně o nich pojednávají, takže nebylo nutné k edici připojovat jmenný rejstřík. U edice opavského městského urbáře, pramene rovněž německého, titíž zpracovatelé sami podotýkají, že je zamýšlena jako báze pro budoucí jazykovědné vyhodnocování, a proto je připojen jen jakýsi prvotní rejstřík zjištěných příjmení, která se udávají tolikrát, kolik bylo forem zápisu téhož příjmení ve vlastním prameni. Při zpřístupnění opavské trhové knihy i semilského urbáře, realizovaném z primárně historického zájmu, komplikovala editorům situaci jazyková nejednotnost pramene, a tak se editoři opavské knihy přiklonili k převedení trhových zápisů do podoby českého registáře a zřetel k původní podobě zápisu osobních jmen reflektovali výše naznačeným způsobem v osobním jmenném rejstříku. I editor semilského urbáře, dochovaného ve dvou jazykových verzích, se přiklonil k novodobému překladu původního německého textu, korigovanému v důvodných případech na základě původní české, konceptní podoby téhož pramene. Zatímco česká příjmení/přízviska uvádí v moderní češtině, u německých se přiklonil k transliteraci, ze zjištěných osobních jmen ale nesestavil samostatný rejstřík.

Z uvedených případů jistě vyvstává to podstatné – každý pramen má svá specifika, která je nutné při jeho editaci reflektovat. Prameny hromadné povahy jsou navíc charakteristické zaznamenáním množství jmen, která mohou být z různých hledisek využívána i dalšími badateli. Proto by edice takových pramenů, dle mého soudu, neměly postrádat osobní jmenné rejstříky – pokud jména už sami editoři-filologové v připojené studii důkladně neanalyzují, na což jsem poukázala v případě první z vybraných edic. Rejstřík však postrádala i z historického pohledu připravená edice semilského urbáře, v němž množství variantních českých i německých příjmení (ta byla transliterována) editor jen náležitě poznámkoval za jednotlivými částmi, na něž se pramen přirozeně člení (rychty). Zdůvodnění rezignace na osobní rejstřík měl ale, dle mého soudu, editor uvést v ediční poznámce. Osobní „rejstřík“ obsažený v edici opavského urbáře je jen z filologického hlediska sestaveným seznamem zjištěných příjmení a editorsky tedy nepředstavoval nikterak náročnou práci. Osobní rejstřík, sestavený v intencích edičních pravidel pro historikovu práci, tak obsahovala pouze edice/registář opavské trhové knihy. Musel se vyrovnávat se zápisy příjmení českých i německých (rovněž mnohdy v odlišných formách). Editoři tak oprávněně „přetavili“ případné varianty zaznamenaných příjmení do hlavního hesla, vytvořeného z nejčastější (anebo jazykově nejspřávnější) podoby konkrétního příjmení, a v závorce pak uvedli jeho variantní podoby. Výše ještě naznačuji některé své postřehy k odkazovým heslům a k heslům zaznamenávajícím ženskou podobu příjmení.

Výlučnost pramene staví mnohdy editora do obtížně řešitelné situace, jak na jedné straně zachovat v přepisu svéráznou podobu zápisů (včetně pozdějších doplňků, oprav textu ad.) a na straně druhé dostát obecným edičním zásadám. Domnívám se, že i v případě kritické vědecké edice by bylo možné ulehčit editorovi jeho mnohdy nelehké rozhodování, jakým způsobem naznačit všechny nuance původního zápisu, což se týká i zápisů jmen, tím, že by k edici byla zásadně připojována elektronická kopie původního textu. Editor by se totiž mohl bez výčitek svědomí rozhodnout pro jednu závaznou formu přepisu a nemusel by hledat komplikovaně způsob naznačení oněch variant, což grafické značky ani příslušné textové poznámky nemohou bezezbytku vyřešit. Na příslušných místech by pak stačilo jen uvádět ediční/textovou poznámku (označenou klasicky, totiž malým písmenem latinské abecedy), která by dalšího uživatele orientovala pouze přímým odkazem na příslušné folio/stránku originálního textu. Tak by se vlastně zároveň badatel (a v případě využívání edic musíme jistě počítat s badateli náležitě erudovanými) sám zapojoval do hlubšího poznání pramene.

Ludmila Sulitková

EDITORIAL POTENTIALS IN POPULARISATION OF MASS SOURCES ON THE EARLY MODERN AGE

SUMMARY

Sources of a mass character present a challenge *sui generis* to the editors, because they involve sets of data on the individuals who need to be editorially processed so that they can provide the user with the highest possible benefit. The problems intensify if the sources are multilingual (for example the Czech-German linguistic contact area) and if the terms and names are provided in both languages in the early modern age on which I am concentrating. There is also the role of the methodical approach – whether the editions are prepared from the primarily linguistic or historical perspective.

I have thus tried to consider editions focused on linguistically diverse sources, which the editors addressed in different methodological aspects. Therefore, I am presenting four editions (edition of seven *urbaria* of the Opava Maltese *commendam* from the years 1631–1740, edition of an Opava *urbarium* from 1645 and *urbarium* of the Semily *demesne* from 1640–1647 as typical sources of a mass character) issued over the past several years, which can demonstrate various editorial approaches including preparation of the so-called scientific information apparatus. I pay great attention to the question whether the editions are provided with personal name registers the compilation of which is demanding (especially where the actual source is multilingual), but which serve at the same time as an important „guidance“ aids for further researchers. If the editors have created them, I comment on them with my observations and indicate that from the historical perspective, the prepared edition of the Semily *urbarium* was missing a personal registry. Although the discovered names are present within the edited mayors' offices, the name register would certainly be beneficial for overall orientation of the subsequent researcher. It is also clear that each of the sources from the mass materials has its own specific features, which the editor needs to tackle thoughtfully.

The uniqueness of the source frequently puts the editor in a difficult position – how to keep the peculiar form of the entries in the transcription on the one hand (including the later annotations, corrections of the text, etc.) and how to meet the general editorial principles on the other hand. I believe that the editor would be spared his frequently difficult decisions as to how to convey all the nuances of the original text (which also concerns transcriptions of the names) by radical attach-

ment of an electronic copy of the original text even in case of a critical scientific edition. In this way, the editor would be able to choose one consistent form of transcription without compromising his conscience (he would not need to search for complicated indications of those variants, which even graphic symbols or textual annotations can hardly address). It would suffice to indicate the editorial/textual note in the corresponding areas (classically marked, i.e. by a small letter of the Latin alphabet), which would direct the subsequent user to the corresponding folio/page of the original text by a direct link. The researchers (and we have to calculate with duly erudite researchers who make use of the editions) would thus become even more involved in deeper understanding of the source.

Translated by Miroslav Košek

Daniel Škoviera

SCRINIUM LATINO-SLOVACUM

ABSTRACT

Scrinium Latino-slovacum

The text provides an overview of the current editorial activities related to Latin texts in Slovakia in the context of the previous activities, mainly the works by Miloslav Okál. It aims to introduce the *Scrinium latino-slovacum* series, which is published by virtue of the Department of Classic Philology within the Faculty of Philosophy and Arts of Trnava University. The series is focused on preparation of a bilingual edition of domestic relics or works of foreign origin, which are narrowly connected with today's Slovakia.

Keywords: classic philology - *Scrinium latino-slovacum* - publishing of Neo-Latin sources - Faculty of Philosophy and Arts of Trnava University

Dlhé dejiny klasickej filológie ukazujú, že podiel edícií pramenných textov na rozvoji komplexu jej disciplín sa zrejme nedá prehliadnuť. Vydávanie textov totiž pomohlo upevniť kritické myslenie a vo filológii presadiť exaktné vedecké postupy. Bibliografia prác Miloslava Okála¹⁾ dnes síce ráta viac ako 340 položiek, no z nich pripadá na preklady z gréckej, rímskej, stredovekej i novšej latinskej literatúry približne jedna pätina položiek, kým edície nepresahujú číslo 10. Tento nepomer je v skutočnosti iba zdanlivý. Kritické vydanie textu samo osebe – ako je dobre známe – predstavuje de facto nie začiatok, ale vrchol filologickej práce. U Okála sa iste patrí pripomenúť aj to, že za dvoma jeho edíciami stoja etablované a v európskom filologickom kontexte uznávané vydavateľstvá. V Lipsku *Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana* vydala roku 1980 básne humanistu Pavla

¹⁾ Lýdia KARKABI – Daniel ŠKOVIERA, *Bibliografia prác Miloslava Okála*, in: *Ti isti*, Miloslav Okál. Prvý slovenský profesor klasickej filológie, Bratislava 2013, s. 221–251.

Rubigalla, narodeného v Kremnici a pôsobiaceho v Banskej Štiavnici, o osem rokov nato vyšlo v Budapešti v edícii maďarskej akadémie vied *Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum* súborné dielo prešporského alias bratislavského rodáka a humanistického vzdelanca Juraja Purkirchera.

Pravda, Okál sa otázkam editorských činností už oveľa skôr. Teoretickú fázu predstavujú skriptá *Úvod do textovej kritiky* (1952, 1966), ktoré vychádzali najmä z príkladne hutnej *Textkritik* Paula Maasa a z *Manuel de critique verbale appliquée aux textes latines* francúzskeho filológa Louisa Haveta. Skriptá slúžili ako osnova univerzitnej prednášky o zásadách práce editora, stelesňujúceho syntézu vedomostí a zručností. Praktickú fázu potom otvára edícia *Martini Rakovský a Rakov Opera omnia* (1974). V tomto prípade smieme hovoriť nielen o vzorovom vydaní súborného diela špičkového novolatinského autora, ale aj o edícii, ktorú bez ujmy na svojej povesti dodnes nemôžu obísť bádatelia zaoberajúci sa uhorsko-slovenskou alebo stredoeurópskou novolatinskou spisbou.²⁾

Na presvedčení, že filológ má mať k dispozícii spoľahlivé a v nevyhnutnom prípade aj variantné znenie textu, spočívali Okálove kroky, aby kriticky vydané texty obsahoval aj ním roku 1968 založený a necelých desať rokov vedený nový rad zborníkov Filozofickej fakulty Univerzity Komenského *Graecolatina et orientalia*. Pravda, jeho predstava sa v uvedenom smere nenaplnila. Doterajších 36 zväzkov, od roku 1978 dvojzväzkov, totiž obsahuje iba dva texty tohto druhu: *Descriptio Tartaricae depopulationis in anno 1663*, ktorú vydala Elena Marečková-Štolcová, a *Epistulae Leonardi Stöckel*, ktoré sú výsledkom mojej práce.³⁾ Ak Marečková vychádzala z rukopisu, zbierka Stöckelových latinských a nemeckých listov sa opierala nielen o zachované originály, ale v nevyhnutných prípadoch aj o texty zachované iba v tlačенých vydaniach. Že si dnes táto zbierka žiada doplnenie o polducet novo objavených textov alebo vtedy nepublikovaných listov, ktorých adresátom bol Leonard Stöckel, je dnes iste samozrejmé.

Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied Veda v sérii *Pamiatky slovenskej literatúry* ponúklo najprv dva zväzky, latinský a slovenský, diel Martina Rakovského, potom súbežný latinsko-slovenský text diel Juraja Koppaya (1980), ale na pokračovanie edícií latinských pamiatok si netrúfalo, hoci je jasné, že iba originál môže byť východiskom vedeckého skúmania.

²⁾ Pozri najmä Zuzana KÁKOŠOVÁ, *Okálovské inšpirácie v literárnovednej slovakistike*, in: Daniel Škoviera - Ludmila Buzássyová - Jana Grusková (edd.), *Klasický filológ Miloslav Okál*, Bratislava 2014, s. 145-162; Ivan LÁBAJ, *Ján Sambucus v prácach Miloslava Okála*, tamže, s. 197-208.

³⁾ Elena MAREČKOVÁ-ŠTOLCOVÁ, *Descriptio Tartaricae depopulationis in anno 1663*, *Graecolatina et orientalia* (= GLO) I, 1969, s. 125-140; Daniel ŠKOVIERA, *Epistulae Leonardi Stöckel*, GLO VII-VIII, 1978, s. 265-360.

Zásluhy na poli editorstva sa okrem toho nedajú uprieť ani vydavateľstvu Osveta v Martine, ktoré pod názvom *Melpomenina polnica: Jesenskovi v 16. a 17. storočí* vydalo roku 1986 básne Šimona Jesenského. V tejto chvíli akiste nie je dôležité, že nespochybniteľný podiel na tomto podujatí má Okálov lokálpatriotizmus: korene rodu Jesenských siahajú do dediny Jaseno v Okálovom kraji, v Turci. Vydania sú dvojazyčné: fototypickú reprodukciu latinskej pôvodiny sprevádza Okálov preklad. Pochopiteľne, vydaniu latinského textu chýba edičný štandard filologickej vedy. Zato treba vydavateľstvu Osveta priznať, že jeho chvályhodná edičná snaha siaha do skorších čias. Už roku 1974 ponúklo verejnosti fototypickú repliku spisu humanistu Juraja Wern(h)era⁴⁾ usadeného v Prešove *De admirandis Hungariae aquis hypomnematation*, následne roku 1980 jeho *Hypomnematation de aquis in Scepsio admirandis*. Prvý spis preložil Ján Košecký, druhý Augustín Rebro, iniciátor obidvoch vydání, pracovník Balneologického múzea v Piešťanoch. Nadšenec Augustín Rebro sa takisto pričínil o to, že roku 1979 vzniklo vydanie latinskej elégie *Saluberrimae Pistinienses thermae*, ktorej autorom bol český exulant Adam Trajan Benešovský.⁵⁾ Na okraj vydania sa sluší pripojiť drobnú poznámku: Rebroy prebásnenie bolo v poradí vlastne až druhé. Báseň o našich svetových kúpeľoch vyšla prvý raz v slovenskom preklade neskôr politicky nepohodlného Valentína Beniaka roku 1943.

Naliehavá potreba pracovať so spoľahlivo vydanými textami sa odráža aj v tom, že od roku 2009 sa do edícií zapojil Slavistický ústav Jána Stanislava SAV. Po rozsiahlom latinsko-cirkevnoslovenskom spise Joannikija Baziloviča *Explicatio sacrae liturgiae*, ktoré pripravil latinista Svorad Zavarský so slavistom Petrom Žeňuchom a ktoré vyšlo v súčinnosti s Východným inštitútom v Ríme,⁶⁾ Zavarský pripravil latinsko-slovenské vydanie kozmologického spisu významného trnavského jezuitskeho profesora Martina Szentiványiho (1633–1705) *De mundi systemate*.⁷⁾ Vydanie z roku 2011 znesie prísne kritériá editorskej práce, čím sa výrazne líši od edície

⁴⁾ Podrobnejšie o Wernerovi a diele Jana BALEGOVÁ, *Strenuus Musarum miles Juraj Werner*, *Sambucus VI/2010*, s. 70–87; TÁ ISTÁ, *Humanista Jerzy Werner – wychowanek Akademii krakowskiej*, *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego 1318/2011*, *Prace historyczne zw. 138*, s. 83–95. Kniha *Latinský humanizmus*, Bratislava 2008, s. 163–190 obsahuje preklad Jany Balegovej.

⁵⁾ Preklad *Uzdravujúce piešťanské kúpele* bol zaradený do Zlatého fondu denníka Sme [cit. 23. 9. 2015] je dostupný na stránke http://zlatyfond.sme.sk/dielo/1395/Trajan-Benesovsky_Uzdravujuce-piestanske-kupele.

⁶⁾ Svorad ZAVARSKÝ – Peter ŽEŇUCH (edd.), *Ioannikij Bazilovič: Tolkovanije svjaščennyja liturgii Novoho Zakona Istinnjya Bezkrornyja Žertvy – Joannicius Basilovits: Explicatio Sacrae Liturgiae novae legis veri incuruentis sacrificii*, *Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae III*, Bratislava – Roma 2009.

⁷⁾ Svorad ZAVARSKÝ, *Martin Sentiváni: Dissertatio cosmographica seu De mundi systemate – Sústava sveta. Kozmologická štúdiá*, *Slavica Slovaca (Supplementum) 46*, 2011.

životopisu Samuela Hruškovica, ktorú pripravila a roku 2000 publikovala v Komárne Ludmila Ozábalová.⁸⁾

Dodajme ešte, že rovnako ojedinelým podujatím ostalo vydanie rukopisnej anonymnej rozpravy *De litteratura Slavorum germanissima*, ktorej pravdepodobným autorom bol kalvinizmu oddaný Jeremiáš Parlagius. Uverejnilo ju v latinsko-slovenskej verzii vydavateľstvo Stimul, ktoré patrí FF UK v Bratislave.⁹⁾

V sumárnom pohľade je však bilancia edícií latinsko-slovenskej literatúry iste skôr chudobná napriek tomu, že v povojnovej rozdelenej Európe otvárali práve vydania tlačou možnosť, aby sa aj zahraniční bádatelia mohli zaoberať dielami vzniknutými na Slovensku a začleniť ich do kontextu európskej kultúry. Na problematické zaznávanie edícií v praxi síce r. 2001 upozornila Zuzana Hurtajová, no živšia diskusia na túto tému, ktorú s príspevom redakcie časopisu Slovenská literatúra chcela Hurtajová vyvolať, neprebehla.¹⁰⁾ Uvedme takisto, že po nej roku 2003 na prešovskej konferencii klasických filológov predniesla stručnú bilanciu novolatinských edícií na Slovensku Erika Juríková.¹¹⁾ Najnovšie zdôraznil postavenie edícií vo vedeckom výskume Miloslav Konečný.¹²⁾

Zástoj vydaní a sčasti aj ich výsledky dokladajú príručky, ktoré sa v celosvetovom rámci novolatinských štúdií právom hodnotia ako kľúčové a za ktoré vďačíme Jozefovi IJsewijnovi († 1998), profesorovi katolíckej univerzity v Lovani, prvoradej vedeckej autorite v tejto oblasti.¹³⁾ Na druhej strane zaráža prílišná povrchnosť *Spríevodcu po dejinách novolatinských štúdií v Uhorsku*, ktorý vyšiel k 13. svetovému kongresu medzinárodnej asociácie pre novolatinské štúdiá (IANLS) v Budapešti.

⁸⁾ Ludmila OZÁBALOVÁ (ed.), *Život Samuela Hruškovica - Vita Samuelis Hruscowitz*, Komárno 2000.

⁹⁾ Daniel ŠKOVIERA (ed.), *De litteratura Slavorum germanissima - O iřečitej spisbe Slovákov*, Bratislava 2005.

¹⁰⁾ Zuzana HURTAJOVÁ, *Ako ďalej v preklade a vydávaní diel staršej slovenskej „inोजazyčnej“ literatúry*, Slovenská literatúra 48, 2001, s. 262-264; Daniel ŠKOVIERA, *K otázke prekladov a vydávania diel staršej slovenskej „inोजazyčnej“ literatúry*, Slovenská literatúra 48, 2001, s. 350-353.

¹¹⁾ Erika JURÍKOVÁ, *Súčasný stav v prekladoch a vydávaní novolatinských textov na Slovensku*, in: František Šimon (ed.), *10 rokov Slovenskej republiky - 10 rokov klasických štúdií*, Košice 2004, s. 51-58.

¹²⁾ Miloslav KONEČNÝ, *Výskum staršej literatúry na Slovensku po roku 1989*, in: Ivo Pospíšil - Josef Šaur (edd.), *Středoevropský areál ve vnitřních souvislostech*, Brno 2010, s. 265-271.

¹³⁾ Jozef IJSEWIJN, *Companion to Neo-Latin Studies*. Amsterdam - New York - Oxford 1977; TEN ISTÝ, *Companion to Neo-Latin Studies. Part I. History and Diffusion of Neo-Latin Literature*, Leuven 1990; TEN ISTÝ - Dirk SACRÉ, *Companion to Neo-Latin Studies. Part II. Literary, linguistic, philological and editorial questions*, Leuven 1998.

Zo slovenskej produkcie registruje táto brožúra výlučne to, čo vydalo bratislavské vydavateľstvo Kalligram.¹⁴⁾

Sen o nejakom špecializovanom vydavateľstve sa však za dnešných pomerov javí ako prakticky neuskutočniteľná túžba. Aby však pomerne bohatá, ale málo známe alebo neznáma latinská spisba spojená so Slovenskom nebola marginalizovaná, rozhodlo sa trnavské klasicofilologické pracovisko zriadiť edičný rad *Scrinium latino-slovacum*.¹⁵⁾ Úlohou tohto radu je pripraviť dvojjazyčné vydania domácich pamiatok resp. významných diel zahraničnej proveniencie, ktoré majú obzvlášť úzky vzťah k územiu dnešného Slovenska. V edícii *Scrinium latino-slovacum* vyšli zatiaľ diela s týmito latinskými názvami:

1. *Valentinus Ecchius Lindaviensis: De reipublicae administratione dialogus - Epistola consolatoria - Epitaphia in Joannem Thursonem episcopum - De amicitiae et concordiae utilitate carmen.* Edidit / Preložil Daniel Škoviera. Trnava: Filozofická fakulta TU - Bratislava: Veda 2006. 134 s.

Kniha obsahuje jednak prvý politicko-teoretický spis slovenskej literatúry, ktorý vyšiel roku 1520 v Krakove, jednak k nemu pripojené menšie diela, konkrétne útešné listy k zosnutiu vratislavského biskupa Jána Thurzu a básnicko-rétorické cvičenie o užitočnosti priateľstva. Toto zrejme šťastí reagovalo na pomery v Bardejove, kde sa medzi mestským richtárom a patronátnym mestským farárom prejavili nezhody zrejme aj pri obsadzovaní úradu rektora školy. Spis bol adresovaný uhorskému hodnostárovi a významnému mecénovi vzdelanosti Alexejovi Thurzovi a vznikol nepochybne na území dnešného Slovenska.¹⁶⁾

2. *Joannes Kazi: Stoa vetus et nova.* Edidit / Preložil Daniel Škoviera. Trnava: Filozofická fakulta TU 2009. 165 s.

Promočný spis z roku 1710, venovaný novým bakalárom slobodných umení a filozofie Trnavskej univerzity, zostavili pod Kaziho vedením Trnavskí básnici čiže študenti prvej triedy artistickej fakulty. Príbeh je jednoduchý: nemenovaný hlavný hrdina sa v spánku prechádza najprv po ostrove antických stoikov, odkiaľ ujde na ostrov nových, poantických stoikov. Čitateľ zisťuje, aké zhody sa dajú zistiť medzi novou a starou stou, ale aj aké sú medzi nimi rozdiely. Z porovnania vyplýva, že prísne ideály najlepšie napĺňa (nemenovaná) Spoločnosť Ježišova. Keďže väčšinu spisu totiž tvoria kvalitné verše, je samozrejmé, že najväčšiu zásluhu na tejto podo-

¹⁴⁾ István BARTÓK (ed.), *Companion to the History of the Neo-Latin Studies in Hungary*, Budapest 2005. Pozri recenziu v časopise Slovenská literatúra 53, 2006, s. 402-404.

¹⁵⁾ Do realizácie zámeru bolo pôvodne zapojené aj vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, no spolupráca s ním sa po prvom zväzku ukázala ako nevýhodná a bola ukončená.

¹⁶⁾ O Alexejovi Thurzovi obsiahlejšie Gabriela ERDÉLYI, „Som len človek, kráľ môj, nie kameň“ - Alexej Thurzo v službách Habsburgovcov, in: Tünde Lengyelová a kol., *Thurzovci a ich historický význam*, Bratislava 2012, s. 39-54.

be diela má jezuitský páter Ján Kazy.¹⁷⁾ Veršov je ich dovedna 917 v desiatich odlišných formách a strofách – hexameter, elegické distichy, iambický trimeter, epodická strofa, alkajská strofa atď.

3. Erasmus Roterodamus: *Institutio principis Christiani*. Edidit / Preložil Imrich Nagy. Trnava: Filozofická fakulta TU 2010. 293 s.

Jedno z kľúčových Erazmových diel patrilo nielen medzi zrkadlá budúcich ideálnych panovníkov, ale je aj bohato argumentovaným obrazom kritického politologického myslenia. Navyše *Výchova kresťanského vládára* aspoň ako-tak prispieva k úplnejšiemu a podstatne reálnejšiemu obrazu významného európskeho vzdelanca; dovtedy existovalo v slovenskom preklade okrem listov s uhorskými vzdelancami iba polymorfné *Encomium Moriae*. Edíciu dopĺňa vydateľova štúdia o vládarovi podľa Erazmových predstáv. S územím Uhorského kráľovstva je dielo spojené cez osobnosť Ferdinanda Habsburského (1503–1564), ktorý tuho bojoval s Jánom Zápoľským a jeho stúpenkami o uhorský trón. Znenie latinského textu bolo prevzaté z vydania Ottu Herdinga v sérii *Opera omnia Desiderii Erasmi Roterdami*, ordinis IV tomus primus, ktoré roku 1974 publikovalo amsterdamské vydavateľstvo North-Holland-Company. O tento text sa dôsledne opiera slovenský preklad.

4. Stephanus Csiba: *Tyrnavia nascens*. Edidit / Preložil Jozef Kordoš. Trnava: Filozofická fakulta TU 2011. 172 s.

Promočný spis, spojený so slávnosťou vzniku univerzity 6. mája 1706, obsahuje prvý pokus o zveršovanie historických počiatkov Trnavy. Epos ráta 1030 hexametrov, ich autorom je Štefan Čiba, jezuitský profesor poetiky a rétoriky. Po úvodných chválach na kráľa Belu II. Slepého prebieha dej striedavo na Olympe a na zemi a vrcholí v založení univerzity. V šľapajach Vergília a Ovidia predstavuje Čiba mýtické počiatky mesta, ktoré sa stalo metropolou uhorských múz najmä vďaka univerzite.¹⁸⁾

5. Richardus Bartholinus: *Odeporicon*. Edidit / preložila Eva Frimmová. Trnava: Filozofická fakulta TU – Bratislava: Historický ústav SAV 2014. 296 s.

Obsahom spisu je cestovný denník Richarda Bartoliniho, významného člena suity gurského biskupa, pomocného salzburského arcibiskupa a rímskeho kardinála Langa. Značná časť denníka sa zaoberá politickým podujatím cisára Maximiliána, uhorského kráľa Vladislava a poľského kráľa Žigmunda I., ktorého úvodná časť sa odohrávala v Prešporku čiže Bratislave. Napojenie diela na Uhorsko resp. Slovensko je teda nespochybniteľné. Na jar roku 1515 sa v meste konala prvá fáza

¹⁷⁾ Viac o vydaní Daniel ŠKOVIERA, *Trnavská promočná tlač Stoa vetus et nova (1710)*, Martin 2005, s. 158–173.

¹⁸⁾ Podrobnejšie Jozef KORDOŠ, *Receptia antickej epickej tradície v historickom epose Tyrnavia nascens (Štefan Čiba, 1706)*, Sambucus (1), 2005, s. 35–54.

kongresu, mierovo a dynasticky upravujúceho pomery v stredoeurópskych monarchiách tak, aby vedeli účinne čeliť expanzii Osmanov. Na vydaní tohto prozimetrického spisu participoval Historický ústav SAV a vyšiel k poltisícročiu udalosti, ktorá je dnes neprávom opomínaná. Svedčí o tom v roku 2015 konaný viedenský kongres medzinárodnej asociácie novolatinistov, kde sa téma dostala na pretras iba jediný raz!¹⁹⁾ Originál Bartoliniho textu sa zrejme nezachoval. Latinský text bol prevzatý z tlačeného vydania *Odeporicon id est Itinerarium reverendissimi in Christo patris et domini domini Mathaei, sancti Angeli cardinalis Gurcensis, coadiutoris Saltzburgensis* (...), ktoré vydala Vietorova officina vo Viedni už 15. septembra roku 1515.

Iniciátorom *Scrinia* bolo iste od začiatku viac ako jasné, že skromné sily malého počtu slovenských filológov iba veľmi ťažko zvládnu splnenie hlavného cieľa edície: predložiť kompetentným vzdelancom spoľahlivé relevantné texty. Forma i obsah diel ukazuje, že sa až klišéovito pripomínané kultúrne zaostávanie krajiny, ktorá značnú časť svojich hmotných prostriedkov bola nútená obetovať obrane neokupovaných častí svojho územia, dá podložiť vecnými, presnými argumentmi, ale na druhej strane existujú aj pádne protiargumenty, ktoré treba brať na vedomie.

Scrinium nemá jednotný edičný plán a nemá ani dosť síl na to, aby si v záujme plnenia určenej línie svojich filológov vyhľadalo. Jednotu edičných zväzkov udržiava na jednej strane rovnaký vonkajší výzor zväzkov, o ktorý sa pričínili Ladislav Tkáčik a Barbora Murinová, pričom na ľahšiu orientáciu sú jednotlivé brožované zväzky odlišené farebne, na druhej strane vnútorné vybavenie zväzkov, ich štruktúra.

Každý zväzok *Scrinia* uvádza latinský a slovenský predhovor. Ak ide o autora neznámeho alebo menej známeho, predhovor sa musí podrobnejšie venovať jeho životopisu. Jazykom predhovoru je latinčina. Toto rozhodnutie sa opiera nielen o chvályhodnú tradíciu, ale zakladá sa aj na presvedčení, že kto si trúfa na hlbšie skúmanie latinských textov, musí tomuto nadnárodnému jazyku rozumieť a prípadne vedieť sa v ňom aj písomne vyjadrovať. Preto použitie latinčiny v danom kontexte nepokladáme za anachronické napriek tomu, že iní vydavatelia – aj zahraniční – používajú národné jazyky. Pádnym argumentom v prospech latinčiny je fakt, že živý jazyk by dosť nevhodne staval do popredia konkrétne jazykové spoločenstvo resp. spoločenstvá nielen ako kvantitatívne dominantné, ale aj ako dôležitejšie. Latinčina dnes nie je jazykom určitého národa, ale vďaka tomu má latinský text predhovoru potenciál preklenúť možné napätia a zbaviť vydanie tieňov nacionalizmu.

¹⁹⁾ Elisabeth KLECKER, *Formen und Funktionen des Lateinischen auf dem Pressburger bzw. Wiener Fürstentag von 1515*, in: XVIth International Congress of the International Association of Neo-Latin Studies (IANLS), Wien 2015.

Druhou stabilnou časťou vydání *Scrinia* je bibliografia. Vydavateľ nie je v tomto smere vlastne takmer ničím obmedzený, ale je žateľné, aby jeho súpis okrem relevantnej odbornej literatúry registroval všetky zistené exempláre, čiže odpisy i tlačené vydania daného diela. Ktoré z nich zvolil editor za bázu vydania, uvedie a zdôvodní v závere predhovoru.

Treťou, no v pravom zmysle slova ústrednou zložkou je latinský text a jeho súbežný slovenský preklad. Čo sa týka latinského textu, platí zásada, že pokiaľ sa zachoval autorov rukopis a je dostupný, musí dostať prednosť pred tlačeným vydaním. V neolatinistike však neplatí takáto zásada v novolatinkej filológii celkom bezpodmienečne. Neraz mal predsa autor príležitosť zasiahnuť do textu aj v poslednej chvíli, v korektúrach robila zásahy jeho *manus postrema*.²⁰⁾ Vďačným príkladom takéhoto konania je Erasmus Rotterdamský a jeho bývanie v Bazileji priamo v dome tlačiaru Jána Frobeny. V tejto veci teda musí editor postupovať nanajvyš obozretne. Ak sa originálny rukopis nezachoval, vo vydaní pripúšťame oproti bázo-
vému vydaniu – je ním spravidla posledné vydanie za autorovho života – iba minimálne odchýlky. Samozrejme, to nijako neznamená, že sme ignorovať riziká takéhoto postupu a najmä to, že najmä v pravopise neraz nad autorovými zvyklosťami prevážil úzus tlačiarov a technické možnosti dielne. Latinčina vtedy fungovala aj ako komunikačný jazyk vzdelancov, preto sa v spôsobe písania občas odrážajú aj výslovnostné hľadiská.

V práci editora textu sú body týkajúce sa prepisu, ktoré sme pokladáme za citlivé.

1) Používanie litier *e/e/ae/oe* sa neraz nápadne líši od pravopisu tzv. zlatého veku, ktorý tak vrúcne túžili vzkriesiť humanistickí gramatici a ktorý za Alpy prenikal relatívne pomaly. Preto sa ani texty vyznávačov humanistického prúdu nevyhli tvarom, ktoré sa na prvý pohľad neidentifikujú ľahko – napr. konkurencia slovesných tvarov od *quaero* a *queror*. S ohľadom na dokumentačnú hodnotu textu sa javí ako nielen technicky možné i správnejšie, ak doloženú podobu nebudeme opravovať, ale rešpektovať.²¹⁾ Váhanie tlačiaru, z ktorého sa zrodili tzv. hyperkorektné tvary typu *equae*, *aeditus* miesto *aeque*, *editus*, len ilustrujú vplyv rukopisného dedičstva stredoveku a zároveň neistotu, aká v tomto smere vládla a pred akou zatvárať oči je sotva potrebné. Iný je prípad grafém, kde sa *ae/oe* spojili do jednej litery. Tie možno rozpísať bez ťažkostí ako dva znaky. V latinčine ide o výlučné typografický jav.

²⁰⁾ Maria CYTOWSKA, *Studia neolatina. Pięć odczytów*, Wrocław 1983.

²¹⁾ Napriek tomu, že pravopis klasickej latinčiny predstavuje istý uznávaný štandard, rozhodnutie nivelizovať podľa nej pravopis panegyrickej básne Valentina Ecchia z roku 1512/1513 nepokladám za šťastné a podložené argumentmi – pozri Péter EKLER – Farkas Gábor KISS (edd.), *Augustinus Moravus Olomucensis*, Budapest 2015, s. 168.

Keďže inkunábuly a tlače 16. storočia kráčajú najprv pomerne dôsledne v stopách rukopisov aj čo sa týka častého používania skratiek a značiek, treba rozhodnúť, či a ako sa budú prepisovať skratky. Za samozrejмый ústretový krok voči čitateľovi totiž pokladáme – na rozdiel od archivistckej praxe – rozpísanie skratky, nesignalizujeme ju ani v podobe zátvoriek. Zbytočne zaťažujúce sa javí napríklad použitie zátvoriek pri predložkách a predponách *per*, *prae*, *pro*, alebo pri koncovkách *-arum/orum*.

2) Ďalším problémom je odlišenie samohláskového *u* od spoluhláskového *v*. Ako je známe, v pôvodnom latinskom písme sa *u* a *v* nerozoznávali a zrejme si boli vtedy bližšie aj vo výslovnosti. Takisto je azda dostatočne známe, že v tejto otázke nepostupujú rovnako ani uznávaní editori antických autorov; napr. vydania lipskej firmy Teubner dôsledne odlišujú samohlásku *u* od spoluhlásky *v*, kým latinsko-francúzske vydania *Les Belles Lettres* píšu *u* aj tam, kde ide o spoluhlásku, napr. *nouus*. Poznať a zachytiť reálnu výslovnosť antickej latinčiny v obrovskom časovom rozpätí jej používania dnes iste nie je možné. Ak však máme do činenia s novolatinickým textom, riešenie problému²²⁾ sa javí ako predsa len ako trocha jednoduchšie. V *Scriniu* sme napokon dali prednosť buď podobe známej z pôvodnej tlače, alebo takému prepisu, aký uplatňovala *Bibliotheca Teubneriana*, to znamená, že sa *u* odlišuje od *v* v písme aj tam, kde to kedysi autor alebo tlačiar nerobil.

Podľa vzoru vydaní Teubneriany sa rieši aj otázka *i/j* a napospol sa používa litera *i*. Za účelné sme pokladali zjednotiť písanie *j* v genitívoch sg. a nominatívoch pl. latinských o-kmeňov. Tu sa totiž *j* objavuje iba ako grafický variant dlhého *i*. Vyskytuje sa najmä v rukopisnej humanistickej kurzíve a polokurzíve (*humanistica semicursiva italica*), v tlači v humanistickej rotunde, ktorá sa šírila za Alpy od konca 15. storočia (*humanistica rotunda libraria italica*) a z latinských textov vytisla dovtedy dominantné písma gotické a novogotické.²³⁾ Používanie písmena *j* však celkom nevylučujeme. V nutnom prípade sa obmedzuje na začiatok a stred slov, najmä na vžitú mená typu *Jesus*, *Joseph*, pokiaľ autor sám nenástojí na písanie *i* napr. z metrických dôvodov.²⁴⁾

3) Za pseudoetymologické javy pokladáme odchýlky v používaní *i* a *y*, napr. *dehlyrantium*, *Hyppolitum*, *sydera*.²⁵⁾ Vypovedajú dobe – ypsilon latinčinou preniknutá kultúra preto pomenúva *i Graecum* – a o autoroch rovnako relevantne, ako je relevantné váhanie medzi *f* a *ph*. Hyperkorektný tvar *nephas* preto ostáva nekorigo-

²²⁾ Pálčivosť problému vysvitá z dialógu *De recta latini graecique sermonis pronuntiatione* (1528) od Erazma Rotterdamského.

²³⁾ Ivan HLAVÁČEK – Jaroslav KAŠPAR, *Paleografie*, in: Ivan Hlaváček – Jaroslav Kašpar – Rostislav Nový, *Vademecum pomocných vied historických*, Praha 1988, s. 63 an.

²⁴⁾ Pozri Daniel ŠKOVIERA, *Bardejovčan Valentin Ecchius a jeho učebnica Ars versificandi*, Bratislava 2002, s. 115 an.

²⁵⁾ K dobovému etymologizovaniu pozri tamže, s. 118.

vaný a za hodnú rešpektu pokladáme nenáležitú aspiráciu v slovách *charitas* miesto *caritas*, *simulachrum* miesto *simulacrum*, *perhennis* miesto *perennis*, *abominabilis* miesto *abominabilis* ap., pretože v nich hrá úlohu domnelá etymológia.²⁶⁾ Pri konkurencii *c* a *t* sa anomálie vynárajú zriedkavejšie a nebude nijako ťažké ich dodržiavať, napr. *ocium*, *pacientia*, *sacietas*, vrátane hyperkorektného *provintia*. Na druhej strane lipnutie na graféme za hlásku *s* nepokladáme za funkčné.

4) V spoluhláskových geminátach (napr. *literae*, *imo* = *immo*) a skupinách (napr. *exequi*, *subiicere*) iste viac osoží, ak bude vydanie rešpektovať pravopis autora príp. vydanie tlačou. Okrem iného to umožní zachovať stopy predvedeckej etymológie – ide napr. spojenie slova *remit(t)ere* s adjektívom *mitis*. Autorovo hľadanie pôvodného koreňa odrážajú rekonpozitá typu *obprobrium*, *sexcenti*. Tie si zasluhujú, aby boli zachované bez tzv. opravy rovnako ako univerbizované slová typu *respublica*, *paterfamilias*.

5) Prevažne konzervatívny prístup *eo ipso* neznamená, že editor nemá nijaké oprávnenie do vydávaných textov zasahovať. Už sme spomenuli rozpisanie skratiek a značiek, ktoré v *Scriniu* pokladáme za štandardné, pričom na tento postup vôbec neupozorňujeme najmä v nesporných prípadoch. Za argumentačne podložené a teda udržateľné sa nedá pokladať ani pietné zachovávanie všetkých majuskúl. Ako je známe, za parádne iniciály ďakujeme vlastne až stredovekým pisárom resp. rubrikátorom. Začiatky viet a vlastné mená môžu ostať iste mimo diskusie, ale inde bude osožné veľkými písmenami šetriť a radšej sa bližšie k obyčajam súčasnej slovenčiny a češtiny než nemčiny. Samozrejme, v konečnom dôsledku je na editorovi, aby zväzil, kde a do akej miery dáva jeho autor svojim slovám aj symbolický význam, napr. v slovách *Philosophus*, *Apostolus*.

6) Pretože nami vydávané latinské texty boli v čase svojho vzniku určené na hlasitý prednes, hlboko do novoveku sa v tlačiach vyskytujú nezvyčajne početné diakritické znaky. V pôvodnom vydaní Kaziho Stoy (1710) a vo vtedajších tlačiach sa akcentom *acutus* označovali dlhé prízvučné slabiky, napr. *Cybellésque*, *tellúsne*, kým krátke zdobil *accentus gravis*, napr. *doctè*, *nisi*, *citò*, *priùs*, dlhé neprízvučné *accentus circumflexus*. Nesporne užitočná bola táto prax z hľadiska potrieb vtedajšieho čitateľa. Na prvý pohľad vedel odlišiť homonymné výrazy, napr. zámeno *hic* od adverbia *híc*, časticu *modò* od ablatívu substantíva *modò*, spojku *verò* od ablatívu adjektíva *verò*, okamžite registroval pád, napr. nominatív sg. *femina*, pretože ablatív sg. *feminà* bol označený cirkumflexom. Keďže na tejto inovácii pri prevažujúcej privátnej a nečujnej lektúre textu nemožno lipnúť, aj texty *Scrinia* vychádzajú bez uvedenej diakritiky.

²⁶⁾ Pozri Jan MARTÍNEK – Dana MARTÍNKOVÁ (edd.), *Bohuslai Hassensteinii a Lobkowitz epistulae*, Tomus I: Epistulae de re publica scriptae, Leipzig 1969, s. XXII an.

7) Keďže slovenský preklad figuruje ako paralelný text, je viac-menej prirodzené, že v ňom prevažujú prvky dokumentačného prekladu. Na citovanie a argumentovanie je určený jedine latinský originál. Treba to povedať aj a najmä preto, že sa na Slovensku čoraz častejšie i v seriózných prácach cituje preklad namiesto pravého pramenného textu. Preceňovanie možností prekladu v praxi vidno napríklad v peknej viacväzkovej sérii *Dokumenty k dejinám Slovenska a Slovákov*, ktorej odborným garantom je Historický ústav Slovenskej akadémie vied. Tým viac potom treba s viac-menej vynúteným skreslením rátať pri preklade básnických textov, pokiaľ sa ich pokúšame napasovať na apriórne formy. Nielen náš prirodzený jazyk sa s takýmto formami nestotožňuje, ale ani vydávaný latinský autor nemohol používať slová ľubovoľne, preto sa uňho niektoré slová, pokiaľ sa rešpektujú podmienky metra, ani nemôžu vyskytnúť. Každý preklad je *interpretatio*, predstavuje elementárny výklad. Preto sa vzhľadom na významnú úlohu foriem v antickej i novodobej latinskej poézii aj v *Scriniu* dôsledne uplatňuje zásada, že sa verše prekladajú veršami, nie prózou.

8) Najpočetnejšie zmeny oproti pôvodnému rukopisu alebo tlačenému vydaniu sa však týkajú interpunkcie. Je známym faktom, že súčasná, štylisticky neutrálna spisovná slovenčina sa neusiluje o dlhé a zložité súvetia. Pod zložitou rozumie nie rozsah a dĺžku súvetí, ale ich stavbu. Ako je známe, oproti lineárnemu súvetiu s prevahou parataktických viet, ktoré dnes preferuje slovenčina, latinské texty uprednostňujú hypotaxu a polovetné neexplicitné konštrukcie (ablatív absolútny, infinitívne väzby). Vďaka nej sa potom vyznačujú cnosťou, ktorú možno označiť ako plošnosť či plastickosť. Tento fakt treba brať do úvahy aj pri spracúvaní prekladu. Pri edícii textu sa teda javí vhodné prikloniť sa podľa možnosti k syntaxi moderných európskych resp. svetových jazykov, no o jednotnom prístupe nemožno zďaleka hovoriť ani v ich rámci. Podľa našej mienky môžu ako vhodné usmernenie poslúžiť pravidlá, ktoré roku 1990 odporúčala rímska Akadémia pre podporu latinčiny a ktorých sa *Scrinium* pridrža.²⁷⁾ Treba však priznať, že v otázke interpunkcie nie sú slovenskí vydavatelia novodobých latinských textov jednotní.²⁸⁾

9) Novým prvkom, ktorý nemá oporu v pôvodných rukopisoch ani tlačiach, ale editor je naňho oprávnený, je naznačenie štruktúr. Najmä dlhší text členíme na kapitoly a paragrafy, u básní pokladáme za užitočné číslovanie každého piateho alebo aspoň každého desiateho veršov. Budúci užívateľ privíta, keď účelne zachytíme takisto stavbu prozaických textov a nereprodukuje ich ako nejakú amorfnú jedno- alebo viacstranovú množinu písmen. Odstrašujúcim príkladom je vydanie

²⁷⁾ *Normae orthographicae ac orthotypicae Latinae*, Roma 1990. Vyšli napr. v časopise EOS 72/1994, fasc. 1.

²⁸⁾ Svorad ZAVARSKÝ, *Edičné zásady; značky a skratky*, in: Ten istý, Martin Sentiváni: *Dissertatio cosmographica seu De mundi systemate*, s. 14–16.

autobiografie Daniela Krmana, kde sú celé strany bez akéhokoľvek zásahu z hľadiska štruktúry. Editorske dodatky však treba vhodne signalizovať a užívateľovi posúdiť delenie, ktoré sa dá ľahko uplatniť aj pri odkazovaní. V tejto súvislosti bude dobré pripomenúť, že pôvodné nie je ani dnes vžitie členenie biblických textov na verše.

V poradí posledným výsledkom oprávnených editorových inovácií je aparát pod čiarou. Presnejšie povedané, ide o dva, prípadne tri aparáty; vysvetlivky pod prekladom sa nemusia celkom prekryvať s vysvetlivkami pod latinským originálom. Trnavské *Scrinium* ponecháva skôr na autorovi, čo v texte vie a chce doplniť, čo vysvetlí a usúvzťažníť. Osobitný a nadmieru podrobný aparát similit, ktorý by upozorňoval na nápadne podobné alebo paralelné miesta u iných, najmä antických autorov, môže byť zaujímavý. Netrváme na ňom a neodporúčame ho najmä preto, lebo fáza priamej lektúry prameňa mohla na ich ceste k nášmu novodobému autorovi chýbať. Navyše vypracovanie takého aparátu kladie na editora nemalé nároky a prívetmi závisí od jeho vedomostí. Iste sa nedá tvrdiť, že by zhody v stavbe textu, poradí argumentov a podobne, nie sú dôležité. Opačný aparát, aparát odlišností, prichádza do úvahy najmä tam, kde máme od toho istého autora viacero tematicky zhodných textov. Predpoklad, že autor sa stále pridržal rovnakého pravopisu, vychádza zo skúseností textovej kritiky, ale je – aj vzhľadom na spôsobu publikovania – dosť problematický

Niektoré pravidlá – ide najmä o otázky rozdielneho postupu pri prepise z rukopisu a z tlače – sa v *Scriniu* iba ustáľujú. Za zmienku stojí takisto druhý vážny problém: distribúcia vydaných titulov mimo sídla univerzity. Hodnotiť význam edície *Scrinia* pre poznanie novolatinskej spisby na Slovensku by bolo iste predčasné, pretože *Scrinium latino-slovacum* zatiaľ prešlo iba svoje prvé kroky.

Daniel Škoviera

SCRINIUM LATINO-SLOVACUM

SUMMARY

The presented paper is concerned with critical publications of Latin texts, which should represent the peak of philological work. It introduces the work of Miloslav Okál whose bibliography already contains more than 340 entries. His texts were dedicated to theoretical issues (*Úvod do textovej kritiky*, 1952, 1966 [Introduction to the Textual Criticism 1952, 1966]) and directly to the editions; at the same time, he was concerned with organization of the *Graecolatina et orientalia* collections. In 2009, his editorial work was taken up by the Jan Stanislav Institute of Slavistics SAS.

At present, the *Scrinium latino-slovacum* series has been established in the Department of Classic Philology within the Faculty of Philosophy and Arts of Trnava University, which intends to publish Latin works that coincide with the territory of today's Slovakia. The series already contains five volumes, for example *Institutio principis Christiani* by Erasmus of Rotterdam. It seeks to prepare a bilingual edition of domestic relics or works of foreign origin, which are narrowly connected with today's Slovakia. The essay also comments on the principles that govern publishing of the works in this series.

Translated by Miroslav Košek

II
STUDIE
MISCELLANEA

Jan Červenka

**MIKULÁŠ KUSÁNSKÝ, VÁCLAV BUDOVEC
Z BUDOVA A ISLÁM**

**Otázka vlivu Kusánského polemiky s islámem
v českém reformačním prostředí***

ABSTRACT

Nicolaus Cusanus, Václav Budovec of Budov and Islam. The impact of Cusanus' polemic with Islam in the Bohemian reformation milieu.

This essay explores in detail the impact of the work *Cribratio Alkorani* by Nicolaus Cusanus on the *Antialkoran* written by Václav Budovec of Budov, which is frequently mentioned in professional literature. The key element behind the whole reflection on the impact of Nicolaus Cusanus' work on *Antialkoran* is publication of a Latin translation of the koran by Theodorus Bibliander, which Václav Budovec used as the primary source of information on the teaching of Islam. Bibliander's edition of the koran was supplemented with further publications, which included the polemic by Nicolaus Cusanus. The essay first critically examines the conclusions of the older historiography, then searches for common motifs in *Cribratio Alkorani* and Budovec' polemic and finally comments on differences in the authors' approach to the teaching of Islam.

Keywords: religious polemic, Václav Budovec of Budov, Nicolaus Cusanus, Islam, image of the enemy

Mikuláš Kusánský patřil mezi nejvlivnější myslitele 15. století a vyjádřil se k mnoha palčivým problémům své doby, jako byl konciliarismus, husitství, otázka refor-

* Studie vznikla v rámci projektu Filozofické fakulty Univerzity Palackého „Společnost v historickém vývoji od středověku po moderní věk“ (IGA_FF_2015_032), díky účelové podpoře na specifický vysokoškolský výzkum udělené roku 2015 Univerzitě Palackého v Olomouci Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR.

my církve nebo právě narůstající ohrožení křesťanského světa osmanskými Turky. K sepsání prvního spisu, věnovaného problematice islámu, iránického dialogu *De Pace Fidei* ho inspiroval pád Konstantinopole do rukou Mehmeda II. Druhý spis, který je hlavním předmětem této studie, *Cribratio Alkorani*, byl sepsán v letech 1461–1462 pravděpodobně v souvislosti s přípravami papeže Pia II. na vyhlášení křížové výpravy. Theodor Bibliander vydal *Cribratio Alkorani* jako součást edice latinského překladu koránu. Tím se mu dostalo široké recepce i v raném novověku. Právě díky této edici se ke Kusánskému a vlastně ke koránu dostal druhý hlavní aktér studie, český bratr, diplomat a stavovský politik Václav Budovec z Budova. *Antialkorán* Václava Budovce z Budova si rozhodně zaslouhuje pozornost badatelů, protože jde o jeden z mála původních pokusů o polemiku s islámem v českém prostředí. Navíc do jisté míry vybočuje z řady typických spisů proti islámu, Budovec své dílo nepostavil pouze na repetici argumentů středověké tradice, ale využil i své osobní zkušenosti s prostředím osmanské říše. *Antialkorán* není pouze polemikou, ale je integrální součástí mnohovrstevnatého díla, ve kterém polemika s islámem hraje významnou úlohu. Slouží zejména jako prostředek, nikoliv jako cíl celého jeho snažení.¹⁾

Cílem této studie je podrobněji prozkoumat v dosavadní odborné literatuře často traktovaný vliv díla Mikuláše Kusánského na Budovcovu polemiku. Autory spojuje několik drobných historických okolností, které svádějí k podrobnějšímu zkoumání právě jejich názorů. Oba byli členy významných poselstev do Konstantinopole, a proto měli i osobní zkušenosti s muslimy, byť ty Budovcovy byly nepochybně mnohonásobně bohatší. Oba dokonce referují o těchto svých setkáních. Kusánský popisuje příhodu, jak se mu podařilo obrátit jednoho muslimského obchodníka ke křesťanství. Úplné konverzi zabránila tehdy jen jeho náhlá smrt na morovou nákazu. Podobně i Budovec referuje o svých disputacích s muslimskými konvertity v části *Antialkoránu*, nazvané *O odpadcích*. Realnost obou těchto vyprávění je sporná, zejména jejich jednoznačné vyznění ve prospěch křesťanských diskutujících. Dalším zajímavým pojítkem je kontrast mezi teoretickými spisy obou učenců a jejich praktickou politicko-diplomatickou činností. Kusánský ve svém *De Pace Fidei* vyzývá k ukončení náboženských válek a řešení problémů v racionální debatě. Přesto jen o několik málo let později se stane jedním z hlavních organizátorů křížové výpravy, v jejímž čele měl stát papež Pius II. Budovec se dostává do obdobné situace v případě, že porovnáme jeho názory v *Antialkoránu*, kde vidí Turky a odpadlíky od víry jako ďáblový přísluhovače a předzvěst konce světa s jeho postoji v praktické politice. Při ohrožení stavovského povstání se

¹⁾ Tomáš RATAJ, *České země ve stínu půlměsíce: obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí*, Praha 2002, s. 134.

sám ujímá osmanského vyslance, kterého provází po Praze. Tím se snaží získat podporu tureckého sultána.²⁾

O tom, že Budovec měl Kusánského polemiku k dispozici, víme už od zásadního počínu Julia Glücklicha, který se Budovcovým dílem obšírně zabýval. Na *Cribratio Alkorani* upozornil ve své studii *Prameny Budovcova Antialkoranu*.³⁾ Glücklich správně identifikoval latinskou edici koránu z roku 1550 *Machumetis Saracenorum principis eiusque successorum vitae ac doctrina ipseque Alcoran* od Theodora Bibliandera jako základní zdroj, z něhož Budovec vycházel. Zároveň upozornil na fakt, že mezi vyvráceními koránu, které tuto edici doprovázejí, patří dílo Ricolda da Montecroce a *Cribratio Alkorani* Mikuláše Kusánského. Vcelku přirozeně tak obě tato díla považoval za Budovcův informační zdroj, ale konkrétními inspiracemi se nezabýval. Na Glücklichovy výzkumy potom navázala Noemi Rejchrtová, která vydala biografii Václava Budovce a edici *Antialkoránu*. Po ní se nikdo vzniku *Antialkoránu* a jeho pramenům podrobněji nevěnoval a autoři, kteří na tuto problematiku narazili, pouze odkazují na tyto starší práce.⁴⁾ Proto je na místě pokusit se podrobněji prozkoumat tezi o využití *Cribratio Alkorani* Václavem Budovcem v *Antialkoránu*.

Klíčovým prvkem, na kterém stojí celá úvaha o vlivu díla Mikuláše Kusánského na *Antialkorán*, je Biblianderův tisk překladu koránu. Nebude proto na škodu nejprve stručně nastínit historii jeho vzniku. Bibliandera edice je prvním tištěným vydáním koránu v Evropě a dominantní postavení jako zdroje informací o koránu si udržela až do 17. století, což dokládá i její využití Václavem Budovcem. O kontroverznosti takového počínu svědčí, že Biblianderaovu dílu se nevyhly komplikace s vydáním. S podobnými problémy se musel vypořádat i Václav Budovec z Budova během pokusu o vydání *Antialkoránu*, který byl při prvním pokusu o vydání zamítnut cenzurou.⁵⁾

Základním kamenem úrazu při vzniku Biblianderaovy edice bylo, že tiskař Johannes Oporinus ve snaze urychlit vydání knihy (pravděpodobně z ekonomických důvodů) opomněl informovat představitele basilejské městské správy o svém záměru publikovat překlad koránu. Nakonec byl samozřejmě autoritám udán, jenže v té době už tisk probíhal. Basilejští radní přikázali celý počín zastavit do doby, než bude rozhodnuto o jeho vhodnosti. Jenže Oporinus toto nařízení ignoroval a nakonec kvůli tomu skončil na několik dní ve vězení, o čemž se brzy dozvěděl Theodor

²⁾ Noemi REJCHRTOVÁ, *Václav Budovec z Budova*, Praha 1984, s. 135–137.

³⁾ Julius GLÜCKLICH, *Prameny a vznik Budovcova Antialkoranu*, in: Sborník prací historických k 60. narozeninám dvor. rady prof. dra. Jaroslava Golla, Praha 1906, s. 279–297.

⁴⁾ Zdeněk NEŠPOR, *Václava Budovce z Budova hodnotící recepcce islámu a její příčiny*, Religio 9, 2001, č. 2, s. 136–156; T. RATAJ, *Ve stínu půlměsíce*, s. 131 a Laura LISY-WAGNER, *Islam, Christianity and the Making of Czech Identity 1453–1683*, Routledge, 2016; Miloš MENDEL – Bronislav OSTRÁNSKÝ – Tomáš RATAJ, *Islám v srdci Evropy*, Praha 2007, s. 196–201.

⁵⁾ J. GLÜCKLICH, *Prameny a vznik*, s. 280–281.

Bibliander a další reformátoři včetně samotného Martina Luthera a Filipa Melanctona. Následovaly poměrně bouřlivé debaty. Strana, která byla proti vydání koránu, argumentovala jeho škodlivostí jako pouhé snůšky kacířských lží, před kterými je třeba obyčejný lid chránit, aby se nenakazil. Zastánci Bibliandera argumentovali, že zpřístupnění koránu umožní, aby lidé odhalili zvrácenou podstatu islámu.⁶⁾ Pregnantně to vyjádřil Martin Luther ve své předmluvě k Biblianderově edici. „*Co můžeme říci o věcech, které jsou stále mimo naše poznání? Proto je pro učené muže užitečné číst spisy nepřátel, aby je mohli lépe vyvrátit, rozrhat na cáry a přemoci je, tak aby byli schopni ujistit a opevnit naše lidi pevnějšími argumenty.*“⁷⁾ Výsledkem bylo, že k vydání koránu došlo. I tak ale nemohl Bibliander vytisknout pouze samotný překlad koránu, ale musel je opatřit „návodem“ jak ho správně číst. K tomu sloužily především polemické spisy vydané ve druhé knize.⁸⁾ Poslední část potom obsahovala historické spisy vztahující se k Mohamedovi a islámu.

Edice koránu, kterou vydal Theodor Bibliander, nebyla novým překladem, šlo pouze o upravenou verzi nejrozšířenějšího latinského překladu ze středověku od Roberta z Chesteru, která byla součástí souboru spisů s tematikou islámu, tzv. toledské kolekce. Tu nechal pořídit Petr Venerabilis, opat z Cluny. Bibliander nepoužil pouze samotný překlad, ale ve své edici otiskl i ostatní spisy toledské kolekce. Vydal i původní marginální poznámky k textu, ale pouze jako samostatnou kapitolu navazující na text překladu, nikoli po jeho okrajích jako tomu bylo v případě rukopisných opisů toledské kolekce. Hlavním důvodem této změny byl záměr poznámky nahradit vlastním doprovodným výkladem k textu. Právě tyto nové Biblianderovy poznámky byly vydatným zdrojem informací pro Budovce, který je misty dokonce doslovně opisuje v *Antialkoránu*.⁹⁾ Thomas Burman určil jako jeden z hlavních cílů Biblianderových marginálií odkazy na biblické pasáže, což odpovídá protestantskému zájmu o bibli.¹⁰⁾

Kromě výše zmíněných děl toledské kolekce se Bibliander rozhodl do knihy přidat ještě spisy přímo vyvracející učení islámu: Montecroceho *Contra legem Saracenorum* (u Bibliandera pod názvem *Confutatio legislatae Saracenis*) a Kusánské-

⁶⁾ Podrobněji o Biblianderově edici a jejím vzniku Hartmut BOBZIN, *Über Theodor Biblianders Arbeit am Koran (1542/3)*, Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft 136, 1986, s. 347–363; Harry CLARK, *The Publication of the Koran in Latin a Reformation Dilemma*, The Sixteenth Century Journal, 1984, s. 3–12; Arjan VAN DIJK, *Early Printed Qur'ans: The Dissemination of the Qur'an in the West*, Journal of Qur'anic Studies 7, 2005, s. 136–143.

⁷⁾ Sarah HENRICH – James BOYCE, *Martin Luther-Translations of Two Prefaces on Islam*, Word and World 16, 1996, s. 266.

⁸⁾ J. GLÜCKLICH, *Prameny a vznik*, s. 281.

⁹⁾ Tamtéž, s. 286.

¹⁰⁾ Thomas BURMAN, *Reading the Qur'an in Latin Christendom, 1140–1560*, Philadelphia 2007, s. 117.

ho *Cribratio Alkorani*. Pro přidání Montecroceho svědčí jeho velká oblíbenost jak ve středověku, tak i mezi reformačními mysliteli, *Confutatio* se rozhodl přeložit do němčiny, a tak ho zpřístupnit širšímu publiku sám Martin Luther.¹¹⁾ Komplikovanější otázkou je důvod připojení *Cribratio Alkorani*, které nenabývalo nikdy takového rozšíření a recepce jako *Confutatio*. Za nejpravděpodobnější vysvětlení považují zejména Biblianderovu snahu o dohledávání odpovídajících biblických pasáží k textu koránu. Kusánského snahu o „prosévání“¹²⁾ textu koránu ve snaze najít tam biblické pravdy mohl Bibliander považovat v tomto ohledu za užitečnou.

Nyní se můžeme podrobněji podívat na místa a myšlenky, které mohou doložit vzájemný vztah mezi oběma díly. První věc, která zarazí, je, že N. Rejchrtová v poznámkách k edici *Antialkoránu* přímo identifikovala pouze jedno místo, kde měl Budovec přímo čerpat z *Cribratio Alkorani*, a to informaci o Mohamedově konverzi ariánským mnichem Sergiem.¹³⁾ Jenže už zde narazíme na první nesrovnalost. Kusánský opravdu používá historku o mnichu Sergiovi, který Mohameda obrátil ke křesťanské herezi, nikoli však ariánské, ale nestoriánské.¹⁴⁾ U Kusánského Sergiovo nestoriánství hraje významnou roli. Už ve věnování spisu Piovi II. dává papeži za vzor Lva II., který odsoudil nestoriánskou herezi.¹⁵⁾ Nemohlo jít ani o záměnu nebo zastřešující termín pro východní hereze, protože Kusánský vznik a doktrínu nestoriánů poměrně obsáhle a přesně popisuje.¹⁶⁾ V *Cribratio Alkorani* je možné najít ještě dalšího mnicha-heretika, ale tentokrát ho označuje jako jakubi-

¹¹⁾ Paul LEVIN, *From "Saracen Scourge" to "terrible Turk": Medieval, Renaissance, and Enlightenment Images of the "Other" in the Narrative Construction of "Europe"*, dizertační práce, University of Southern California 2007, s. 213.

¹²⁾ Název *Cribratio Alkorani* je odvozen od latinského slovesa „cribrare“, které znamená „prosít, protřídít“.

¹³⁾ Noemi REJCHRTOVÁ (ed.), *Antialkorán Václava Budovce z Budova*, Praha 1989, s. 386, pozn. 131. Tamtéž, s. 372, pozn. 65 zase uvádí, že tuto informaci převzal z Bibliandera, ale i ten mluví o „*Sergius Nestorianus Machumetis conspirator*“. Srov. Tristan VIGLIANO – Henri LAMARQUE (edd.), *Le Coran en latin et autres textes sur l'islam: La traduction latine du Coran, tel qu'éditée par Théodore Bibliander en 1550* [online]. 2010, s. 5. Dostupné na <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-01306446> [nahlíženo 25. 11. 2016].

¹⁴⁾ Ludwig HAGEMANN (ed.), *Nicolai de Cusa Cribratio Alkorani. Nicolai de Cusa opera omnia iussu et auctoritate academiae litterarum Heidelbergensis ad codicum fidem edita VIII*, Hamburg 1986 (na tuto edici *Cribratio Alkorani* budu nadále odkazovat pouze zkratkou CA, římská číslice značí knihu a arabská odstavec). V tomto případě CA I, odst. 11.

¹⁵⁾ „*Sume, sanctissime papa, libellum hunc per humilem servulum tuum fidei zelo collectum, ut, dum more ter sancti Leonis papae praedecessoris tui Nestorianam haeresim apostolico spiritu, angelico ingenio divinoque eloquio damnantis tu Mahumetanam sectam de lila exortam eodem spiritu, pari ingenio facundiaque aequali erroneam eliminandamque ostendes.*“ CA, Prologus, odst. 1.

¹⁶⁾ CA I, odst. 20.

tu jménem Bahíra.¹⁷⁾ Tato historka o vlivu heretiků a židů na formování koránu měla velmi silnou středověkou tradici, přičemž hlavní úlohu v jejím rozšíření hrála *Apologie* od Al-Kindího.¹⁸⁾ Nabízí se proto otázka, jestli naopak Budovec nemohl používat ariánství jako univerzální označení pro jakékoli christologické hereze. To však stále nevysvětluje, proč označil Sergia za ariána, protože v literatuře o Turcích pocházející z českého prostředí převládal motiv Sergia-nestoriána.¹⁹⁾ Jako pravděpodobnější se mi zdá možnost, že Budovec cíleně označil Sergia za ariána, aby tak mohl islám snadněji připodobnit k tolik nenáviděným antitrinitářům.²⁰⁾

Samozřejmě nejlogičtějším místem, kde hledat recepci Kusánského polemiky, je druhá kniha *Antialkoránu* nazvaná *Odkrytí té larvy Mahometské*, která má být lékem na jed koránu avizovaným v prvním oddíle knihy.²¹⁾ Právě proto také tuto část badatelé jako N. Rejchrtová a J. Glücklich považovali za vypracovanou na základě polemik z druhé knihy Biblianderovy edice.²²⁾ Komparaci argumentace obou autorů nám usnadňuje Václav Budovec, který v *Odkrytí té larvy Mahometské* představuje svých 15 základních argumentů proti islámu, které se dají sumarizovat zhruba takto:

1. Písmo svaté je text prodchnutý Duchem svatým a kázaný proroky a svatými apóstoly a není „složeno z básniček rozumem lidským vtipně vymyšlených.“²³⁾
2. Písmo svaté je jasné rozeznatelné od jakéhokoli jiného textu.
3. Pravdivost Slova Božího je věřícím zjevná a nevěřícím odporná.
4. Písmo svaté předpovědělo mnoho věcí minulých i budoucích, na rozdíl od koránu. „Pán Bůh i těmito předpovědnými věcmi a potom naplněnými svou neproměnitelnou pravdu ohlásil. Tak aby též v srdcích našich víru budoucích proměnách ujistil. Ale v básních mahometských nic takového nenajdeš.“²⁴⁾

¹⁷⁾ Není to tak zarážející, jak by se na první pohled mohlo zdát; jméno Bahíra pochází z arabské verze legendy. Proto se občas v polemikách vyskytne i varianta Bahíra. Kusánský tak na základě čerpání informací z více zdrojů omylem rozdělil jednu osobu na dvě.

¹⁸⁾ Dále o genezi a rozšíření vyprávění o vlivu Sergia/Bahíry na Mohameda na Západě Barbara ROGGEMA, *The Legend of Sergius Bahira. Eastern Christian Apologetics and Apocalyptic in Response to Islam*, Leiden 2009, s. 151–203. Zajímavé je zejména podotknout, že Kusánský se drží nejtýpější západní verze příběhu, zatímco Budovec vychází z ariánské verze, která byla rozšířená zejména mezi východními křesťany. Je tedy dobře možné, že na tuto informaci narazil během pobytu v Cařihradu.

¹⁹⁾ T. RATAJ, *Čechy ve stínu půlměsíce*, s. 235.

²⁰⁾ Na urputný boj Budovce s antitrinitáři upozornila Noemi REJCHRTOVÁ, *Rytíř v Božské komedii*, in: Táž (ed.), *Antialkorán* Václava Budovce z Budova, Praha 1989, s. 17–18.

²¹⁾ N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Antialkorán*, s. 47.

²²⁾ Tamtéž, pozn. 125; J. GLÜCKLICH, *Prameny a vznik*, s. 288.

²³⁾ N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Antialkorán*, s. 133.

²⁴⁾ Tamtéž, s. 136.

5. Korán „žádného pořádku historického v svých básních ani při osobách, o nichž píše, ani o letech nemá. Nýbrž jedno s druhým plete.“²⁵⁾
6. I pohané dosvědčovali slovo Boží v bibli, ale nikoli v koránu „slovu božím i pohané ač nechtě-že slovem božím jest svědectví dávati museli. Ale al Koránu žádný svědectví nedává.“²⁶⁾
7. Texty Starého a Nového zákona jsou nezměněné a nezměnitelné.
8. Písmo svaté dokládají mocné zázraky.
9. „Pisma svatá netoliko ctností, ale i pády svatých otců pilně poznamenaly, aby milosrdenství boží v Kristu jim učiněné známo bylo.“²⁷⁾
10. Pravdivost bible potvrzují mučedníci, kteří za ně byli ochotni položit život.
11. Korán nesmí být překládán a nesmí se o něm diskutovat, aby nevyšly najevo lži, které obsahuje.
12. „Cíl a konec, k němuž Mahomet vede, jsou věci tělesné a časné.“²⁸⁾
13. Kristus a jeho učedníci odmítli pozemskou odměnu, čímž dosvědčují víru v posmrtnou odměnu, na rozdíl od Mohameda.
14. Nový zákon je naplněním Starého zákona: „Starý zákon k témuž cíli jako Nový vede, ačkoli měl jiné figury, ale pravdy neměl jiné.“²⁹⁾
15. Nejednotnost křesťanů je dána rozdílnou horlivostí v hledání pravdy, ale na Božím původu Pisma a neporušenosti Božího zjevení se všichni křesťané shodnou.

Tento stručný výčet jasně odráží Budovcovo protestantské smýšlení, protože většina *Odkrytí* se točí okolo hodnověrnosti Pisma svatého, jeho zprostředkující role mezi Bohem a člověkem. Najdeme zde důraz na sílu Boží milosti a pohrdání vnějšími ceremonii, pozemskými statky a požitky. Jak je možné vidět, Budovcova argumentace proti koránu je založená zejména na historické a moralistní kritice, Budovec se rozhodně nepouští do složité exegeze islámského učení. Oproti tomu Kusánský jako studovaný teolog ke koránu přistupuje hlavně na základě teologicko-filozofického zkoumání. Základní rozdíl je v tom, že Kusánský se na základě složité a velmi specifické exegeze snaží najít důkazy pro uznání křesťanství uvnitř koránu: „Dostatečně jsem ukázal z koránu [zdůraznil J. Č.], že je lepší následovat Krista než Mohameda a Evangelium než korán.“³⁰⁾ Budovec ve své argumentaci učení koránu v podstatě opomíjí, protože považuje celý korán za falešné učení pochá-

²⁵⁾ Tamtéž, s. 137.

²⁶⁾ Tamtéž, s. 139.

²⁷⁾ Tamtéž, s. 142.

²⁸⁾ Tamtéž, s. 145.

²⁹⁾ Tamtéž, s. 146.

³⁰⁾ „Iam satis ostendimus ex Alkorano [zvýraznil J. Č.] Christum potius quam Mahumetum et evangelium potius quam Alkoranum sequi oportere.“ CA I, odst. 48.

zející od ďábla. Tomu odpovídá i název druhé knihy: *Odkrytí té larvy mahometské a básní jejich, že básně jich z ďábla a ne ze Starého a Nového zákona pošly*.

Důraz na obhajobu autentičnosti a Božího původu bible vyrůstá z protestantského smýšlení Budovce. Zároveň naznačuje i možnost vlivu Budovcových náboženských disputací v Cařihradě, protože nařčení z pozměnění Pisma je jedním z nejtyčtějších argumentů muslimů proti křesťanství. Podle muslimů křesťané a židé pozměnili pasáže bible, které předpovídaly příchod posledního proroka Mohameda.³¹⁾ Budovec věnoval polovinu z patnácti argumentů tomu, aby doložil pravdivost bible. Hlavní myšlenkou druhé knihy *Odkrytí té larvy Mahometské* je, že bible nebyla nikdy pozměněna a že Starý zákon dosvědčují jak židé a křesťané, tak dokonce i někteří pohané.³²⁾ Kusánský výtku o pozměnění Bible výrazněji nerozebírá, oproti tomu se v *Cribratio Alkorani* raději soustředí na dokazování toho, že korán uznává autoritu evangelia, což rozsáhle dokládá hned v několika kapitolách.³³⁾

Budovec i Kusánský se shodují v tom, že velkou slabinou Mohameda byla jeho neschopnost konat zázraky, i když Kusánský tuto výtku používá pouze jako jeden z důkazů toho, že Mohamed nebyl prorokem na úrovni Ježíše Krista.³⁴⁾ Navíc chyběl Mohamedovi ten správný původ, protože nepocházel z Abrahámovu rodu.³⁵⁾ Místo toho, aby absenci zázraků u Mohameda využil k útoku na islám, zdůrazňoval Kusánský fakt, že korán vysloveně uznává Kristovy zázraky. Z toho podle Kusánského vyplývá uznání božské přirozenosti Krista v koránu.³⁶⁾ Budovcův devátý argument, zdůrazňující úlohu Boží milosti, opětovně navazuje více na reformační polemiky než na učení Mikuláše Kusánského.³⁷⁾ U Kusánského nenajdeme ani následující argument, který upozorňuje na neexistenci pravých mučedníků v islámu.³⁸⁾ Určitou paralelu je možné nalézt u jedenáctého argumentu, který se zabývá motivem zákazu překladu koránu.³⁹⁾ Ovšem Kusánský pracuje ještě s jiným motivem – zákazem čtení evangelií. Uvádí historku o tom, jak muslimský vládce musel

³¹⁾ Sona GRIGORYAN, *Anti-Christian Polemics of Ibn Taymiyya: Corruption of the Scriptures*, dizertační práce, Central European University 2011, s. 14–43.

³²⁾ N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Antialkorán*, s. 141.

³³⁾ CA I, kap. IV, „*Quod evangelium sit Alkorano praeferendum*“ a CA I, kap. V, „*Quod evangelium sit lux veritatis Alkorani*“

³⁴⁾ CA III, odst. 166.

³⁵⁾ Viz CA III, kap. XI, *Contra id, quod lex Alkorani sit lex Abrahae* a CA III, kap. XIV, *Quod pactum dei et Abrahae excludit Ismaelitas et in Christo mediatore concluditur*. Kusánský vychází z biblického popisu proroka, kde se píše, že prorok musí splňovat tři podmínky – musí pocházet z božího lidu, musí se prokázat zázraky a nebude učit nic proti starším zjevením.

³⁶⁾ CA III, odst. 185.

³⁷⁾ Kusánský se k ospravedlnění vírou vyjadřuje v CA III, kap. XII, zejména odst. 208. Tyto pasáže však Budovec v *Odkrytí* nepoužívá.

³⁸⁾ N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Antialkorán*, s. 143–144.

³⁹⁾ CA I, odst. 40.

zakázat studium evangelia, protože mudrci, kteří je studovali, začali houfně konvertovat ke křesťanství.⁴⁰⁾ Nejde tady o žádný zásadní argument, ale spíše o exemplum dokládající Kusánského přesvědčení, že muslimové snadno naleznou v koránu pravdy křesťanství.⁴¹⁾ Budovec oproti tomu na zákazu překladu koránu a diskuzí o něm staví jeden ze svých základních argumentů. Dalo by se říci, že jde o další vrstvu *larvy* – kromě toho, že Mohamed své falešné učení zaobalil do „pěkných řečí“ bible, jej zakrývá i tím, že sepiše korán v arabštině, kterou Turci neovládají.⁴²⁾ Budovec dokonce ze stejného důvodu Mohamedovi vyčítá, že korán nenapsal v latině.⁴³⁾

Další dva argumenty se týkají samotného Mohameda, konkrétně jeho touhy po pozemské slávě a tělesných požitcích, které mohl převzít od Kusánského. *Cribratio* má dokonce celou kapitolu nazvanou *Cílem Mohamedova snažení bylo jeho vlastní povýšení*.⁴⁴⁾ O Mohamedově touze po slávě se ještě několikrát zmiňuje i na jiných místech. Podobně je tomu i s orientací Mohameda na tělesné požitky. Názor obou autorů si je blízký v odsudku smyslovosti islámské kultury. Budovec kritizuje korán, že „velmi oplzle o ženském milování mluví, jak žena svému muži povolna ve dne v noci býti má.“⁴⁵⁾ Stejná citace z koránu pohoršuje i Kusánského.⁴⁶⁾ V *Cribratio Alkorani* je možné najít i další moralistní kritiku, ovšem jejich hlavním cílem je opětovně přímo Mohamed. Nejlépe je shrnuje následující Kusánského výzva: „*Od začátku jsi byl hříšník a nepřestal jsi hřešit a zemřel jsi v domě své ženy po bezpočtu krveprolití, rabování, násilňování žen a utlačování chudých.*“⁴⁷⁾ Kusánský se ale nesnaží pouze Mohameda urazit, smyslem těchto výroků je dokázat, že Mohamed nebyl pravý prorok.

Na druhou stranu zásadní rozpor najdeme, když se podíváme na pojetí posmrtného života u obou autorů. Budovec pokračuje v útoku proti muslimům, „kteří podle něho živi jsou, že se dostanou do ráje, kdežto všeliké rozkoše tělesné od jídla a pití, též i pěkný fraucimor jmíti budou. A toť je základ, cíl a konec víry Mahometovy.“⁴⁸⁾ Oproti tomu Kusánský se dokázal oprostít od doslovného výkladu daných pasáží a dlouhé polemické tradice. Podle něj jde o další Mohamedův způsob, jak bylo možné obrátit

⁴⁰⁾ CA II, odst. 87.

⁴¹⁾ K motivu muslimů-filozofů jako kryptokřesťanů viz John TOLAN, *Saracens Philosophers Secretly Deride Islam*, in: Týž, *Sons of Ishmael: Muslims through European Eyes in the Middle Ages*, Gainesville 2008, s. 113–133.

⁴²⁾ N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Antialkorán*, s. 144.

⁴³⁾ Tamtéž, s. 74. Budovec místy pro větší polemickou sílu neváhá obětovat logickou koherenci svého spisu.

⁴⁴⁾ „*Quod finis operis Mahumeti fuit sui exaltatio*“ CA III, kap. VIII.

⁴⁵⁾ N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Antialkorán*, s. 62.

⁴⁶⁾ CA II, odst. 156.

⁴⁷⁾ „*Fuisti ab initio peccator et peccare non cessasti et mortuus es in domo unius mulieris tuae post innumeras sanguinis effusiones, praedas, stupra et pauperum oppressiones.*“ CA III, odst.177.

⁴⁸⁾ N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Antialkorán*, s. 60.

na islám pohané Araby: „*Jsou tací, kteří tvrdí, aby omluvili autora koránu, že chtěl přemluvit nevzdělané Araby, aby v jednoho Stvořitele uvěřili tak, že Stvořitel jim dopřeje ve věčně trvajícím, budoucím věku, život bez nedostatku, život mnohem lepší než ten současný.*“⁴⁹⁾ Navíc to není jediný způsob odměny, kterou lze obdržet v nebi: „*Bůh odměňuje věřící, kteří mu slouží podle toho, co si přejí služebníci: ty, kteří slouží kvůli dočasným věcem dočasnými, ty, kdo pro věčné věci věčnými, ty, kdo smyslovým požitkům smyslovými a ty, kteří slouží pro intelektuální požitky, dostanou intelektuální.*“⁵⁰⁾ Čtrnáctý Budovcův argument, že „*artikule víry křesťanské jakož od Krista Pána a apoštolův jeho, tak také a tím způsobem i od Mojžíše a prorokův zjevné a světle poznamenání a jednostejnými slovy srozumitelně sepsání byli*“⁵¹⁾ u Kusánského nenalezneme. Kusánský neřeší ani další výtku týkající se nejednotnosti křesťanů, se kterou se Budovec vypořádává v posledním, patnáctém argumentu. Tady opětovně čerpá z diskuzí s odpadlíky od křesťanství, protože ti uváděli jednotnost islámu za jednu z jeho největších předností.⁵²⁾ Zároveň je to výtky, která byla pro člena reformační církve velmi palčivá, protože velmi často zaznívala i z úst odpůrců reformace.⁵³⁾

Jak již bylo řečeno, Budovcova argumentace proti koránu je založená zejména na historické a moralistní kritice, rozhodně se nepouští do složité exegeze islámského učení. Oproti tomu Kusánský jako studovaný teolog ke koránu přistupuje hlavně na základě věroučného zkoumání. Je zřejmé, že *Odkrytí té larvy Mahometské* lze jen obtížně označit za výrazněji ovlivněné recepce Mikuláše Kusánského. Mnohem silněji se zde ozývají jiné motivy, zejména reformační polemiky a případně Budovcovy debaty s odpadlíky, které vedl v Cařihradu. Na druhou stranu zaráží, že Budovec v *Odkrytí* takřka vůbec neřeší teologické odchylky koránu (mám zde na mysli zejména tradiční křesťansko-muslimskou diskuzi týkající se Kristovy přirozenosti a Boží Trojice). Je možné to vysvětlit tak, že jeho cílem nebylo vyvracet problematická učení koránu, ale ukázat islám jako falešnou, hloupou a odpudivou víru. Budovec se nesnažil s islámem přít: chtěl ho rovnou odsoudit a podle toho postupoval.⁵⁴⁾ Několik společných motivů, které můžeme najít v *Cribratio Alkorani*

⁴⁹⁾ „*Sunt tamen qui allegant pro excusatione compositoris Alkorani, quomodo ipse rudes Arabes trahe-re volebat, ut in unum creatorem crederent, qui dedit eis vivere in hoc saeculo temporalí, quod ille etiam eis esset daturus in saeculo futuro perpetuo vitam sine defectu*“ CA II, odst. 150.

⁵⁰⁾ „*(...) deus est remunerator fidelium sibi servientium secundum spem et desideria servientis: qui servit pro temporalí, temporalia assequetur, pro perpetuis perpetua, pro voluptuosis voluptuosa, pro intellectualibus serviens intellectualia habebit.*“ CA II, odst. 150.

⁵¹⁾ N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Antialkorán*, s. 147

⁵²⁾ Budovec ji opakuje v části *O odpadcích*. Tamtéž, s. 309.

⁵³⁾ Marek DZIEKAN, *Czech w Stambule i co z tego wynikło – Václav Budovec z Budova (1551–1621) i jego Antialkorán*, *Bohemistyka* 2, 2013, s. 123–149, zde s. 141–142.

⁵⁴⁾ Na podobný rozdíl v přístupu upozorňuje J. TOLAN, *Sons of Ishmael*, s. 35–46, který na základě rozdílných argumentačních strategií rozlišuje mezi ofenzivní polemikou Raimunda Martiho, který se snaží vyvrátit učení koránu na základě teoretického rozboru, zatímco Pedro

a v *Odkrytí té larvy Mahometské* neposkytuje přesvědčivý důkaz recepce Kusánského, protože všechny patří do běžné výbavy drtivé většiny polemik. Proto nepředstavují přímý důkaz recepce Kusánského, jako spíše silného vlivu tradičního polemičského instrumentária, ze kterého čerpali oba autoři.⁵⁵⁾

Z tohoto důvodu je vhodné prozkoumat drobnější zmínky a motivy, které mohou snadněji dokázat přímou spojitost. Jednou takovou marginálií, která by mohla dokazovat recepci Kusánského, je zmínka o magnetu. Kusánský v *Cribratio Alkorani* používá netypickou metaforu magnetu, kterou se snaží čtenáři přiblížit komplikovaný teologický problém vztahu mezi Kristovou božskou a lidskou přirozeností.⁵⁶⁾ Budovec také používá magnetu jako pomůcky při výkladu: „*Slovo boží sám Pán Bůh v nás ujišťuje, tak že pobožná duše nad tím Slovem božím spíše se zatočí, nežli virgula havířská nad zlatem, dřívěji se za ním obrátí, nežli magnes kámen k půlnoci.*“⁵⁷⁾ Jde tedy spíše o snahu obohatit jazyk své knihy a lze toto přirovnání chápat pouze jako rétorickou ozdobu. Vzhledem k tomu, že metafora s magnetem ilustruje jiný problém, těžko může sloužit jako zásadní důkaz o vlivu Kusánského na Budovce. Na druhou stranu může svědčit o tom, že Budovec sice *Cribratio Alkorani* četl, ale jen zběžně, případně, že si zcela cíleně vybíral jen některé prvky, které se mu hodily do jeho koncepce.

Protože se nepodařilo najít přesvědčivé důkazy výraznější recepce myšlenek Mikuláše Kusánského, je třeba prozkoumat ještě opačnou možnost, tedy tu, že Budovec Kusánského nečetl, případně že některé jeho závěry cíleně ignoroval. Našel jsem několik indicií, které by skutečně mohly svědčit o tom, že Budovec při koncipování *Antialkoránu* Kusánského myšlenky nenásledoval. Z tohoto pohledu je zásadní Budovcova identifikace uctíváčů koránu výhradně s Turky. To je poměrně logické, protože osmanští Turci byli výraznou silou, která ohrožovala Evropu,

Isvalties tvoří defenzivní polemiku, která má za úkol zejména odradit jeho souvěrce od apostaze.

⁵⁵⁾ Podrobně konstrukci obrazu Turka v českém prostředí raného novověku sleduje T. RATAJ, *Čechy ve stínu půlměsíce*, s. 219–281. Vývoj obrazu muslimů v Evropě zpracoval obecně John TOLAN, *Saracens: Islam in Medieval European Imagination*, New York 2002; vývoj polemik pak ve starší, ale zásadní práci Norman DANIEL, *Islam and the West: Making of an Image*, Edinburgh 1960.

⁵⁶⁾ „*Tamen, cum hypostasis sit infinitae virtutis, naturam in se attractam numquam deserit, sicut virtus magnetis in suam hypostasim ferrum attractum numquam deserit et per medium attracti ferri aliud ferrum attrahit et hoc faceret in infinitum, si virtus foret infinita. Non tamen fit virtus illa magnetis forma ferri neque transit in ferrum, ut fiat ferrum, neque componitur cum ferro, ut fiat unum tertium ex ipsis compositum, sed remanentibus naturis inconfusis ita ferrum hypostasivirtutis magnetis adhaeret, quod ipsam non deserit sive sursum sive deorsum aut lateraliter moveatur. His aenigmatibus quamvis remotis Christum aliquantulum apprehende!*“ CA III, odst. 237.

⁵⁷⁾ N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Antialkorán*, s. 133.

proto se také Turek stal prakticky synonymem pojmu muslim v raném novověku.⁵⁸⁾ I když Budovec rozlišuje mezi Turky a „Persiany“, o Arabech nemluví vůbec. Z poznámky o tom, že arabštinou už nikdo nemluví, je možné vyvozovat, že je snad nepovažoval ani za ve své době existující etnikum. Budovec však mluví o Turcích i v těch případech, kdy je to zcela ahistorické.⁵⁹⁾ Kusánský oproti tomu označuje vyznavače islámu především jako Araby. To je poměrně zarážející, protože už v jeho době byla osmanská říše výraznou hrozbou pro křesťanskou Evropu a Turky za typické představitele islámu považovala většina jeho současníků-humanistů.⁶⁰⁾ Zároveň je však zjevné, že u Kusánského „Turek“ neměl označovat univerzálně jakékoli vyznavače islámu, jako tomu je u Budovce. Proto také muslima z předmluvy, který prý hodlal přestoupit ke křesťanství, označuje za Turka.⁶¹⁾ Mezi Araby a Turky rozlišuje i jinde v *Cribratio Alkorani*. I ve svém starším díle *De Pace Fidei*, ve kterém se na nebeském sněmu setkají mudrci mnoha národů, muslimy zastupuje nejen postava Araba, ale i Turka a Peršana. Pokud by Budovec *Cribratio Alkorani* podrobněji studoval, jen těžko by si mohl nepovšimnout toho, že Kusánský mezi Araby a Turky rozlišuje. Samozřejmě je možné, že se mu to nehodilo do koncepce jeho spisu například proto, aby čtenáře zvyklého na muslima-Turka zbytečně nemátl, nebo jednoduše proto, že to byli pouze Turci, kteří podle něj ohrožovali křesťanství. To ale nevysvětluje fakt, proč by o arabštině mluvil jako o řeči, „kterouž nyní žádný nemluví“.⁶²⁾ Jedním z možných vysvětlení je, že by uchování koránu v arabštině bylo skrytým útokem na odpor katolíků k překladu bible do národních jazyků. Budovec jim možná nenápadně vytýká snahu skrýt obsah Písma před prostými lidmi.

Mezi přístupem ke koránu Václava Budovce a Mikuláše Kusánského najdeme kromě faktických rozporů také značně odlišný postup při výkladu koránu. *Cribratio Alkorani* je rozděleno na kapitoly podle témat, které jsou vždy věnované nějakému konkrétnímu spornému bodu mezi křesťanstvím a islámem. Budovec oproti tomu v první části své práce nejprve popisuje obsah učení koránu po jednotlivých sůrách. V druhé knize potom navazuje *Odkrytím té larvy mahometské*, tedy vlastní polemikou s islámem, a nakonec ve třetí knize představuje svou mystickou teorii o konci světa, křesťanském rytíři, odpadlících a několik dalších úvah.

Již J. Glücklich poukázal na to, že Budovec se často orientoval podle Biblian-derových marginálních poznámek a některé jeho azoary jsou doslovnými přepisy

⁵⁸⁾ T. RATAJ, *Čechy ve stínu půlměsíce*, s. 234.

⁵⁹⁾ Na to upozornila už N. REJCHRTOVÁ, *Rytíř v Božské komedii*, s. 14.

⁶⁰⁾ Přejechod od označení Arab k označení Turek u humanistů spojuje s důrazem na antický motiv barbarů Nancy BISAHA, *Creating East and West: Renaissance Humanists and the Ottoman Turks*, University Park 2004, s. 43–94.

⁶¹⁾ CA, Prologus, odst. 3, s. 966.

⁶²⁾ N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Antialkorán*, s. 49.

těchto poznámek. To svědčí o jisté povrchnosti studia textu koránu. I Budovec sám přiznává, že úmyslně nevyložil všechna učení koránu, protože je lepší předvést „*kousek smrduté mrchy*“, než se zalknout jejím zápachem. Oproti tomu Kusánský pracuje s textem koránu velmi pečlivě, během jeho čtení se nezajímá pouze o typické pasáže vhodné pro polemiku, ale pokoušel se i o základní textovou kritiku.⁶³⁾ Porovnával hned několik verzí textu a to nejen latinských, ale podle svých slov z prologu měl k dispozici i arabský originál, který mu překládali mniši v Peři.⁶⁴⁾ I cíl snažení obou autorů je velmi odlišný. Podle Budovce „*tohoto vtěleného ďábla, vlka ovčí kůží Starého a Nového zákona přikrytého, vyjeviti sprostým od osvicenějších jest zapotřebí k probuzení jich k pravému horlení proti takovým ďábelským podvodům a statečnému proti Turku bojování.*“⁶⁵⁾ Kusánský místo toho v koránu hledá a odkrývá skryté pravdy evangelia: „*Mým cílem je za předpokladu Kristova evangelia prozkoumat knihu Mohameda a ukázat, že dokonce i v ní je obsaženo a jejím prostřednictvím potvrzeno evangelium, tam kde potvrzení potřebuje a kdekoli nesouhlasí, je tento nesouhlas způsoben Mohamedovou nevědomostí, z níž vzešel jeho zvrhlý záměr.*“⁶⁶⁾ Budovec se oproti tomu v *Antialkoránu* přímo vyslovuje proti možnosti, že by mohl korán v sobě obsahovat pravdy bible, byť překroucené: „*aby se prorokem falešným jmenovati měl, nýbrž že sám vtělený ďábel v něm býti musil, za to konečně mám. Nebo falešný prorok ten jest, který nesmí Slova božího zjevně zavřci, ale falešně to Slovo boží vykládá, a tak předce uprostřed něho Slovo boží zůstává, kteréž vždy někomu věrnému jest vůně a pravidlo i cesta k životu věčnému a svými časy otvírá pobožným oči, aby falešné od dobrých učili se rozeznávati. Ale Mahomet docela zavřhl a nové básně, nový základ sobě slípal.*“⁶⁷⁾ Proto má také velmi odlišný postup při výkladu koránu v momentu, kdy autoři narazí na rozpor mezi tím, co je napsáno v bibli, a tím, co je v koránu. Pro Budovce je to jednoduše další důkaz toho, že korán obsahuje falešné učení pocházející od ďábla, které jednoduše odbude posměchem, čímž nijak nevybočoval z běžné-

⁶³⁾ Thomas BURMAN, *Polemic, Philology, and Ambivalence: Reading the Qur'an in Latin Christendom*, *Journal of Islamic Studies* 15, 2004, s. 181–209, zde s. 197–198. O marginálních poznámkách v rukopisu koránu z Kusánského knihovny James BIECHLER, *Three Manuscripts on Islam from the Library of Nicholas of Cusa*, *Manuscripta* 27, 1983, s. 91–100.

⁶⁴⁾ CA, Prologus, odst. 2; podrobněji o Kusánském studiu koránu a dalších zdrojů Jan ČERVENKA, *Mikuláš Kusánský a Islám. Komplikovaná cesta k dialogu*, *Marginalia Historica* 6, 2015, s. 39–65.

⁶⁵⁾ N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Antialkorán*, s. 48.

⁶⁶⁾ „*Intentio autem nostra est praesupposito evangelio Christi librum Mahumeti cribrare et ostendere illa in ipso etiam libro haberi, per quae evangelium, si attestatione indigeret, valde confirmaretur, et quod, ubi dissentit, hoc ex ignorantia et consequenter ex perversitate intenti Mahumeti evenisse.*“ CA, Prologus, odst. 10.

⁶⁷⁾ N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Antialkorán*, s. 68.

ho postupu polemik.⁶⁸⁾ Mnohem více pozornosti věnuje místům, která v koránu odpovídají učení Bible. Ty považuje Budovec za *Larvu machometskou*, tedy Mohamedův vychytralý úskok, kterým se chce zalíbit křesťanům a lapit je do osidel svého učení. Jeho cílem je potom tuto larvu odhalit a vyjevit pravou, d'ábelskou podstatu koránu.⁶⁹⁾

U Kusánského to jsou právě zlehčení příkazů o odříkání tělesných slastí, které mají přivést ke konverzi k islámu – jenže podle Kusánského se Mohamed nesnaží lákat křesťany, nýbrž pohanské Araby. Mohamedův úkol totiž spatřuje v tom, že měl Boží zjevení zjednodušil tak, aby pohanské Araby přesvědčil o přestupu k mono-teismu.⁷⁰⁾ Mohamed musel zjevení upravit, protože Arabové odmítali po několik staletí křesťanství, protože se báli, že ti, kteří přijmou křesťanství, budou hřešit a pohorší Boha více než nepokřtění nevěřící, a proto budou po smrti více trpět.⁷¹⁾

V tomto ohledu jsou velmi názorné komentáře obou autorů k pasáži koránu, ve které se mluví o následnosti proroků. Budovec tvrzení koránu vykládá tak, „že Pán Bůh Mojžíšovi zákon dal a ten že trval až do Davida, a kdo se jím spravoval, že každý spasen byl. Potom že Davidovi druhý zákon dal v žalmích, ten že trval až do Krista, potom za Krista že jest evangelium dáno, a tím kdo se spravoval až do Mahometa, že každý spasen byl. Nejposlednější pak zákon že byl jest dán Mahometovi a ten že jest počet všech prorokův.“⁷²⁾ Podle Kusánského Mojžíš přinesl jeden zákon, Ježíš Kristus toto zjevení povzněl a zdokonalil a poslední přinesl Mohamed, který zjevení zjednodušil tak, aby bylo pochopitelné i pro uctivače model.⁷³⁾

Zcela opačný názor potom má Budovec na úlohu rozumu v náboženství. Islám hlásá bludné učení právě proto, že je příliš rozumářský. Je to právě rozumářství a epikureismus, který svádí křesťany k sympatiím či přestupu k islámu.⁷⁴⁾ Budovec tak v protestanském duchu dodržuje zásadu, že některé principy víry jednoduše nejde dokázat rozumem a musíme se plně spolehnout na víru. Právě proto také má za nejzákeřnější herezi právě rozumářské antitrinitáře.⁷⁵⁾ Tento protestanský skepticismus vůči úloze rozumu je však Kusánskému cizí. Kusánský v tomto následoval učení Raimunda Llulla, který věřil, že lze muslimy obrátit na křesťanství na zákla-

⁶⁸⁾ T. RATAJ, *Čechy ve stínu pülměsíce*, s. 124.

⁶⁹⁾ N. REJCHRTOVÁ, *Rytíř v Božské komedii*, s. 13.

⁷⁰⁾ „Mahumetus eandem viam, ut ab omnibus etiam idolatris recipetur, faciliorem describere nisis est.“ CA, Prologus, odst. 7.

⁷¹⁾ CA II, odst.120.

⁷²⁾ N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Antialkorán*, s. 132.

⁷³⁾ „Moyses quidem descripsit unam, sed non est ab omnibus recepta nec intellecta. Christus illam illuminavit et perfecit multis tamen adhuc incredulis remanentibus. Mahumetus eandem viam, ut ab omnibus etiam idolatris recipetur, faciliorem describere nisis est.“ CA, Prologus, odst. 7.

⁷⁴⁾ N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Antialkorán*, s. 305.

⁷⁵⁾ N. REJCHRTOVÁ, *Rytíř v Božské komedii*, s. 17–18.

dě rozumové argumentace.⁷⁶⁾ Proto se Kusánský snaží islám hájit jako náboženství rozumu neodporující.⁷⁷⁾ Nařčení koránu z toho, že si na různých místech protirečí, bylo ve středověku jednou z nejběžnějších strategií, jak islám zdiskreditovat. Už od Tomáše Akvinského pocházela teze, že právě náboženství neodporuje rozumu, ale zároveň nelze rozumem dokázat. Proto se dominikánští misionáři snažili islám předvést jako náboženství nerozumné.⁷⁸⁾ Kusánský místo toho prosazuje tezi, že v koránu je pravda ukrytá tak, že ji dokážou odhalit pouze moudří. Podle Kusánského je to právě rozum a intelekt, co usnadňuje správné pochopení koránu a vyjevení v něm skrytých křesťanských pravd: „*Zde je evidentní, že podle zbožné interpretace korán měl odhalit tajemství pouze moudrým. Proto korán tvrdí, že neukrývá žádná tajemství, ale že jen pro moudré je to jednoduché, zatímco pro ostatní složité.*“⁷⁹⁾ Kusánský dokonce považuje Mohamedovu neznalost správného výkladu za jednu z hlavních příčin odchylek od křesťanství: „*Musíme věřit, že nevědomost je příčinou chyb a zlovolnosti.*“⁸⁰⁾ Tam, kde Kusánský vidí nevědomost, Budovec vidí opětovně jenom Mohamedovu zlovolnost: „*Nu, kdyby v Mahometovi podlé toho povědění nejmenší jiskřička naděje a živého svědomí byla, nesměl by byl proti vlastnímu svědomí tak písma boží v takové básně a ohavnosti převraceti.*“⁸¹⁾

Rozbor obou děl nenasvědčuje příliš tomu, že by Václav Budovec věnoval dílu římského kardinála nějakou větší pozornost, pokud jej vůbec četl. Každopádně Budovec rozhodně nevyužil žádnou z originálních myšlenek Kusánského. Svědčí o tom minimum společných motivů, jiná koncepce a přístup k výkladu koránu a několik faktických rozporů. Místa *Antialkoránu*, která využívají stejné motivy, patří mezi nejčastější topoi v rámci polemik s islámem. Proto jen těžko mohou sloužit jako důkaz toho, že Budovec využíval pro svůj *Antialkorán Cribratio Alkorani*. Výskyt společných motivů se dá snadno vysvětlit tím, že oba autoři užívali stejné předlohy, ať už šlo o spisy toledské kolekce nebo *Confutatio* od Montecroceho.

⁷⁶⁾ Eusebio COLOMER, *Nikolaus von Kues und Raimund Llull*, Berlin 1961; Albrecht CLASSEN, *Early Outreaches from Medieval Christendom to the Muslim East: Wolfram von Eschenbach, Ramon Llull and Nicholas of Cusa Explore Options to Communicate with Representatives of Arabic Islam: Tolerance already in the Middle Ages?*, *Studia Neophilologica* 84, 2012, s. 151–165.

⁷⁷⁾ K tomu využívá specifický hermeneutický postup – pia interpretatio. O něm podrobněji Jasper HOPKINS, *Miscellany on Nicholas of Cusa*, Minneapolis 1994, s. 39–57 a Jan ČERVENKA, *Nicholas of Cusa on Islam: Conflict or Continuation of Ideas in De Pace Fidei and Cribratio Alkorani*, *Studia Comeniana et historica* 95–96, 2016, s. 47–50.

⁷⁸⁾ J. TOLAN, *Sons of Ishmael*, s. XIII.

⁷⁹⁾ „*Unde patet secundum piam interpretationem Alkoranum haec secreta non nisi sapientibus voluisse revelare. Ideo aut illum nihil secretorum subticere et solis sapientibus facilem esse Alkoranum, aliis autem difficilem.*“ CA II, kap. XII, odst. 119.

⁸⁰⁾ CA, Prologus, odst. 7.

⁸¹⁾ N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Antialkorán*, s. 67.

Důvodů, proč Budovec Kusánského spis ignoroval, může být hned několik. *Cribratio Alkorani* nepatřilo mezi typické polemiky s islámem a Kusánského snaha o hledání společných prvků obou náboženství jde proti základní myšlence *Antialkoránu*. Budovec i Kusánský rovněž vycházeli z dost odlišného teologicko-filozofického prostředí; pokud budeme sledovat dvě hlavní myšlenkové linie raně novověkého myšlení podle N. Rejchrtové, Budovce označíme za představitele pesimistické reformační kultury, a Kusánský pak bude ztělesňovat její optimistický, humanistický protipól.⁸²⁾ Další střípek do mozaiky představuje názor Johna Tolana, který si povšiml, že autoři polemik často konstruovali obraz muslimů nikoli podle hodnověrnosti svých pramenů, ale pečlivě si ze všech jim známých zdrojů vybírali to, co odpovídalo záměru jejich díla. *Antialkorán* by zapadal do Tolanova typu defenzivní polemiky, která se snaží čtenáře odradit od apostaze, zatímco *Cribratio Alkorani*, byť s jistými specifiky, by odpovídalo Tolanově učené, teoretické polemice.⁸³⁾

Navíc Budovec nebyl sám, kdo Kusánského *Cribratio Alkorani* nerecipoval; podobně tomu bylo například i u Martina Luthera.⁸⁴⁾ Dokonce ani papež Pius II., kterému je spis věnován, nepřevzal patrně příliš mnoho originálních Kusánského motivů do své polemiky *Epistola ad Mahumetum*. A podobně jej ignorovali i mnozí další autoři, kteří měli ke Kusánskému mnohem blíže, než sto padesát let vzdálený Václav Budovec z Budova.

⁸²⁾ N. REJCHRTOVÁ, *Rytíř v Božské komedii*, s. 30. Podrobněji o reformačním pesimismu Jean DELUMEAU, *Hřích a strach. Pocit viny na evropském Západě ve 13. až 18. století*, Praha 1998. Na některé aspekty tohoto pesimismu v české literatuře upozorňuje Hana BOČKOVÁ, *Theatrum mundi minoris jako svědectví o člověku na sklonku jedné epochy*, in: Hana Bočková – Jirí Matl (edd.), *Nathanael Uračovský z Vodňanova. Theatrum mundi minoris*, Brno 2001, s. 265–291.

⁸³⁾ J. TOLAN, *Sons of Ishmael*, s. 35–46.

⁸⁴⁾ Adam S. FRANCISCO, *Martin Luther and Islam. A Study in Sixteenth-Century Polemics and Apologetics (The History of Christian-Muslim Relations)*, Leiden 2007, s. 101.

Jan Červenka

NICOLAUS CUSANUS, VÁCLAV BUDOVEC OF BUDOV AND ISLAM

The impact of Cusanus' polemic with Islam in the Bohemian reformation milieu

SUMMARY

The essay is concerned with reception of the publication *Cribratio Alkorani* by Nicolaus Cusanus in the work of *Antialkorán* by Václav Budovec of Budov. As the primary source of information on the teaching of Islam, Václav Budovec used Bibliander's edition of the Koran, which was supplemented with further publications. These were to help the reader correctly grasp the Koran and included also *Cribratio Alkorani* by Nicolaus Cusanus.

An analysis of both works indicates that Václav Budovec paid little attention to the work of the Catholic cardinal, if he ever read it at all. This fact can be documented by the minimum of common motifs, a different concept and approach to the teaching of Koran as well as several factual contradictions. Budovec definitely did not apply any of Cusanus' specific interpretative procedures. The common areas of both publications are some of the most frequently used motifs in the polemics on Islam. In addition, they are often formulated in a different context so we can hardly claim for sure that Budovec adopted them from *Cribratio Alkorani*. The appearance of common motifs can be easily explained by the fact that both authors used the same original materials such as the writings of the Toledo Collection or *Confutatio* by Montecroce. There may be several reasons why Budovec ignored Cusanus' work. *Cribratio Alkorani* was not a typical polemic on Islam and Cusanus' effort to find common features in both religions went against the fundamental idea of *Antialkorán*. Both Budovec and Cusanus also pursued a relatively different theological philosophical approach. If we follow the two main trains of thought of the Early Modern thinking according to Rejchrtová, then Budovec will be the representative of a pessimistic reformatory culture and Cusanus will embody its optimistic, humanist counterpart. Another possible explanation is the opinion of John Tolan who has noticed that the authors of the polemics often created the image of Muslims not according to authenticity of their sources but they carefully selected facts that best corresponded to the intention of their works from all of their familiar sources. *Antialkorán* would then fall under Tolan's type of defensive polemic, which seeks to dissuade the reader from apostasy, while *Cribratio Alkorani*, though with certain specific features, would correspond to Tolan's scholarly, theoretical polemic.

Translated by Miroslav Košek

Tomáš Černušák

SLUŽBA PAPEŽI VERSUS SLUŽBA VLASTNÍ RODINĚ Příklad pražského nuncia Antonia Caetaniho*

ABSTRACT

Service to the Pope versus Service to the Family. Example of the Prague Nuncio Antonio Caetani

The example of the nuncio Antonio Caetani, who worked on the imperial court in Prague in the years 1607-1611, illustrates how, despite the client-based relationship with the papal Borghese family, foreign preferences of his own family were strongly enforced in pursuit of appointing Antonio the nuncio on the Spanish royal court.

Keywords: client-based strategy - nunciature - imperial court - Spain - diplomats

Dne 18. září 1610 byla ze Státního sekretariátu v Římě odeslána papežskému nunciovi do Prahy důležitá instrukce. Kardinál-nepot Scipione Borghese, který stál v jeho čele a odpovídal tak přímo za zahraniční vztahy papežského stolce, v ní Antoniovi Caetanimu sděloval, že po třech letech spolehlivé služby papeži Pavlu V., kdy získal „*chválu jako rozvážný, dobrý a věrný služebník*“,¹⁾ se již jeho další působení u císařského dvora nebude prodlužovat. Jak si sám Caetani přál, ze zdravotních důvodů jej v jeho pozici nahradí nynější nuncius ve Štýrském Hradci Giovanni Salvago.²⁾

* Studie vznikla s podporou projektu GAČR 17-06049S „Vztahová síť papežských nunciů a španělských vyslanců v prostředí císařského dvora na přelomu 16. a 17. století“.

¹⁾ „(...) *laude di prudente, buono e fidel ministro* (...)“ - Tomáš ČERNUŠÁK (ed.), *Epistolae et acta Antonii Caetani, Pars. V, Julius 1609 - Februarius 1611*, Praha 2017, č. 563.

²⁾ Giovanni Battista Salvago († 1632) působil jako nuncius u císařského dvora v letech 1611-1612. Henry BIAUDET, *Les nonciatures apostoliques permanentes jusqu'en 1648*, Helsinki 1910, s. 283; Silvano GIORDANO (ed.), *Le istruzioni generali di Paolo V. ai diplomatici pontifici*,

Byl však skutečným důvodem Caetaniho odvolání jeho zdravotní stav? Podnětí střední Evropy představovalo pro papežské diplomaty – a vůbec pro rodilé Italy – skutečný problém, a to nejen v zimních měsících.³⁾ Od druhé poloviny sedmdesátých let 16. století, kdy nunciatura u císařského dvora sídlila v Praze,⁴⁾ zde několik nunciů zemřelo (Bartolomeo Portia v roce 1578, Ottavio Santacroce v roce 1581 a Vitaliano Visconti Borromeo v roce 1617).⁵⁾ Samotný nuncius Caetani si v soukromých dopisech svému bratru Pietrovi, vévodovi ze Sermonety, několikrát stěžoval na své zdravotní problémy. Dne 9. února 1609 mu sděloval, že „*již několik dní mě drsnost tohoto počasí souží katarem, který mi sestupuje z hlavy a šíří se přes krk a přes ramena*“.⁶⁾ O dva týdny později pak psal, že cítí „*soužení od bolesti v boku*“, avšak myslí, „*že nejde o ledvinový písek, ale o katar, který začal sestupovat z hlavy a potom šíří se do beder*“.⁷⁾

Přestože Caetaniho příbuzní v Itálii museli být nepochybně jeho zdravotními komplikacemi znepokojeni, prameny nám ukazují, že za jeho odvoláním z Prahy

1605–1621, Tübingen 2003, s. 218–219. Do Prahy přijel dne 2. ledna 1611. Dále Biblioteca Apostolica Vaticana, Barberiniani latini 6910, fol. 14r.

³⁾ I později kanonizovaný kapucín Vavřinec z Brindisi, který několik let působil jako kazatel v Praze a kterému řehole zakazovala užívání bot nebo punčoch, z obavy před zimou v Čechách žádal v roce 1610 prostřednictvím nunciatury o možnost vrátit se zpět do Itálie, protože již vícekrát zažil, jak se v důsledku mrazu „*nervy srazí a končetiny proto zůstanou nepoužitelné a bez pohybu*.“ – T. ČERNUŠÁK (ed.), *Epistulae et acta V*, č. 508.

⁴⁾ V české odborné literatuře byla až donedávna poměrně často recipována teze, podle níž k trvalému přesídlení nunciatury do Prahy došlo v souvislosti s přesunem císařského dvora do Prahy v roce 1583. Srov. Karel STLOUKAL, *Počátky nunciatury v Praze: Bonhomini v Čechách v letech 1581–1584*, ČČH 34, 1928, s. 1–24, 237–279. Je třeba vzít v potaz, že v 16. století nunciatura nebyla přímo vázaná na nějaké město, ale na císařský dvůr, a vždy, když se dvůr přesouval z Vídně do Prahy a zpět, měnila své sídlo i nunciatura. Nedávno vydaný svazek edice nunciaturní korespondence navíc ukázal, že prvním nunciem, který skutečně trvale sídlil výhradně v Praze, byl Orazio Malaspina v letech 1577–1581. Srov. Alexander KOLLER (ed.), *Nuntiaturen des Orazio Malaspina und des Ottavio Santacroce. Interim des Cesare dell'Arena*, (=Nuntiaturberichte aus Deutschland III. Abt., 10. Band), Berlin – Boston 2012. K této otázce viz Tomáš ČERNUŠÁK, *Nunciatura u císařského dvora v prvních letech vlády Rudolfa II. a české země*, ČČH 111, 2013, s. 728–742.

⁵⁾ Alexander KOLLER, *Imperator et pontifex. Forschungen zum Verhältnis von Kaiserhof und römischer Kurie im Zeitalter der Konfessionalisierung (1555–1648)*, Münster 2012, s. 163, 297, 331–333, 345–347.

⁶⁾ „(...) *da alcuni giorni la sottiglierra di quest'aria mi fa sentir qualche travaglio di catarro, che mi scende dalla testa, et si diffonde per il collo et per le spalle (...)*“. Národní archiv, Sbirka prepisů z domácích a zahraničních archivů a knihoven, inv. č. 587, kart. 105, 9. února 1609; orig. viz Archivio Caetani Roma, Fondo Cronologico, nr. 68646.

⁷⁾ „(...) *mi sento travagliar da qualche dolore de fianchi, et se bene stimo, che non sia renella ma catarro cominciato a scender dalla testa et poi calato ne' lombi*“. Tamtéž, 23. února 1609; orig. Archivio Caetani Roma, Fondo Cronologico, nr. 68648.

zpět k papežskému stolci do Říma stály zcela jiné důvody. Souvisely se zahraničními vazbami a preferencemi jeho rodiny, pro kterou pražská nunciatura představovala jen součást širší rodinné strategie, v podstatě dočasný stupeň sloužící k dosažení jiných, významnějších cílů. Současně však odrážejí důležitou roli, kterou nuncius Caetani coby diplomat papežského stolce a v zásadě klient papežské rodiny Borghese hrál ve vztahu vůči rodině své a jejím privátním zájmům.

Všechny naznačené fenomény byly v relativně nedávné historiografii často sledovány. Pokud jde o raně novověká společenství a státní systémy, k nimž patřilo i papežství, přinesla důležité metodologické podněty pro výzkum dnes již klasická práce Wolfganga Reinharda, která definovala koncepci sociálních, resp. personálních vztahů pro kuriální prostředí kolem roku 1600 a v níž autor představil jejich čtyři základní typy – pokrevní příbuzenství, regionální spřízněnost, přátelství a patronát.⁸⁾ Především výzkum posledně zmíněného typu přinesl výrazné a stále platné výsledky s ohledem na postavení šlechty v raně novověké dvorské společnosti.⁹⁾ Role patronů, jejich klientů a s tím souvisejících vztahových sítí však nebyla zkoumána pouze v kontextu jednotlivých teritorií, ale i v ohledu mezinárodním. Perspektivní sociální skupinu představovala italská šlechta, která v průběhu této doby sledovala v oblasti patronátu různé zahraniční strategie, v nichž ovšem – rovněž vzhledem k politické situaci na Apeninském poloostrově – dominovala orientace na Španělsko, jehož zdroje pro potenciální klienty přesahovaly možnosti jiných zemí.¹⁰⁾ Problematika klientských vazeb ve vztahu k různým patronům otvírá i otázku možné „dvoji věrnosti“.¹¹⁾ Rovněž prostředí papežského Říma nabídlo možnosti pro sledování specifických forem vztahových sítí a patronátu, zpravidla se zahraničním přesahem. Rozsáhlým způsobem se mu věnovali žáci již zmíněného Wolfganga Reinharda, kteří na počátku 21. století publikovali řadu důležitých

⁸⁾ Wolfgang REINHARD, *Freunde und Kreaturen, „Verflechtung“ als Konzept zur Erforschung historischer Führungsgruppen. Römische Oligarchie um 1600*, München 1979.

⁹⁾ Zde z četné literatury především viz Sharon KETTERING, *Patrons, Brokers, and Clients in Seventeenth-Century France*, New York – Oxford 1986; Linda Levy PECK, *Court, Patronage and Corruption in Early Stuart England*, London 1993; Antoni MACZAK (ed.), *Klientsysteme in Europa der Frühen Neuzeit*, München 1988.

¹⁰⁾ Angelantonio SPAGNOLETTI, *Principi italiani e Spagna nell'età barocca*, Milano 1996; Maria Antonietta VISCEGLIA (ed.), *La nobiltà italiana in età moderna. Profili istituzionali e pratiche sociali*, Roma 2002; Gianvittorio SIGNOROTTO (ed.), *L'Italia degli Austriaci. Monarchia cattolica e domini italiani nei secoli XVI e XVII*, Mantova 1993; Renata AGO, *Carriere e clientele nella Roma barocca*, Roma – Bari 1990; Irene FOSI, *All'ombra dei Barberini. Fedeltà e servizio nella Roma barocca*, Roma 1997; Gianvittorio SIGNOROTTO – Maria Antonietta VISCEGLIA (ed.), *La corte di Roma. Tra cinque et seicento, „Teatro“ della politica europea*, Roma 1998.

¹¹⁾ José Martínez MILLÁN et alii, *La doble lealtad: entre el servicio al rey y la obligación a la iglesia*, Madrid 2014.

práci týkajících se období pontifikátu Pavla V. (1605–1621) z rodu Borghese.¹²⁾ Problematiku patronátu sledovaly také práce, které si jako svoji cílovou skupinu vybraly raně novověké diplomaty.¹³⁾

Na ně nelze jednoduše aplikovat parametry diplomatů, jak jsme na ně zvyklí z období 19. a 20. století, tedy vidět v nich profesionální úředníky sloužící své zemi jakožto nějaké abstraktní entitě a připraveným na tento úkol vzděláním ve speciálních institutech či školách. V raném novověku je tak řeč o diplomatech *type ancien*, starého typu. Šlo zpravidla o šlechtice, kteří v dané zemi zastupovali či mohli zastupovat různé zájmy a figurovali či mohli figurovat v různých rolích. Zároveň museli vystupovat jako zástupci svých panovníků, vůči nimž stáli zpravidla v pozici klientů, či snad dokonce být jejich věrným obrazem. Výkon diplomacie byl v podstatě uskutečňován na bázi „osobní“, mezi vládcem a jeho diplomatem. Přesto mohli jednotliví diplomaté zastupovat i zájmy dalších osob, rodin či skupin, aniž se tím museli nezbytně nutně dostávat do střetu zájmů, jak jej vnímáme dnes. Držený status diplomata se pro ně současně stával mimořádně významnou příležitostí pro posílení sociálního nebo i hospodářského kapitálu svého nebo své rodiny, jednotlivé diplomatické posty tak získávaly nebo naopak ztrácely na své atraktivitě z hlediska možných hmotných i nehmotných zdrojů poskytovaných ze strany vlastních nebo i hostitelských panovníků.¹⁴⁾

¹²⁾ Tobias MÖRSCHER, *Buona amicitia? Die römisch-savoyischen Beziehungen unter Paul V. (1605–1621). Studien zur frühneuzeitlichen Mikropolitik in Italien*, Mainz 2002; Christian WIELAND, *Fürsten, Freunde, Diplomaten. Die römisch-florentinischen Beziehungen unter Paul V. (1605–1621)*, Köln – Weimar – Wien 2004; Wolfgang REINHARD (ed.), *Römische Mikropolitik unter Papst Paul V. Borghese (1605–1621) zwischen Spanien, Neapel, Mailand und Genua*, Tübingen 2004; Guido METZLER, *Französische Mikropolitik in Rom unter Paul V. Borghese (1605–1621)*, Heidelberg 2008.

¹³⁾ Zde především viz Hillard VON THIESEN – Christian WINDLER (edd.), *Nähe in der Ferne. Personale Verflechtung in den Außenbeziehungen der Frühen Neuzeit*, Berlin 2005; Rainer BABEL (ed.), *Le diplomate au travail. Entscheidungsprozesse, Information und Kommunikation im Umkreis des Westfälischen Friedenskongress*, München 2005; Ruth KOHLNDORFER-FRIES, *Diplomatie und Gelehrtenrepublik. Die Kontakte des französischen Gesandten Jacques Bongars (1554–1612)*, Tübingen 2009; Hillard VON THIESEN – Christian WINDLER (edd.), *Akteure der Außenbeziehungen. Netzwerke und Interkulturalität im historischen Wandel*, Köln – Weimar – Wien 2010; Hillard VON THIESEN, *Diplomatie und Patronage. Die spanisch-römischen Beziehungen 1605–1621 in akteurszentrierter Perspektive*, Epfendorf/Neckar 2010; Maria Antoinietta VISCEGLIA, *Roma papale e Spagna. Diplomatici, nobili e religiosi tra due corti*, Roma 2010; Alessandra ANSELMINI (ed.), *I rapporti tra Roma e Madrid nei secoli XVI e XVII: arte, diplomazia e politica*, Roma 2014; Daniela FRIGO (ed.), *Ambasciatori e nunzi. Figure della diplomazia in età moderna*, Roma 1999.

¹⁴⁾ Teoretický koncept raně novověkých diplomatů viz Hillard VON THIESEN, *Diplomatie von type ancien. Überlegungen zu einem Idealtypus des frühneuzeitlichen Gesandtschaftswesens*, in: Týž – Ch. Windler (edd.), *Akteure*, s. 471–503; Týž, *Diplomatie*, s. 150–154. Viz též Daniela

Tato charakteristika se vztahuje i na apoštolské nuncie, tedy stále diplomaty papežského stolce.¹⁵⁾ K rozvoji tohoto typu diplomatického zastoupení došlo v průběhu 16. století. Tehdy si nové politické a hospodářské požadavky v evropské společnosti a také transformace původního Patrimonia sv. Petra v prototyp moderního státu vyžádaly nahrazení dosavadních mimořádných vyslanců, posílaných individuálně od případu k případu, zastoupením ve formě stálých nunciatur.¹⁶⁾ První z nich existovala již za pontifikátu papeže Julia II. (1503–1513), a to v Benátkách. Postupně k ní přibývaly další – v italském prostoru v Neapoli, Turině a Florencii a dále pak sídlili nunciové u císařského dvora a u dvorů ve Francii, Španělsku, Portugalsku a Polsku.¹⁷⁾ K výrazné proměně sítě papežských nunciatur došlo za pontifikátu Řehoře XIII. (1572–1585), který se rozhodl napomoci řešení pro katolickou církev nebezpečné situace ve střední Evropě, kde byly její pozice dlouhodobě oslabené a ohrožené protestantismem, mimo jiné založením nových nunciatur v dané oblasti. Šlo o nunciaturu ve Štýrském Hradci, založenou v roce 1580, a Kolíně nad Rýnem, která vznikla v roce 1584. Především od jeho pontifikátu byly nunciatury pojímány jako důležitá součást prosazování vlivu papežství coby centrální instituce církve. Za nástupců Řehoře XIII. se v tomto trendu proto pokračovalo a k výše uvedeným nunciaturám se postupně připojily ještě další – v roce 1586 za papeže Sixta V. (1585–1590) to byla švýcarská nunciatura sídlící v Lucernu a v době Klementa VIII. (1592–1605) roku 1596 nunciatura v Bruselu.¹⁸⁾

FRIGO, *Corte, onore e ragione di stato: il ruolo dell'ambasciatore in età moderna*, in: D. Frigo (ed.), *Ambasciatori*, s. 13–55.

¹⁵⁾ Dobře zdokumentovaným příkladem je Girolamo Portia, současník Antonia Caetaniho a apoštolský nuncius ve Štýrském Hradci v letech 1592–1606, který vedle svého diplomatického poslání pro papežský stolec působil paralelně jako (patrně placený) zpravodaj a klient též ve službě toskánských velkovévodů Ferdinanda I. a Cosima II. – Elisabeth ZINGERLE, *Graz-Florenz. Der Grazer Nuntius als Informant für den Großherzog der Toskana*, in: Marco Bellabarbá – Jan Paul Niederkorn (edd.), *Le corti come luogo di comunicazione. Gli Absburgo e l'Italia (secoli XVI–XIX) / Höfe als Orte der Kommunikation. Die Habsburger und Italien (16. bis 19. Jahrhundert)*, Berlin – Bologna 2010, s. 61–74.

¹⁶⁾ K vývoji a proměnám papežského diplomatického zastoupení viz Anton PIEPER, *Zur Entstehungsgeschichte der ständigen Nuntiatoren*, Freiburg im Breisgau 1894; Pierre BLET, *Histoire de la Représentation Diplomatique du Saint Siège des origines à l'aube du XIXe siècle*, Città del Vaticano 1982; Knut WALF, *Die Entwicklung des päpstlichen Gesandtschaftswesens in dem Zeitabschnitt zwischen Dekretalenrecht und Wiener Kongress (1159–1815)*, München 1966; Robert GRAHAM, *Vatican Diplomacy. A Study of Church and State on the International Plan*, Princeton 1959. K formaci papežského státu v raném novověku včetně role nunciatur v tomto procesu viz Paolo PRODI, *Il sovrano pontefice. Un corpo e due anime: la monarchia papale nella prima età moderna*, Bologna 2006.

¹⁷⁾ K vývoji nunciatur v první polovině 16. století viz K. WALF, *Die Entwicklung*, s. 76–87.

¹⁸⁾ K. WALF, *Die Entwicklung*, s. 114–128; A. KOLLER, *Imperator und Pontifex*, s. 61–71; TÝŽ, *Nuntiaturnachrichten aus Deutschland als Quellen zur Landesgeschichte*, *Blätter für deutsche Lan-*

V rámci sítě papežských nunciatur existovala jistá hierarchie jejich významu. Diplomatická zastoupení papeže u nejdůležitějších panovnických dvorů byla považována za prestižní. Kromě nunciatur ve Španělsku a Francii k nim patřila i ta, která existovala u císařského dvora.¹⁹⁾ Její význam nebyl dán ani tak reálnou mocí římského císaře, která byla v raném novověku jen velmi slabá, jako spíše hodnotou symbolickou. Z hlediska tradičního *ius praecedentiae* stál císař v hierarchickém systému držitelů různých hodností a titulů stále ještě na jednom z nejpřednějších míst hned za papežem.²⁰⁾ Velmi často se proto stávalo, že bývalí nunciové u císařského dvora (resp. činní ve Španělsku nebo Francii) směřovali až k nejvyšším církevním hodnostem. Výzkum Alexandra Kollera ukázal, že v období let 1559–1655 z 29 držitelů této nunciatury se jich celkem 11 stalo v pozdější době kardinály.²¹⁾

Této skutečnosti si byli již od konce 16. století vědomi též členové rodu Caetani.²²⁾ Patřili mezi vysoce postaveně římské šlechtické rodiny, které byly dlouhá staletí leníky papežů. Již proslulý spis *Relazione della città e corte di Roma*, jehož autorem byl právník v papežských i španělských službách Theodor Ameyden († 1656) a který mimo jiné popisuje určitou sociální stratifikaci římských rodin, zařazuje tento rod do exkluzivní skupiny osmi dalších vyznačujících se „*grande e antico baronaggio*“.²³⁾ Členové rodu pravidelně působili ve významných církevních funkcích a v jeho řadách nacházíme také řadu kardinálů. Rod držel území v jižní oblasti papežského státu s centrem v Sermonetě a v roce 1586 byl jeho sociální status výrazně vylepšen, když papež Sixtus V. povýšil jejich panství na vévodství. Důležitým faktorem v posilování postavení rodu byly jeho zahraniční preference. Původně byl

desgeschichte 133, 1997, s. 37–53. K otázce vztahu raněnovověkých papežských nunciatur a konfesionalizace viz Wolfgang REINHARD, *Nuntiaturreichte für die deutsche Geschichtswissenschaft?*, in: Alexander Koller (ed.), *Kurie und Politik. Stand und Perspektiven der Nuntiaturreichtsforschung*, Tübingen 1998, s. 208–225 (zejména s. 219–222).

¹⁹⁾ H. BIAUDET, *Les nonciatures*, s. 52, 77; K. WALF, *Die Entwicklung*, s. 121–122; A. KOLLER, *Nuntiaturreichte*, s. 43.

²⁰⁾ Barbara STOLLBERG-RILINGER, *Wissenschaft der feinen Unterschiede. Das Präzedenzrecht und die europäischen Monarchien vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, *Majestas* 10, 2002, s. 125–150 (zde s. 131–134); TÁŽ, *Honores regii. Die Königswürde im zeremoniellen Zeichensystem der Frühen Neuzeit*, in: Johannes Kunisch (ed.), *Dreihundert Jahre Preussischen Königskrönung*, Berlin 2002, s. 1–26 (zde s. 18–19).

²¹⁾ A. KOLLER, *Imperator und Pontifex*, s. 297–301.

²²⁾ K rodu Caetani viz Gelasio CAETANI, *Caietanorum genealogia*, Perugia 1920; TÝŽ, *Domus Caetani*, vol. 1–2, Sancasciano Val di Pesa 1927–1933; Luigi FIORANI (ed.), *Sermoneta e i Caetani. Dinamiche politiche, sociali e culturali di un territorio tra medioevo ed età moderna*, Roma 1999; Laura GORI, *Una famiglia filospagnola tra Cinquecento e Seicento: i Caetani di Sermoneta. Dinamiche politiche e aspetti culturali*, in: Alessandra Anselmi (ed.), *I rapporti tra Roma e Madrid nei secoli XVI e XVII: arte, diplomazia e politica*, Roma 2014, s. 176–192.

²³⁾ M. A. VISCEGLIA (ed.), *La nobiltà italiana*, s. XVI.

orientován na Francii a ještě kardinál Niccolo Caetani patřil při konkláve v letech 1559 a 1565–1566 k francouzské frakci. Záhy na to došlo k výrazné změně a Caetaniové se – stejně jako řada dalších italských šlechtických rodů – přeorientovali na Španělsko. Bylo to pochopitelné, neboť zdroje španělského krále, též jako vládce blízkého neapolského království, byly lákavé a nabízely pro potenciální klienty široké možnosti nejen hmotného charakteru. Synovec kardinála Niccola Caetaniho Onorato Caetani, účastník bitvy u Lepanta, se tak v roce 1572 dal do vojenských služeb Filipa II. jako velitel jedné ze španělských galér sicilské flotily a obdržel za to od něj rentu 1500 scudů, stejně jako později prestižní Řád zlatého rouna. I další členové rodiny posilovali své vazby na Španělsko. Onoratův syn, vévoda Pietro, získal od Filipa III. rovněž Řád zlatého rouna (1600) a pravidelné renty ve výši 2000 a 3000 scudů, jeho bratr Bonifacio pak biskupství v Cassano all'Jonio, než se stal v roce 1606 za papeže Pavla V. kardinálem. Další z Onoratových synů Ruggero, působil jako velitel španělských oddílů ve Flandrech a ve Francii. Po smrti vévody Pietra v srpnu 1614 a v prosinci téhož roku i jeho nástupce v čele rodu vévody Filippa se hlavou rodiny stal jeho syn Francesco, za nějž byla prošpanělská orientace završena – on sám se stal místodržitelem milánským (1660) a vicekrálem sicilským (1663). Ve dvacátých letech 17. století dokonce věc zašla tak daleko, že rod uvažoval o prodeji svých panství v papežském státě a získání jiných v neapolském království.²⁴⁾

Do rámce rodinné prošpanělské strategie začalo poměrně záhy spadat i využití nunciatur. Poprvé se s tím u rodu Caetani setkáváme v případě Camilla, strýce Onorata Caetaniho. Ten působil nejprve jako nuncius u císařského dvora v Praze v letech 1591–1592 a posléze jako nuncius ve Španělsku v letech 1592–1600. Svě pozice u španělského dvora neváhal využít také ve prospěch vlastní rodiny, která byla v této době výrazně zadlužená. Právě díky jeho přimluvě získal již zmíněný synovec Pietro Řád zlatého rouna a stejně tak jeho bratr Bonifacio biskupství v Cassano all'Jonio v Neapolsku. Po smrti svého bratra kardinála Enrica Caetaniho v roce 1599 byl Camillo Caetani povolán k římské kurii. Jeho nadějně aspirace na kardinálský biret byly předčasně ukončeny těsně před promocií smrtí v roce 1602.²⁵⁾ O tom, že si velmi dobře uvědomoval význam, který nunciatura ve Španělsku má – a to nepřimo i s ohledem na osobní či rodinné vazby – svědčí jeho hodnocení, které uvedl ve své závěrečné relaci svému nástupci z roku 1600: „*Osoba nuncia je nejpřednější a nejvýznamnější na tomto dvoře, protože nejenže je vyslancem*

²⁴⁾ Marie Antonietta VISCEGLIA, „*Non si ha da equipare l'utile quando vi fosse l'honore*“. *Scelte economiche e reputazione: intorno alla vendita dello stato feudale dei Caetani (1627)*, in: Táž (ed.), *La nobiltà romana in età moderna. Profili istituzionali e pratiche sociali*, Roma 2001, s. 203–223 (zde s. 206–209).

²⁵⁾ K jeho životu souhrnně viz *Dizionario biografico degli Italiani* (dále jako DBI), sv. 16, s. 137–141; H. BIAUDET, *Les nonciatures*, s. 257.

nejvyššího pána křesťanstva v oblastech, kde se katolická víra i úcta vůči posvátnému Apoštolskému stolci patřičně udržuje, ale protože také má pravomoci pomáhat a žehnat, a žít v souladu s postavením a vznešeností osoby, kterou zastupuje“.²⁶⁾

Podobný vývoj měla i kariéra Camillova synovce Antonia. Narodil se v roce 1566 v rodinném sídle v Sermonetě. Již od mládí byl se svým bratrem Bonifaciem předurčen k církevní dráze, studiu práv se věnoval v Perugii a ukončil je v roce 1590 získáním doktorátu. Díky přízni papeže Klementa VIII. získal v roce 1592 první církevní benefícia. Pod dohledem svého strýce Enrica měl příležitost zapojit se do papežské diplomacie, když se zúčastnil v letech 1596–1597 legace do Polska. Další benefícia, například opatství v Nonantole, mu pak Klement VIII. udělil v roce 1604.²⁷⁾ Po smrti tohoto pontifika a nástupu Pavla V. se celý rod Caetani rychle přeorientoval ze spojení s rodem Aldobrandini a zařadil se velmi rychle mezi přední klienty a „přátele“ nového papežského rodu Borghese. Potvrzením tohoto svazku se stalo jmenování Bonifacia Caetaniho členem kardinálského sboru v roce 1606 a takřka současně legátem v Romagni.²⁸⁾ Antonio pak o rok později získal nunciaturu u císařského dvora v Praze, kde v souladu s hlavní instrukcí uskutečňoval v následujících letech záměry kuriální politiky ve Svaté říši římské, českých zemích a Uhrách. Kromě řešení nábožensko-politických záležitostí participoval jako papežský zástupce na krizích, které poznamenaly tuto poslední etapu vlády císaře Rudolfa II., jako byl otevřený konflikt s jeho bratrem arcivévodou Matyášem v roce 1608 a s tím související nátlak českých stavů na udělení náboženských svobod, který vyvrcholil vydáním proslulého Majestátu v červenci 1609.²⁹⁾

²⁶⁾ „*La persona del nunzio è la più eminente e cospicua che sia nella Corte, perché non solamente è ambasciatore del padrone supremo della christianità in parti dove la religione cattolica et la riverenza della Santa Sede Apostolica si conservano nel suo punto, ma perché tiene giurisdittione et modo di giovare et beneficare et di vivere conforme al grado et alla maestà della persona che rappresenta.*“ Klaus JAITNER (ed.), *Die Hauptinstruktionen Clemens VIII. für die Nuntien und Legaten an den Europäischen Fürstenhöfen (1592–1605)*, vol. 2, Tübingen 1984, s. 617.

²⁷⁾ DBI, sv. 16, s. 120–125; G. CAETANI, *Genealogia*, s. 75; M. A. VISCEGLIA, *Non si ha da equipare*, s. 210. Nejnověji k této osobnosti Paolo PERIATI, *Antonio Caetani: l'ascesa politica a le nunziature apostoliche (1607–1618)*, dottorato di ricerche, Università Roma Tre, 2014.

²⁸⁾ Wolfgang REINHARD, *Paul V. Borghese (1605–1621). Mikropolitische Papstgeschichte*, Stuttgart 2009, s. 246, 359, 370–371.

²⁹⁾ O jeho působení viz Tomáš ČERNUŠÁK, *Nuncius Caetani a jeho obrana katolických zájmů v době před vydáním Majestátu Rudolfa II. (1608–1609)*, Časopis Matice moravské 128, 2009, s. 35–46; TÝŽ, *Die Papstpolitik und die Entwicklung des Bruderzwistes in der Korrespondenz des Nuntius Antonio Caetani*, in: Václav Bůžek a kolektiv, *Ein Bruderzwist im Hause Habsburg (1608–1611)*, České Budějovice 2010, s. 211–224; TÝŽ, *Papežská politika v českých zemích za nunciatury Antonia Caetaniho (1607–1609)*, FHB 25, 2010, s. 7–22; TÝŽ, *Pražská nunciatura a počátky Katolické ligy*, ČČH 108, 2010, s. 114–126; TÝŽ, *Die Böhmisches Kammer als Thema*

Pro Antonia Caetaniho bylo ovšem cílem rodinné strategie již od počátku jeho církevní kariéry získání nunciatury u španělského dvora. Explicitně to vyjádřil jeho bratr kardinál Bonifacio, když ve svém dopise z 12. července 1608 napsal hlavě rodu Pietrovi, že bude lepší, když zatím Antonio zůstane v Praze, než se pro něj uvolní nunciatura ve Španělsku.³⁰⁾ Vzhledem k celkové španělské orientaci rodu byla tato strategie pochopitelná. Souvisela také s jiným faktem – na rozdíl od nunciatury císařské mohla nunciatura španělská znamenat mnohem výraznější přístup k milostem, privilegiím a darům, důležitým pro rod s ohledem na jeho zahraniční preference. Možnosti císaře byly z tohoto hlediska pro rod Caetani jen marginální. Pražská nunciatura tak plnila – i přesto, že šlo o mimořádně prestižní diplomatickou pozici – spíše funkce určitého mezistupně, místa, kde Antonio Caetani mohl a měl osvědčit své osobní a diplomatické kvality v papežových službách, případně získat nezbytné personální vazby na španělské diplomaty sídlícími v Praze.

Diplomatické působení Antonia Caetaniho u císařského dvora jeho rodina patrně poměrně výrazným způsobem dotovala z vlastních zdrojů. V sociální skupině raně novověkých diplomatů nešlo o nějaký neobvyklý jev. Služba panovníkovi, umožňující podíl na jeho moci a vlivu a nabízející perspektivu vlastního postupu v dvorské hierarchii, vedla mnohdy jednotlivé diplomaty k jejich značnému zadlužení.³¹⁾ Papežští nunciové u císařského dvora byli Apoštolskou komorou placeni měsíční sazbou 230 zlatých,³²⁾ které zdaleka nepokrývaly všechny náklady a navíc přicházely zpravidla se značným zpožděním. Někteří z nunciů si na nedostatek finančních prostředků, zadlužení či prodlevu v jejich dodání pravidelně stěžovali ve své korespondenci se státním sekretariátem.³³⁾ U Antonia Caetaniho se v průběhu celého jeho pražského pobytu v letech 1607–1611 s podobnými poznámkami v jeho nunciaturní korespondenci nesetkáváme. Je evidentní, že zde kromě jeho četných beneficíi velkou roli sehrála vlastní rodina. Pro ni ovšem různé formy služeb – ať už španělskému králi či papeži – znamenaly enormní zátěž, a její zadluže-

der Prager Nuntiatür zu Beginn des 17. Jahrhunderts, Römische Historische Mitteilungen 55, 2013, s. 219–229. Nunciaturní korespondence tohoto pražského nuncia byla postupně vydána v letech 1932–2017. Srov. Milena LINHARTOVÁ (ed.), *Epistulae et acta Antonii Caetani 1607–1611*, partes I–III, Pragae 1932–1946; Tomáš ČERNUŠÁK (ed.), *Epistulae et acta Antonii Caetani 1607–1611*, partes IV–V, Pragae 2013–2017.

³⁰⁾ Archivio Caetani Roma, Fondo Cronologico, nr. 76362.

³¹⁾ Matthew S. ANDERSON, *The Rise of Modern Diplomacy 1450–1919*, London – New York 1993, s. 33–36; D. FRIGO, *Corte, onore*, s. 31–32.

³²⁾ H. BIAUDET, *Le nonciatures*, s. 62–92.

³³⁾ Alena PAZDEROVÁ, *Zázemí Specianovy nunciatury u císařského dvora v Praze v letech 1592–1594*, *Paginae historiae* 23, 2015, s. 7–54 (zde s. 38–39); Elisabeth ZINGERLE (ed.), *Nuntiatür des Girolamo Portia 1599–1602*, Wien 2012, s. LXVII–LXXXIII.

ni, které již v roce 1603 činilo 400 000 zlatých, v dalších desetiletích ještě narostlo.³⁴⁾

Celý záměr na Antoniův přesun se dostal do ohrožení na jaře roku 1610. Papež Pavel V. jmenoval 8. května 1610 mimořádným nunciem ve Španělsku arcibiskupa v Chieti Ulpiana Volpiho³⁵⁾ a členové rodu Caetani, konkrétně tedy již jeho zmínění bratři vévoda Pietro a kardinál Bonifacio, se začali obávat, že by se z nuncia mimořádného mohl stát stálý. Realitu nebezpečí navíc podtrhla nová instrukce pro diplomatickou misi Volpiho, kterou papež s ohledem na nečekanou smrt francouzského krále Jindřicha IV. vydal v červnu 1610.³⁶⁾

Společný postup při řešení nepříznivé situace Pietro a Bonifacio ladili, jak o tom zajímavě vypovídá dopis z 10. července 1610, nalezený v Archivio Caetani v Římě. Bonifacio se v něm domlouval s vévodou Pietrem, aby vzájemně rozehráli koordinovanou akci plnou intrik, získání spojenců a pohanění protivníků za účelem dosažení požadovaného cíle. Vévoda Pietro měl nejprve jednat přímo s kardinálem-nepotem Scipionem Borghese, a přesvědčit jej, že by nenašel vhodnější osobu, více zavázanou papeži, „*ani ne více zanícenou a důvěryhodnou v jeho službě*“ („*né più ardente nel servizio loro, né di maggior confidenza*“), než je Antonio pro pozici nového nuncia ve Španělsku. Je však také třeba, aby vévoda Pietro kardinálovi Borghese zdůraznil, že by nic víc nemohlo vyvolat nelibost kardinála Pietra Aldobrandiniho, synovce jeho předchůdce Klementa VIII., který byl v papežově nemilosti, než Antoniovo jmenování. Zároveň měl vévoda uštědřit určitý úder Volpimu tvrzením, že u dvora se šíří fáma, že by se z mimořádného nuncia mohl stát nunciem řádným. To vše měl doplnit návrhem, aby kardinál Borghese do Španělska vyslal pouze osobu, která je plně v jeho službách, a nikoliv Volpiho, který spadá pod vliv kardinálů Flaminia Piatta a Paola Camilla Sfondrata, a zdůraznit, že přece i papež ví, „*jaký mozek je Sfondrato*“ („*che cervello sia Sfondrato*“). Vévoda Pietro se měl kromě kardinála Borghese setkat rovněž s kardinálem Maffeem Barberinim, který byl nakloněný Volpimu. Kardinál Bonifacio proto navrhol Petrovi, aby Barberinimu předložil jejich společný záměr na podporu Antonia, aniž by dal najevo, že ví o Barberiniho náklonnosti vůči Volpimu. Pietro měl také Barberiniho informovat o všech jednáních, která chystal Bonifacio Caetani s kardinálem Borghese, a naznačit mu důvěru a důležitost, kterou do něj Pietro i Bonifacio vkládají ve svém záměru, a takto ho získat spíše na svou stranu. Další část jednání spočívala na Bonifaciovi Caetanim. Ten hodlal přesvědčit státního sekretáře Lanfranca Margotího, který odpovídal za komunikaci s nunciem ve Španělsku, aby dosavadní řádný nunci Decio Caraffa ještě dále zůstal na svém místě, dokud nebude za své diplo-

³⁴⁾ M. A. VISCEGLIA, *Non si ha da equipare*, s. 210–211.

³⁵⁾ S. GIORDANO, *Le istruzioni generali*, č. 44.

³⁶⁾ Tamtéž, č. 47.

matické služby odměněn kardinálskou hodností nebo nějakým výnosným biskupstvím, a nebyl tak nahrazen Volpim. Důležitým spojencem ve snaze Caetaniů měl být jejich „amico“ kardinál Giovanni Millini, který dostal za úkol jednat o záležitosti Antoniovy kandidatury přímo s papežem, na němž bude záviset konečné rozhodnutí. Další podporu pro záměr zabránit případnému obsazení španělské nunciatury Volpim měl poskytnout kardinál Bartolomeo Cesi, kterého Bonifacio Caetani v dopise označil „mio amicissimo“ a který s ním byl v příbuzenském poměru prostřednictvím své matky Beatrice Cesi, rozené Caetani.³⁷⁾ Cesi měl ovšem jednat – coby spojenec Caetaniů – jakoby sám za sebe, aby nebylo poznat vliv Bonifacia. Jeho úkolem bylo setkat se s již zmíněným kardinálem Barberinim a přesvědčit jej, že celá záležitost prosazení Antonia Caetaniho jako nuncia ve Španělsku je již s kardinálem Borghese projednávána a že tedy Barberiniho podpora Volpiho nemá další význam. Dále bude potřeba ještě zajistit podporu kardinálů Montalta a Gonzagy coby nepřátel Volpiho patrona již zmíněného kardinála Sfondrata, aby vhodně působili přímo na papeže ve prospěch Antonia Caetaniho.³⁸⁾

Zdravotní stav nuncia Caetaniho tedy nebyl tou pravou příčinou ukončení jeho pražského nunciatury. Zákulisní hra, odkrývající nám složitou vztahovou síť na papežském dvoře a svědčící o mimořádném významu španělské nunciatury pro rodinu Caetani však vedla jen k polovičnímu cíli. Jejich konkurent Volpi se sice stálým nunciem nestal a 18. září 1610, jak již bylo řečeno, sděloval kardinál Borghese nunciovi Caetanimu jeho odvolání z Prahy ze zdravotních důvodů. Ovšem 24. listopadu informoval kardinál Bonifacio Caetani svého bratra Pietra, že se momentálně obsazení nunciatury ve Španělsku měnit nebude a že tak budou mít dosti času „pomoci monsignoru arcibiskupovi“.³⁹⁾

Papež Pavel V. se nakonec v srpnu 1611 rozhodl jmenovat Antonia Caetaniho nunciem ve Španělsku. Antonio o tom hned informoval svého bratra Pietra v dopise z 22. srpna a dodal, že jde o milost „která v této době není více užitečná a významnější pro mě a která se mohla očekávat pro [naši] rodinu“.⁴⁰⁾ A rodině se skutečně vyplatila. V roce 1616 se nepochybně díky jeho vlivu podařilo pro rod Caetani získat od krále Filipa III. titul španělských grandů. Ten se italským šlechtickým rodům udílel jen zřídka a Caetaniové jeho obdržením předstihli i papežský rod Borghese. Byl to patrně konflikt se zájmy svých patronů, který v následujících letech způsobil, že Antonio Caetani upadl v nemilost papeže Pavla V. i kardinála Scipiona Borghese. Po návratu z diplomatické mise ve Španělsku mu nebyla udělena kardinálská hodnost, ač měl za sebou dvě významné a úspěšně realizované nunciatury.

³⁷⁾ DBI, sv. 24, s. 246.

³⁸⁾ Archivio Caetani, Fondo Cronologico, nr. 54192.

³⁹⁾ „(...) da aiutare Monsignore Arcivescovo (...)“ Archivio Caetani, Fondo Cronologico, nr. 55130.

⁴⁰⁾ „ (...) che sí come in questi tempi né maggiore, né più utile a me et alla Casa poteva aspettarsi (...)“ Archivio Caetani, Fondo Cronologico, nr. 88369.

Dočkal se jí za dalšího papeže Řehoře XV. v roce 1621, tři roky před svou smrtí.⁴¹⁾ Biografie Antonia Caetaniho, která vznikla v roce 1624, jej pak prezentovala jako dobrý příklad vyváženého vztahu mezi soukromými zájmy rodu Caetani a zájmy Apoštolského stolce.⁴²⁾

⁴¹⁾ H. THIESSEN, *Diplomatie*, s. 176.

⁴²⁾ M. A. VISCEGLIA, *Roma papale e Spagna*, s. 57. Biografické texty týkající se Antonia Caetaniho viz Biblioteca Apostolica Vaticana, Barberiniani latini 6030.

Tomáš Černušák

SERVICE TO THE POPE VERSUS SERVICE TO THE FAMILY

Example of the Prague Nuncio Antonio Caetani

SUMMARY

One of the main tasks of the diplomats in the Early Modern Times was representation of their ruler on the foreign court, promotion of his interests and obtaining the necessary information. It was true also for the papal nuncios who worked on the imperial court in Prague at the turn of the 16th and 17th century. Despite the client-based relationship with the respective pope or the cardinal-nepot, their conduct very frequently reflected other particular interests. This is also the case of the papal nuncio Antonio Caetani, who worked in Prague in the years 1607-1611. He was the member of a prestigious Italian aristocratic family, which, from the second half of the 16th century, oriented its interests (much like many others) on the Kingdom of Spain, although their family territory was a component of the Papal States. Following the family strategy and the foreign preferences, the nuncio's siblings Antonio - Duke Pietro and Cardinal Bonifacio - were mostly concerned with ensuring their brother's nunciature on the Spanish royal court. His activities in Prague, despite their significance, thus played a role of a certain intermediate stage in his diplomatic career. According to a remarkable document from the Caetani family archive in Rome, in 1610, in the milieu of the papal court, both brothers embarked on a complicated backstage game, which was to prevent potential appointment of another serious candidate and enforce appointment of Antonio to this important position.

Translated by Miroslav Košek

Karel Pacovský

ÚLOHA SVATOJIŘSKÝCH ABATYŠÍ PŘI KORUNOVACÍCH ČESKÝCH KRÁLOVEN*

ABSTRACT

The role of St. George's abbesses in coronations of the Bohemian queens

The paper analyzes the coronations of the queens of Bohemia, putting emphasis on the presence of abbesses of St. George's Convent of Benedictine nuns in Prague Castle. The aim of this study is to clarify the origins, development, and changes of the task of the St. George's abbesses during the coronation ceremonies in Prague. It follows this phenomenon throughout its whole history, from its medieval origins to the dissolution of the convent in 1782, using primarily the testimonies of original sources of various types, such as chronicles, coronation ordines, descriptions of the coronations, charters, diaries, and iconographic sources. The first part of this essay is dedicated to the development of the task of the abbesses in chronological order, the second part provides a general picture of the role of the abbesses during the coronations in the early modern period.

Keywords: St. George's Convent in Prague, coronations, abbesses, queens of Bohemia, Benedictine nuns, Middle Ages, early modern period

Již od první české korunovace v 11. století bylo v českém království zvykem vedle nového krále pomazat a korunovat i jeho manželku. Ačkoli bylo o korunovacích českých kráľů napsáno mnoho, korunovace nevládnoucích kráľoven se zatím velké

* Tato studie vznikla v rámci zastřešujícího projektu Specifického vysokoškolského výzkumu 2017–260419 řešeného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a za podpory projektu Univerzity Karlovy Progres Q07, Centrum pro studium středověku. Jedná se o zkrácený a přepracovaný text mé bakalářské práce obhájené na Ústavu českých dějin FF UK v roce 2016. Na tomto místě chci velice poděkovat dr. Janu Zdichyncovi za její vedení i za veškerou pomoc během studia.

pozornosti nedočkaly.¹⁾ Za jejich nejvýraznější specifikum v evropském měřítku bývá považována předepsaná účast abatyši benediktinského kláštera svatého Jiří na Pražském hradě. O tom, jaká funkce přesně abatyši při korunovačním obřadu připadla, se v literatuře objevují rozporuplné zmínky. Někteří autoři píší, že s korunováním pražskému arcibiskupovi pouze pomáhala, jiní, že novou královnu přímo sama korunovala. Mnohdy se uvádí, že korunovační výsadu abatyše získaly od císaře Karla IV. společně s knížecím titulem a právem nosit korunu.²⁾ Tato informace byla zjevně přebírána od barokního historika Jana Floriána Hammerschmida.³⁾ Nakolik jsou však tyto teze v souladu se svědectvím dobových pramenů? A od kdy lze vůbec účast svatojiřských abatyší na korunovacích českých královen sledovat a jak se proměňovala v průběhu staletí?

Středověké počátky tradice

Poprvé je abatyše jako účastnice korunovace české královny výslovně zmíněna až v korunovačním řádu Karla IV. z poloviny 14. století. Čtenáře Hammerschmidových dějin svatojiřského kláštera může překvapit, že v něm ještě nefiguruje jako *koronátorka*. Královnu měl i podle tohoto řádu korunovat nejvýznamnější biskup království, jak to bylo obvyklé i jinde v Evropě.⁴⁾ Žádný jiný korunovační řád ovšem o předepsané účasti abatyše na korunovací královny nehovoří. K závěru, že se jednalo o ryze české specifikum, proto dospěl již Josef Cibulka a dodnes se nepodari-

¹⁾ K pramenům a literatuře podrobněji Karel PACOVSKÝ, *Svatojiřské abatyše a korunovace českých královen*, bakalářská práce FF UK, Praha 2016, s. 15–18.

²⁾ Např. Ferdinand JITSCHINSKY, *Kurze Darstellung der Gründung und des Bestandes des k. k. thesesianischen adeligen Damenstiftes am Prager Schlosse*, Prag 1855, s. 10; Karel Vladislav ZAP, *Chrám sv. Jiří na Hradě pražském*, Památky archeologické IV, 1861, s. 162–175, zde s. 163; František EKERT, *Posvátná místa královského hlavního města Prahy I*, Praha 1883, s. 81–82; Pavel VLČEK a kolektiv, *Umělecké památky Prahy: Pražský hrad a Hradčany*, Praha 2000, s. 29; Renáta MODRÁKOVÁ, *Úřad abatyše kláštera benediktinek u sv. Jiří na Pražského hradě v období 13.–14. století*, in: Pavel Krafl (ed.), *Sacri canones servandi sunt: ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII–XV*, Praha 2008, s. 580–587, zde s. 583; Jennifer VLČEK SCHURR, *The Passional of Abbess Cunegund: protagonists, production and a question of identity*, MPhil(R) thesis, University of Glasgow, 2008, s. 38.

³⁾ Jan Florián HAMMERSCHMID, *Historia in qua primaeva fundatio et institutio Regiorum ac antiquissimorum monasteriorum S. Georgii in castro Pragensi, et S. Spiritus vulgo ad Misericordias Dei in antiqua Urbe Pragensi ordinis S. P. Benedicti Sancti-Monialium [...] recensentur*, Pragae 1715, s. 51 a 95; TÝŽ, *Prodromus gloriae Pragenae*, Pragae 1723, s. 384 a 387.

⁴⁾ „Tunc debet ei imponi ab archiepiscopo corona in capite ipsius, quam impositam sustentare debent undique barones.“ Jiří KUTHAN – Miroslav ŠMIED (edd.), *Korunovační řád českých králů*, Praha 2009, s. 258–259.

lo nalézt zahraniční paralelu.⁵⁾ Otázkou zůstává, zda byla účast svatojiřské abatyše novým ustanovením Karlovým, či kodifikací staršího zvyku. Ostatně podobný otázník se vznáší nad všemi „domácími prvky“ v karlovském korunovačním řádu a otázkou tak zůstává, zda se jednalo skutečně o starší zvyklosti, nebo jen o snahu Karla IV. demonstrovat dynastickou kontinuitu s českými předky záměrnou ritualizací přemyslovské paměti.⁶⁾

Karlův korunovační řád vznikl spojením tří zdrojů. Hlavní složku tvoří řád z římskoněmeckého pontifikálu původem z 10. století, obohacený o ustanovení a modlitby z francouzského řádu z první poloviny 14. století a konečně o jedinečně české prvky.⁷⁾ Oddíl pojednávající o korunovací královně je v porovnání s předpisem korunovace krále nápadně více závislý na francouzském vzoru, z nějž byla převzata i pasáž o uvedení královně na trůn. Uprostřed ní se v českém řádu objevuje zvláštní vsuvka zmiňující v doprovodu královně svatojiřskou abatyši, která má být korunovací vždy přítomna „*kvůli svému důstojenství*“.⁸⁾

Z tohoto normativního textu se o úloze abatyše nedozvídáme více, než že měla královnu po jejím korunování doprovodit k trůnu. Z doby předhusitské se ale kromě korunovačního řádu dochoval ještě jeden pramen, který svatojiřskou abatyši při korunovací zmiňuje. Jedná se o výjimečně obsáhlé svědectví o průběhu korunovace Žofie Bavorské roku 1400 z knihy privilegií Starého Města pražského.⁹⁾ V této zprávě je abatyše připomínána pouze na začátku ceremonie, kdy stála spolu s Kateřinou Meklenburskou, vdovou po Janu Zhořeleckém, v chóru katedrály vedle krá-

⁵⁾ Josef CIBULKA, *Český řád korunovační a jeho původ*, Praha 1934, s. 148–149.

⁶⁾ K první možnosti se přikláněl např. Josef Cibulka, druhou zastává Václav ŽŮREK, *Korunovační řád Karla IV. jako ritualizovaný panovnický program*, Časopis Národního muzea – řada historická 176, 2007, s. 105–143, zde s. 141; TÝŽ, *Korunovace českých králů a královen*, in: Martin Nodl – František Šmahel (edd.), *Slavnosti, ceremonie a rituály v pozdním středověku*, Praha 2014, s. 15–65, zde s. 25.

⁷⁾ TÝŽ, *Korunovační řád*, s. 141.

⁸⁾ Vsuvky českého původu zde zvýrazněny podtržením: „*Post istam oracionem barones, qui coronam eius sustentant, deducunt eam ad solium, ubi sede parata collocatur, associante ipsam venerabili domina N. abbatissa monasterii sancti Georgii in castro Pragensi ordinis sancti benedicti, que propter sui dignitatem vocata et rogata coronacioni regine debet semper interesse, circumstantibus eam baronibus et matronis nobilioribus regni Boemie. In oblatione vero, in pace ferenda et in communione penitus est ordo regis superius annotatus observandus.*“ J. KUTHAN – M. ŠMIED (edd.), *Korunovační řád*, s. 258–261 a 321–322.

⁹⁾ Tzv. *Primus Liber vetustissimus Privilegiorum, Statutorum et Decretorum Veteris Urbis Pragensis*, Archiv hlavního města Prahy [dále AHMP], Sbirka rukopisů, sign. 993/1, p. 209–210; Vincenz BRANDL (ed.), *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* [dále CDM] XIII, Brünn 1897, č. 19, s. 27 (do češtiny přeložil K. PACOVSKÝ, *Svatojiřské abatyše*, s. VI–IX).

lovny Žofie.¹⁰ Spojíme-li svědectví obou pramenů dohromady, dojdeme k závěru, že se abatyše po boku královny pohybovala patrně v průběhu celé korunovační mše. Lze si představit, že se již velice brzy mohla podílet na provádění určitých úkonů, které vyžadovaly ženskou ruku, např. při manipulaci s královniným oděvem nebo při královském pomazání.¹¹ Podrobněji nám středověké prameny její úlohu rekonstruovat neumožňují. Nápadné ovšem je, že hovoří výhradně o pouhé přítomnosti abatyše po boku královny během obřadů u hlavního oltáře svatovítského kostela. Žádné „právo“ svatojiřské abatyše podílet se na jakémkoli konkrétním úkonu, natož na samotném korunování, z tohoto období známo není.

Pokud bylo ve středověkých Čechách běžné, že královnu při korunovaci obklopovaly i významné ženy, zejména její příbuzné (jak je doloženo roku 1400), pak není vyloučeno, že se k nim mohla připojit i nejvýznamnější představitelka duchovního stavu v Čechách, do druhé poloviny 12. století vůbec jediná česká abatyše.¹² Tento specificky český zvyk se však mohl těžko zrodit nebýt velice příhodné, či přímo exkluzivní polohy svatojiřského kláštera. Jeho na evropské poměry jedinečné umístění v srdci světského i duchovního centra království umožňovalo, že abatyše byla vždy k dispozici a nemusela podnikat náročnou cestu do korunovačního města. Vzdálenost kláštera od korunovačního chrámu nemohla být zanedbatelnější a víme, že abatyše do něj měly alespoň při výjimečných příležitostech přístup, jak dokazuje zpráva, že 15. srpna 1260 byla v katedrálním kostele od pražského biskupa „vysvěcena“ nová svatojiřská abatyše Judita.¹³ Ve 12. a 13. století navíc mezi kostely sv. Víta a sv. Jiří stála krytá kamenná chodba, zajišťující pohodlnou komunikaci mezi biskupským areálem a svatojiřskou bazilikou.¹⁴

¹⁰ „[...] in chorum sancti Viti conducta fuit, ibi ab una parte fuit abbatissa sancti Georgii, ab alia relicta quondam ducis Joannis Gorlicensis et de Lausicz etc. cum rege Ungarie et marchione Moraviae, patriarcha, episcopo Leuthomisslensi et aliis episcopis et abbatibus ibi circumstantibus et principibus.“ Tamtéž.

¹¹ Jak je doloženo v raném novověku. Srov. Jiří HRBEK, *České barokní korunovace*, Praha 2010, s. 98.

¹² Ani přítomnost abatyše po boku královny nebyla ostatně během významných slavností úplně nevidaná. O vánočních svátcích roku 1199 kráčela v Magdeburku ve slavnostním průvodu s říšskými insigniemi po boku římské královny Ireny, manželky Filipa Švábského, quedlinburská abatyše Anežka spolu se saskou vévodkyní a dalšími vznešenými ženami. Georg Heinrich PERTZ (ed.), *Gesta episcoporum Halberstadensium*, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores XXIII, Hannover 1874, s. 113–114.

¹³ Josef EMLER (ed.), *Letopisy české 1196–1278*, Fontes rerum Bohemicarum [dále FRB] II, Praha 1874, s. 297 („consecrata est Judita, abbatissa sancti Georgii, in ecclesia Pragensi“). Je otázkou, zda letopisec zaznamenal mimořádnou událost, nebo běžný zvyk.

¹⁴ Jan FROLÍK – Zdeněk SMETÁNKA, *Archeologie na Pražském hradě*, Praha 1997, s. 179–182.

Nesmíme ovšem opomenout ani nadstandardní vztah kláštera ke královské rodině zajišťovaný přemyslovskými abatýšemi.¹⁵⁾ Pravděpodobnost účasti svatojiřské abatýše na korunovačním obřadu musela být značně posílena právě za situace, kdy tento úřad zastávala příbuzná korunovaná královna, což se prokazatelně stalo několikrát: v roce 1228, kdy byl korunován Václav I. s Kunhutou Štaufskou, byla ještě zřejmě naživu asi osmdesátiletá abatýše Anežka,¹⁶⁾ starší sestra Přemysla Otakara I., a dvě korunovace ve funkci klášterní představené zažila abatýše Kunhuta (1302–1321), konkrétně korunovaci své švagrové Elišky Rejčky roku 1303 a neteře Elišky Přemyslovny v roce 1311. Třebaže *Zbraslavská kronika* o její přítomnosti u obou obřadů mlčí,¹⁷⁾ vzhledem k jejímu postavení se zdá nepředstavitelné, aby je přechkala zcela nezúčastněně za klášterními zdmi.¹⁸⁾ To ona dodávala funkci abatýše lesk, nikoli naopak. Svůj královský původ za řeholním hábitem rozhodně neskrývala.¹⁹⁾ Jako příbuzná královny by náležela k předním účastníkům korunovačních slavností, i kdyby tento úřad nezastávala. Tím, že se mohla zúčastnit hned dvou korunovací, se nápadná přítomnost abatýše v blízkosti královny mohla stát v očích diváků něčím obvyklým až samozřejmým. Kunhuta by tak přenesla své osobní „důstojenství“ na úřad svatojiřské abatýše jako takový a zvýšila by jeho prestiž, jež se udržela až do sepsání Karlova korunovačního řádu. Tím, že Karel tuto zvyklost, jež vhodně zapadala do jeho koncepce zdůrazňování přemyslovského odkazu, písemně kodifikoval, ji zaručil trvalé přežití. Vzhledem k nedostatku pramenů ovšem nelze vyloučit ani hypotézu, že se svatojiřské abatýše mohly obřadů účastnit již od první pražské korunovace v roce 1085 či 1086.²⁰⁾

Ačkoli je abatýše výslovně zmíněna v Karlově korunovačním řádu, žádné privilegium, jímž by Karel IV. svatojiřským abatýším udělil knížecí titul s právem korunovat české královny, jak se traduje od dob Hammerschmidových, se nedochovalo, a to ani v opise (na rozdíl od mnoha jiných a méně důležitých). Vedle konfirmační

¹⁵⁾ Srov. V. ŽŮREK, *Korunovační řád*, s. 121.

¹⁶⁾ Karel Jaromír ERBEN (ed.), *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae I*, Praha 1855, č. 723, s. 336–337.

¹⁷⁾ Srov. Josef EMLER, *Kronika zbraslavská*, FRB IV, Praha 1884, s. 86 a 176–177.

¹⁸⁾ Nepochybuje o tom Klára BENEŠOVSKÁ, *Královský sňatek: Eliška Přemyslovna a Jan Lucemburský – 1310*, Praha 2010, s. 470, a v případě Elišky Přemyslovny ani Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Arnošt z Pardubic: arcibiskup, zakladatel a rádce*, Praha 2008, s. 86. Je však třeba zdůraznit, že pro tyto hypotézy neexistují pramenné doklady.

¹⁹⁾ Jak dosvědčují exlibris v jejich rukopisech (např. NKP VII G 17d; XII D 9; XIV A 17) nebo její majestátní pečeť (srov. Petra OULÍKOVÁ, *Pečeti benediktinského kláštera sv. Jiří na Pražském hradě ve středověku*, in: Markéta Jarošová – Radka Lomičková (edd.), *Ora et labora: vybrané kapitoly z dějin a kultury benediktinského řádu*, Praha 2013, s. 136–146, zde s. 138).

²⁰⁾ K dataci této události viz Demeter MALAŤÁK, *Korunovace přemyslovských králů*, in: Martin Wihoda – Demeter Malaťák (edd.), *Stát, státnost a rituály přemyslovského věku*, Brno 2006, s. 47–66, zde s. 54.

listiny z roku 1350 je nejdůležitějším dokumentem, který Karel klášteru vydal, listina z 1. května 1348 adresovaná abatyši Anežce, již klášter přijal pod svou ochranu.²¹⁾ Hammerschmid ve své *Historii* svatojiřského kláštera její text citoval a na závěr připojil bez uvedení zdroje poznámku, že Karel abatyším udělil také titul kněžny a právo korunovat české královny. Na jiném místě pak za první „kněžnu abatyši“ označil Anežku žijící na počátku Karlova kralování.²²⁾ Kromě toho, že se takové privilegium nedochovalo, o něm však mlčí i dobové prameny.²³⁾ Tomu, že by abatyše vlastnily nějakou skutečnou listinu potvrzující jejich „korunovační právo“, tedy vůbec nic nenasvědčuje a lze o tom právem pochybovat.²⁴⁾

Z doby předhusitské navíc není znám jediný případ, kdy by byla svatojiřská abatyše označena jako kněžna. Nejstarší prameny, které abatyším tento titul přisuzují, pocházejí až z poloviny 15. století. Vedle listu adresovaného 23. srpna 1456 abatyši Alžbětě z Břežnice se jedná o Piccolominiho *Historii českou*.²⁵⁾ Sporadicky byl titul kněžny užíván i později, ale obvyklým se stával až od konce 16. století a ještě v 18. století vyvolával otázky.²⁶⁾ Pokud jej abatyším skutečně propůjčil Karel IV. Lucemburský, jednalo by se z jeho strany o projev zcela mimořádné přízně, vždyť knížecí hodnost nedopřál ani pražským arcibiskupům. Zůstává tedy otázkou, zda mohl knížecím titulem abatyše poctit skutečně on, nebo zda to byl jeho syn Zikmund v souvislosti s obnovou poměrů po husitských válkách, či se mohl takový titul začít užívat „spontánně“. Každopádně se zdá, že absence „korunovačního privilegia“ spíše podporuje tezi, že Karel IV. nezavedl žádný nový zvyk, když při-

²¹⁾ Národní archiv Praha [dále NA], Archivy českých klášterů zrušených za Josefa II. [dále AZK], ŘB sv. Jiří, inv. č. 238 a 241.

²²⁾ J. F. HAMMERSCHMID, *Historia*, s. 50–51 a 95.

²³⁾ Už Dobner se podívil, že autor středověkého rukopisu uloženém v Národní knihovně v Praze [dále NKP] pod signaturou XIII A 2 o této výsadě mlčí: „*Mirum auctorem nostrum mentionem nullam ingressisse: Agnetem postremo loco memoratam in Principissarum Romani Imperii Ordinem et dignitatem fuisse a Carolo IV. evectam.*“ Gelasius DOBNER (ed.), *Monumenta historica Boemiae nusquam antehac edita VI*, Pragae 1785, s. 343.

²⁴⁾ Srov. *Inventář všech při královském klášteře sv. Jiří na hradě pražském vynacházejících se privilegií z roku 1692*. NA, AZK, ŘB sv. Jiří, inv. č. 2596, kart. 24.

²⁵⁾ NA, AZK, ŘB sv. Jiří, inv. č. 337 („*osvěcená a nábožná kněžna a panna panna Elška abatyše kláštera svatého Jiří*“); Josef EMLER (ed.), *Eneáše Sylvia Kronika česká*, FRB VII, s. d., s. 186 („*sacerdos quoque sancti Georgii in arce Pragensi, quae principis honore defungitur et pastoralis baculo utitur*“).

²⁶⁾ Např. 22. září 1719 se na pražského arcibiskupa Khuenburga obrátil pomocný biskup Mayer s podnětem vzešlým od abatyše Františky Heleny Pieroni, že by svatojiřská abatyše neměla být v dopisech označována pouhým „*Jungfrau Abbtiffin*“, protože na rozdíl od jiných abatyší („*alias abbatissas inferiores, titulo principiali non gaudentes*“) se pyšní knížecím titulem, a měla by proto být nazývána „*fürstl. Abbtiffin*“. NA, Archiv pražského arcibiskupství I, inv. č. 3487, kart. 2102.

pustil svatojiřskou abatyší ke korunovačnímu obřadu, nýbrž že respektoval starší tradici.

Abatyše jako účastnice jednotlivých korunovací

Dochovaná svědectví o českých korunovacích ze středověku většinou nezacházejí do velkých detailů. Často se zachovaly pouze stručné zprávy kronikářů, které jen někdy vyjmenovávají nejvýznamnější účastníky ceremonie. Svatojiřská abatyšé je zmiňována spíše zřídka (poprvé v roce 1400, dále roku 1437 a pravidelně až po roce 1527) a případ, že bylo uvedeno i její jméno, je ještě výjimečnější. Poprvé se tak stalo až v roce 1616.

Účast abatyší na korunovacích královen v době Karla IV. nezbyvá kvůli absenci podrobnějších pramenů než předpokládat. Jelikož však v této době vznikl korunovační řád, jenž jejich přítomnost během obřadu předepisuje, není důvod o ni pochybovat. Nepravděpodobná se jeví jen účast abatyšé Anežky (1345–1358)²⁷⁾ na korunovaci Anny Svídnické 28. července 1353, a to kvůli ostrému konfliktu, který tehdy probíhal mezi ní a Arnoštem z Pardubic.²⁸⁾ Na klášter byl v roce 1351 uvalen interdict a ke smíru došlo až v říjnu 1355. Anežka se však mohla zúčastnit dvou předchozích korunovací – Blanky z Valois 2. září 1347 a Anny Falcké 1. listopadu 1349. Která abatyšé se zúčastnila korunovace Alžběty Pomořanské 18. června 1363, nevíme. Předchozího roku je v pramenech naposledy zmíněna abatyšé Markéta a o rok později již úřad abatyšé zastávala Alžběta († 1378),²⁹⁾ která pak byla takřka jistě přítomna korunovaci Johany Bavorské 17. listopadu 1370, neboť tehdy již bezpečně existoval předpis Karlova korunovačního řádu.³⁰⁾

První korunovaci, u níž je přítomnost svatojiřské abatyšé jednoznačně prokázána, je korunovace Žofie Bavorské 15. března 1400, kdy se jí zúčastnila abatyšé

²⁷⁾ NKP XIII E 14e, fol. 3v; František Antonín TINGL (ed.), *Libri confirmationum* [dále LC] I/1, Praha 1867, s. 75 an.

²⁸⁾ Ke sporu podrobněji Z. HLEDÍKOVÁ, *Arnošt z Pardubic*, s. 86–89. Zde tvrdí, že jablkem sváru byla i účast abatyší na korunovacích. Anežka prý arcibiskupovi vzdorovala, protože těžce nesla degradaci postavení kláštera oproti době přemyslovské, jež se projevila i tím, že Karel IV. opomenul jakkoli zmínit roli abatyšé v korunovačním řádu. To je však omyl, protože – jak již bylo zdůrazněno – abatyšé v něm zmíněna je.

²⁹⁾ Josef EMLER (ed.), LC I/1, s. 188; TÝŽ (ed.), LC I/2, Praha 1874, s. 43; TÝŽ (ed.), LC III–IV, Praha 1879, s. 102–103.

³⁰⁾ Srov. Václav ŽŮREK, *Předpis, literární dílo nebo pamětní záznam? Rukopisy Karlova korunovačního řádu v kontextu dochování*, in: Martin Nodl – Andrzej Pleszczyński (edd.), *Moc a její symbolika ve středověku* (= *Colloquia mediaevalia Pragensia* 13), Praha 2011, s. 1–12, zde s. 4–5.

Kunhuta z Kolovrat (1386–1400).³¹⁾ Podruhé je abatyše bezpečně doložena při korunovaci Barbory Celjské 11. února 1437: „*A při tom jest byla abatyše svatojiřská a jiní opatové a preláti, vejvody, páni, rytířstvo etc.*“³²⁾ Nikdo bohužel nezaznamenal její jméno, proto s jistotou nevíme, zda se tohoto slavného okamžiku a s ním i návratu do kláštera po letech vyhnanství dožila ještě předhusitská abatyše Anna Bartovna, naposledy doložená roku 1435.³³⁾ Není to však vyloučeno.

U korunovací dalších dvou královen, Johany z Rožmitálu 8. května 1458 a Marie Habsburské 1. června 1522, musíme přítomnost svatojiřských abatyší pouze předpokládat. Zatímco v roce 1458 byla abatyší nepochybně Alžběta z Březnice († 1461),³⁴⁾ není jisté, zda se korunovace roku 1522 mohla zúčastnit abatyše Johana z Rýzemberka, která byla naživu ještě v roce 1521,³⁵⁾ nebo její nástupkyně Barbara ze Šelemberka, která se jako představená konventu v pramenech objevuje poprvé v únoru 1523.³⁶⁾ Tato členka významného českého katolického panského rodu³⁷⁾ se však s jistotou zúčastnila korunovace Anny Jagellonské 25. února 1527 a zemřela pravděpodobně až v roce 1550.³⁸⁾

Svědectví týkající se korunovace Marie Španělské 21. září 1562 o přítomnosti abatyše nedalekého kláštera nepochybují, bohužel nezmiňují její jméno, a proto nemůžeme s jistotou říci, zda se jí jako abatyše zúčastnila ještě Ludmila Bliživská (1550–1562), nebo její nástupkyně Apolena z Chvatliny (1562–1563).³⁹⁾ V tomto roce se v pramenech poprvé objevuje informace, že abatyše královnou „spolukorunovala“.⁴⁰⁾

Na počátku 17. století se svatojiřskou abatyší stala dosavadní převorka Žofie, pocházející z jihočeské katolické rodiny Albinů z Helfenburku, a tento úřad zastá-

³¹⁾ CDM XIII, č. 19, s. 27; LC III-IV, s. 193; Josef EMLER (ed.), LC VI, Praha 1883, s. 60–61.

³²⁾ František ŠIMEK (ed.), *Staré letopisy české z vratislavského rukopisu novočeským pravopisem*, Praha 1937, s. 73.

³³⁾ Josef EMLER (ed.), LC VIII-X, Praha 1889, s. 249–250.

³⁴⁾ Václav Vladivoj TOMEK, *Dějepis města Prahy IX*, Praha 1893, s. 353.

³⁵⁾ AHMP, Sbirka rukopisů, sign. 2247, fol. 17r; srov. V. V. TOMEK, *Dějepis IX*, s. 353.

³⁶⁾ Nedávno korunovaná královna Marie tehdy přijala klášter pod svou ochranu. NA, AZK, ŘB sv. Jiří, inv. č. 352.

³⁷⁾ Srov. Josef MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526). Díl 2: šlechta*, Praha 1994, s. 37 a 41. Její bratr Jaroslav zastával funkci nejvyššího komorníka Království českého. Srov. Josef KALOUSEK (ed.), *Archiv český čili staré písemné památky české i moravské [dále AČ] X*, Praha 1890, č. 633, s. 147. Jeho jméno, titul a znak jsou vyobrazeny na Klaudiánově mapě Čech.

³⁸⁾ Jan ZDICHYNEC, *Ferdinand I. a kláštery v Praze*, Historie – Otázky – Problémy 7, 2/2015, s. 98–110, zde s. 105.

³⁹⁾ NA, AZK, ŘB sv. Jiří, inv. č. 2569, kart. 14, fol. 64 a 78; AHMP, Sbirka rukopisů, sign. 2247, fol. 97r.

⁴⁰⁾ *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu [dále SČ] III*, Praha 1884, č. 78, s. 154.

vala až do své smrti v prosinci 1630.⁴¹⁾ Jako abatyše zažila celkem tři korunovace českých královen. První, které se zúčastnila, byla korunovace Anny Tyrolské 10. ledna 1616. Její průběh velmi podrobně vylíčil Jiřík Závěta ze Závětic v popisu vydaném téhož roku tiskem.⁴²⁾ Poprvé se v něm setkáváme se jmény řeholnic, které svou představenou do katedrály doprovodily. Byla to převorka Anna Hrachovcová a sestra Rozina Preklová z Prokšdorfu. Protestantské korunovace Alžběty Stuartovny, manželky Fridricha Falckého, 7. listopadu 1619, rok před bělohorskou bitvou, se svatojiřská abatyše nezúčastnila. Nekatoličtí stavové při ní přítomnost katolického duchovenstva rádi oželeli.⁴³⁾ Žofie Albínka tak byla přítomna až další, první pobělohorské korunovaci 21. listopadu 1627, kdy byla korunována císařovna Eleonora (I.) Gonzaga, druhá manželka Ferdinanda II. Které chórové sestry abatyši doprovázely tehdy, nevíme. Lze předpokládat, že jednou z nich byla stále žijící převorka Anna Hrachovcová.⁴⁴⁾

Další korunovanou českou královnou se stala až třetí manželka císaře Ferdinanda III., Eleonora (II.) Gonzaga, korunovaná 11. září 1656 za účasti abatyše Justýny Anny Ettllové, která klášter spravovala od roku 1642 do své smrti 12. února 1659.⁴⁵⁾ Do katedrály ji doprovázela Kateřina Šmídová, která ji o tři roky později nahradila v hodnosti abatyše, a Sabina Werndlová z Lehenštejna, pocházející z chebské patrijské rodiny, pozdější převorka.⁴⁶⁾ Korunovace se nezúčastnila tehdejší převorka Rozina Preklová z Prokšdorfu (zastávající tento úřad již od roku 1636), pamětnice korunovace Anny Tyrolské před čtyřiceti lety. Je možné, že v účasti na ceremonii jí zabránil vysoký věk. Zemřela krátce před abatyší Justýnou, 10. ledna 1659 ve věku 73 let, a ještě před svou smrtí stačila slavnostně obnovit řeholní sliby v připomínce před pěti desetiletími vykonané profese.⁴⁷⁾

Korunovace Karla VI. a jeho manželky Alžběty Kristýny Brunšvicko-Wolfenbüttelské v roce 1723 se před několika lety dočkala zevrubného zpracování a pozornosti tehdy neušla ani tehdejší svatojiřská abatyše Isidora Konstancie Roudnická

⁴¹⁾ J. F. HAMMERSCHMID, *Historia*, s. 113.

⁴²⁾ Jiřík ZÁVĚTA ZE ZÁVĚTIC, *Korunovánj Gegjmilosti Cýsařowé Vherské a Czeské Králowny Anny, za Králownu Czeskau* [...]. Praha 1616. Touto korunovací a Závětovým popisem se nedávno podrobně zabývala Barbora KLIČKOVÁ, *Korunovace císařovny Anny Tyrolské českou královnou v roce 1616*, bakalářská práce FF UK, Praha 2016.

⁴³⁾ Srov. Josef JANÁČEK (ed.), Pavel Skála ze Zhoře, *Historie česká: od defenestrace k Bílé hoře*, Praha 1984, s. 213–215.

⁴⁴⁾ Zemřela 15. června 1634. Srov. AHMP, Sbirka rukopisů, sign. 7875, fol. 83v.

⁴⁵⁾ J. F. HAMMERSCHMID, *Historia*, s. 114–116.

⁴⁶⁾ NKP XVI C 36, s. p.; AHMP, Sbirka rukopisů, sign. 7875, fol. 91v.

⁴⁷⁾ Její životní osud, pozoruhodný už tím, že v klášteře vyrůstala od čtyř let, dokresluje dovětek v pamětní knize kláštera: „*Chtěly ji dvakrát za abatyši voliti, ale ona s pokory svoliti nechtěla a s pláčem odvírala.*“ AHMP, Sbirka rukopisů, sign. 7875, fol. 85r; J. F. HAMMERSCHMID, *Historia*, s. 116.

a její úloha při obřadu.⁴⁸⁾ Korunovace se spolu s ní zúčastnila převorka Aloisie Terezie Widmannová a nejurozenější členka konventu, sestra Josefa Archanděla, rozená Juliana Františka hraběnka Hodická z Hodic.⁴⁹⁾ Lukrécie Konstancie Roudnická z Březnice, která spolu s rouchem benediktinky přijala řeholní jméno Isidora, byla v době korunovace abatyší teprve krátce. Zvolena byla v srpnu 1722 a zemřela 13. listopadu 1731, přesně 37 let po své oblačce.⁵⁰⁾ Účast na korunovaci pro ni byla vrcholným okamžikem její řeholní kariéry. To dokazují připomínky této události na památkách spojených s jejím jménem. Na Pražském hradě se dochoval Isidořin portrét od malíře Františka Antonína Müllera, na němž se vedle její podobizny s berlou a knížecí korunou nachází text: „*A[nn]o 1723 Coronavit Elisabetham Caroli VI Imperatoris Coniugem*“. Podobně je korunovační úloha připomenuta i na jejím náhrobku.⁵¹⁾

O významu, jaký byl korunovačním událostem roku 1723 pražskými benediktinkami přikládán, svědčí krátký německy psaný rukopis svatojiřské proveniencce, který na korunovační pobyt Karla VI. a jeho manželky pohlíží z perspektivy kláštera. Popisuje návštěvu císařského páru v klášteře, osobní setkání abatyše s císařovnou a její korunovaci. Vyprávění, jež lze snad datovat přímo do roku 1723, ovšem zůstalo nedokončené (náhle končí při popisu korunování). Cílem tohoto spisku nebylo pouhé zachování paměti na slavné okamžiky kláštera, ale tento dokument se měl stát též zdrojem poučení pro Isidořiny nástupkyně, které měla potkat stejná pocta. To dokládá varování pro budoucí abatyše připojené ke kuriózní historce o tom, jak svatovitšší kanovníci chtěli abatyši během samotné korunovace zesměšnit: „*Ačkoli, co má být pro budoucnost obzvláště poznamenáno, zdejší kanovníci a někteří závistivci chtěli kněžnu oklamat, aby ji vylekali. Když uchopila korunu, zakřičel jeden a zatřepal přitom polštářkem: že má vzít korunu i s tím polštářkem. Na to mu pohotově odpověděla: ‚To zrovna, císařovně se posadí na hlavu polštářek,‘ čímž nepřítel zneškodnila (před tím ať se má každá [abatyše] na pozoru), a potom docela sama nasadila císařovně korunu.*“⁵²⁾

⁴⁸⁾ Štěpán VÁCHA – Irena VESELÁ – Vít VLNAS – Petra VOKÁČOVÁ, *Karel VI. & Alžběta Kristýna: Česká korunovace 1723*, Praha 2009, s. 207–209.

⁴⁹⁾ AHMP, Sbirka rukopisů, sign. 7953, p. 7. Klášterní pamětní kniha vyzdvihuje pokoru této příslušnice starého moravského šlechtického rodu: „[...] žádný ouřad, který by nějaké jméno neb k její cti a chvále byl, přijíti nechtěla, která pro její rozum a obzvláštní dary boží vrchní býti mohla, nýbrž jen šaty z prádla a do prádla vyndávat sobě vyprosila, sprostým oděvem zavděk přijala, nic obzvláštního míti nechtěla.“ AHMP, Sbirka rukopisů, sign. 7875, fol. 112r.

⁵⁰⁾ Tamtéž, fol. 107v.

⁵¹⁾ Srov. Š. VÁCHA – I. VESELÁ – V. VLNAS – P. VOKÁČOVÁ, *Karel VI.*, s. 425–427.

⁵²⁾ AHMP, Sbirka rukopisů, sign. 7953, p. 11–12; překlad podle Š. VÁCHA – I. VESELÁ – V. VLNAS – P. VOKÁČOVÁ, *Karel VI.*, s. 208.

Celkově lze první polovinu 18. století považovat za vrchol reflexe zvláštní úlohy svatojiřských abatyší při korunovacích českých královen. Kromě zmíněných památek bezprostředně spjatých s abatyší Isidorou a korunovací Alžběty Kristýny nesmíme opomenout nejdůležitější dílo tematizující tuto korunovační tradici, které bylo, a ještě dnes někdy nekriticky bývá hlavním pramenem k jejímu poznání: Hammerschmidovu *Historii* svatojiřského kláštera z roku 1715, věnovanou abatyší Františce Heleně Pieroni. Pražský barokní historik Jan Florián Hammerschmid, jenž ve svém díle zdůrazňuje starobylost kláštera a v plném znění uvádí privilegia, která získal od různých panovníků i papežů, věnuje velkou pozornost právě korunovacím. Na závěr knihy dokonce připojuje kapitolu, v níž shrnuje životní osudy manželek českých panovníků, což zdůvodňuje korunovačním právem představených tohoto řeholního domu.⁵³⁾ Zcela programově tak spojuje témata abatyší a korunovací, svatojiřského kláštera a českých královen.

Zejména díky Hammerschmidovi se korunovační právo svatojiřských abatyší dostalo do širokého povědomí. Stalo se jejich neodmyslitelným atributem a možná že zvýšené zdůrazňování korunovační úlohy za abatyše Isidory Konstancie bylo umožněno či podníceno právě jeho dílem. Přinejmenším vyvěrá ze stejného ideového základu. Není náhodou, že se nejvíce takových reflexí soustředí právě kolem korunovace Karla VI., uspořádané v době vrcholného vzepětí barokní kultury v Čechách. Ceremonie a zejména korunovace tehdy přitahovaly velkou pozornost, jak dokládají dobové historiografické i teoretizující práce.⁵⁴⁾

Nelze ovšem říci, že by si pražské benediktinky výjimečnost korunovační úlohy svých představených dříve neuvědomovaly. Poprvé se však samy pokusily zanechat paměť na vlastní dějiny až v roce 1660, kdy byla sepsána nejstarší vrstva tzv. *Knihy pamětní* zachycující vývoj konventu po roce 1574. V ní se nachází také nejstarší klášterní svědectví o korunovační tradici, konkrétně v popisu života abatyše Žofie Albínky z Helfenburku.⁵⁵⁾ Teprve v první polovině 18. století však svatojiřský konvent začínal korunovační výsadu více využívat ke své reprezentaci a k posilování vlastního sebevědomí. Bylo to nicméně poměrně pozdě, neboť korunovace roku 1723 zůstala vůbec poslední, již se svatojiřská abatyše zúčastnila.

Zcela poslední českou korunovací, která se odehrála ještě v době existence kláštera, byla korunovace Marie Terezie roku 1743. Jelikož se nová královna ujímala

⁵³⁾ „*Series Ducissarum et Reginarum Boëmiæ (quarum Coronandi Jus competit Celsissimæ Principissæ Ordinis Sancti Benedicti ad S. Georgium in Castro Pragensi)*“ J. F. HAMMERSCHMID, *Historia*, s. 173 an.

⁵⁴⁾ Srov. Š. VÁCHA – I. VESELÁ – V. VLNAS – P. VOKÁČOVÁ, *Karel VI.*, s. 80 a 264; Friedrich Ludwig VON BERGER, *Succinta commentatio de jure consecrandi atque coronandi regem et reginam Boemïæ ad Archi-Episcopum Pragense spectante*, Lipsiæ 1723; [Eucharius Gottlieb RINCK], *Das Königliche Böhmisches Crönungs-Ceremoniel*, Franckfurt und Leipzig 1723.

⁵⁵⁾ AHMP, Sbirka rukopisů, sign. 7875, p. 4–5: „*Dvě královny české korunovala [...]*“

vlády jako plnoprávný vladař, byť ženského pohlaví, neměl korunovační obřad napodobovat dřívější korunovace českých královských manželek, ale měl se řídit korunovacemi králů. Přítomnost svatojiřské abatyše při obřadu tudíž byla nežádoucí.⁵⁶⁾

Dalších korunovaci se již svatojiřské abatyše zúčastnit nemohly. Zabránilo jim v tom zrušení kláštera roku 1782. Jeho zánik však neznamenal konec korunovační tradice. Na osud starobylé výsady myslel již sám Josef II. ve dvorském dekretu z 8. března 1782, jímž rozhodl o zrušení několika českých ženských konventů včetně svatojiřského.⁵⁷⁾ Během korunovačních příprav v roce 1791 ji pak císař Leopold II. definitivně přikl abatyším tereziánského ústavu šlechticem na Pražském hradě, jehož představené pocházely výlučně z císařsko-královské rodiny. Leopold II. jeho abatyši jmenoval 29. července 1791 svou dceru Marii Annu a téhož dne jí udělil privilegium, kterým na ni a její nástupkyně přenesl právo korunovat české královny.⁵⁸⁾

Několik dnů po slavnostním nástupu do nového úřadu Marie Anna pomohla 12. září 1791 s korunovaci své matky Marie Ludviky. O necelý rok později, 11. srpna 1792, pak asistovala při korunovaci Marie Terezie Neapolsko-Sicilské, manželky svého bratra Františka II. Zemřela roku 1809 a její úřad potom zůstával dlouhá léta neobsazen. Až v roce 1836 vyvstala potřeba jmenovat novou představenou v souvislosti s připravovanou korunovaci císaře Ferdinanda a jeho manželky Marie Anny Savojské, jejíž korunovace by se bez tradiční účasti abatyše neobešla. Do úřadu byla tehdy jmenována arcivévodkyně Marie Terezie, nejstarší dcera Ferdinandova strýce Karla Ludvíka, vévody těšínského.⁵⁹⁾

⁵⁶⁾ V reskriptu nejvyššímu purkrabímu ze 4. března 1743 se jménem královny píše: „weilen wir, wie zu zeiten J. Maj. K. Leopoldi I. und Caroli VI. [...] mithin als könig uns krönen lassen wollen, also nicht nötig seie, dass fürstl. abbtissin v. St. Georg, dann des obristen landcammers gemahlin eine function darbey verrichten“. NA, Česká dvorská kancelář, sign. I A 2, 23 ex 1743, citováno podle Jaroslav PROKEŠ, *Marie Terezie a přípravy k české korunovaci roku 1742*, in: Václav Vojtíšek (ed.), *Sborník prací věnovaných prof. Dru Gustavu Friedrichovi k šedesátým narozeninám*, Praha 1931, s. 331–350, zde s. 349.

⁵⁷⁾ „Das Recht der gefürsteten Frauen Abtissin von Skt. Georg, bei der Krönung der Königin Majestät die Krone aufzusetzen, wollen Allerhöchstieselben auf die Frau Fürstin des prager Damenstifts, wenn eine vorhanden ist, und in deren Abgang auf die Stiftsdamen in der k. Neustadt übertragen haben.“ Peter Karl JAKSCH (ed.), *Gesetzlexikon im Geistlichen, Religions- und Toleranzsache, wie auch in Güter-Stiftungs-Studien- und Zensurssachen für das Königreich Böhmen von 1601 bis Ende 1800*, Dritter Band, Prag 1828, s. 443; srov. poznámka v AHMP, Sbirka rukopisů, sign. 7953, [p. 17].

⁵⁸⁾ NA, Tereziánský ústav šlechticem, inv. č. 4, sign. 4, kart. 2.

⁵⁹⁾ Jan ŠTĚPÁNEK, *Tereziánský ústav šlechticem na Pražském hradě. Císařská nadace a její vývoj s důrazem na Ferdinanda V. Dobrotivého*, in: Jaroslav Sojka a kol., *Ferdinand V. a umění jeho doby*, Praha 2012, s. 63–65, zde s. 63.

S prastarou tradicí se počítalo i do budoucna. Během příprav pražské korunovace Františka Josefa I. a Alžběty Bavorské v roce 1861 vznikly také návrhy na korunovační medaile. Na navrhovaném vyobrazení momentu korunování svatováclavskou korunu na královninu hlavu klade spolu s arcibiskupem a nejvyšším purkrábím i arcivévodkyně v roli abatyše.⁶⁰⁾

Průběh korunovačního obřadu se zřetelem k úloze svatojiřské abatyše

Nastínit obecný průběh korunovačního obřadu není jednoduché, protože se během staletí vyvíjel a proměňoval. Nikdy neustrnul na jediné do detailu závazné formě. Ani slavný Karlův korunovační řád nebyl přinejmenším v raném novověku přímým vzorem pro přípravu korunovační ceremonie, tím totiž zpravidla bývala vždy korunovace bezprostředně předcházející.⁶¹⁾ Pokud tedy nejsou některé detaily korunovační ceremonie ve starších dobách doloženy, vyvstává nutně otázka, zda tehdy skutečně ještě nebyly součástí obřadu, nebo zda se o té či oné konkrétní praxi jen nedochoval žádný záznam. Podrobnější popisy průběhu královských korunovaci se začínají objevovat teprve v raném novověku. Na následujících řádcích je proto nastíněn průběh korunovace české královny se zřetelem k úloze svatojiřských abatyší tak, jak je doložen v pramenech 16.–18. století.

Královské korunovace se jako významné dvorské ceremonie neobešly bez patřičných příprav, a ty se pochopitelně nevyhnuly ani svatojiřským abatyším. Snad poprvé se o tom dozvídáme z listu Zdeňka Lva z Rožmitálu z 2. února 1527 adresovaného Kryštofovi ze Švamberka, v němž ho informuje o proběhlém příjezdu Ferdinanda I. a jeho manželky do Čech, o jejich plánovaném vjezdu do Prahy i připravované korunovaci. V závěru listu nejvyšší purkrabí píše, kde se právě nacházejí mistopisář s nejvyšším písařem, břeňnovský opat a svatojiřská abatyše. Ačkoli není smysl pasáže zcela jasný, z kontextu lze usuzovat, že páni chtěli s abatyší projednávat něco ohledně nadcházející korunovace.⁶²⁾

Jiným zajímavým pramenem je česky psaný rukopis pocházející ze svatojiřského kláštera, obsahující podrobný scénář korunovace císařovny Eleonory (I.), sepsaný

⁶⁰⁾ Emil NOVÁK, *Korunovace a korunovační ražby habsburské monarchie v letech 1526–1918*, 1. díl, Štíty 1991, s. 60.

⁶¹⁾ Srov. Š. VÁCHA – I. VESELÁ – V. VLNAS – P. VOKÁČOVÁ, *Karel VI.*, s. 79 a 81; J. HRBEK, *České barokní korunovace*, s. 70.

⁶²⁾ „Jakož ste mi, muij milý pane švagře, psali, což se panny abatyše kláštera svatého Jiří dotýče, i ta jest obyčejně na hradě Pražském, ta muože k jednání snadně hotova býti; než pan Václav Robmhap, ten jest s panem písařem zemským také proti králi JMti jel, a kněz opat Břeňnovský, jakož vám v druhé ceduli piši, jest nyní na Břeňnově.“ AČ X, č. 647, s. 155.

v říjnu 1627, měsíc před korunovaci.⁶³⁾ Plán korunovace české královny se do kláštera dostal jistě v souvislosti s úlohou abatyše při korunovaci a měl jí nejspíše pomoci se seznámit s průběhem obřadu. Na druhou stranu je zřejmé, že jeho text nebyl svatojiřské abatyši určen primárně, protože se na ni nijak zvlášť nesoustředí. O úloze abatyše však výslovně pojednává německá instrukce vzniklá v souvislosti s přípravami korunovace Anny Tyrolské roku 1616 a shrnuje ji v sedmi bodech (přivítání, průvod k oltáři, usazení v chóru, doprovod u oltáře, korunování, pomazání, rozloučení).⁶⁴⁾ Neobsahuje ovšem žádné podrobnosti, které by neuváděl Závětou vydaný popis této události, a navíc působí poněkud zmateně (škrtání a opravy, prohozené pořadí pomazání a korunování).

Mimo to se z let 1616 a 1656 dochovala oficiální povolání svatojiřských abatyší ke korunovaci. Oba texty jsou totožné, liší se jen konkrétní údaje jako jména a data. Pozvání abatyše Žofie Albinky z roku 1616 se nachází v opise či překladu v němceky psané klášterní kronice z 18. století.⁶⁵⁾ Text povolání zasláného abatyši Justýně Anně 7. září 1656, čtyři dny před korunovaci, se zachoval ve dvou verzích – německou variantu otiskl Hammerschmid,⁶⁶⁾ český opis se nachází v rukopise založeném roku 1660 abatyši Kateřinou Febronii Šmídovou k opisování památných písemností kláštera.⁶⁷⁾

Korunovačnímu dni pravděpodobně předcházelo i nacvičování korunovace. Poprvé nás o této kuriózní součásti korunovačních příprav zpravuje Adam mladší z Valdštejna roku 1616. Do svého deníku si zapsal, že dva dny před korunovaci,

⁶³⁾ AHMP, Sběrka rukopisů, sign. 8304 s názvem *Popis ceremonii, kderěz se při korunování královny české zachovávají*, [fol. 2r]: „*Jeho Cisařská M[i]lost, náš nejmilostivější pán, toho dokonalého oumyslu 21. přístího měsíce, Novembris, léta 1627., korunování Její Velebnosti římské císařovny [...].*“

⁶⁴⁾ NA, Stará manipulace, inv. č. 1580, sign. K 1/23, kart. 1053 („*Vermerckht, wie sich die Junckh-fraw Abbtissin verhalten soll*“).

⁶⁵⁾ NKP XVI B 2/3, fol. 36v–36r.

⁶⁶⁾ J. F. HAMMERSCHMID, *Historia*, s. 115.

⁶⁷⁾ AHMP, Sběrka rukopisů, sign. 2246, fol. 69r: „*Jeho Milost římský císař, též uherský a český král, pán nás všech nejmilostivější, ráci vysoce velebné kněžné a panně Justýně Anně Ettlince z Rozenfelzu, abbatyši knížecího kláštera svatého Jiří na Hradě pražském, ve známost uvozovati, jakož Její knížetci Milosti prv z publicovaných patentův vědomé jest, že jedenáctého dne tohoto měsíce korunování Její císařské Milosti, královny uherské, předsevzaté a konané býti má. Jsouce pak na tom, aby Její knížetci Milost, dle starobylého řádu a privileji nadaných, při takové coronati se najíti dáti, a co dle starobylého obyčeje přináleží, při tom od osoby své konati ráčila. Pročež Její knížetci Milost se v kostele svatého Víta téhož dne spolu se dvěma pannami téhož kláštera a řádu, co nejbádněji najíti dáti, a tu povinnost svou vykonávati věděti bude, vedle čehož Jeho Milost císařská Její Milosti panně kněžné milosti svou císařskou a královskou nakloněna býti ráci. Decretum per Imperatoriam Regiamque Majestatem in Consilio Bohemico Pragae, die 7. Mensis Septembris Anno Domini 1656.*“

8. ledna, „byla koruna ven vyndána v kaple svatého Václava. Její Milost císařová ráčila jíti do kapli svatého Václava a tu ráčila košťovati koruny český na hlavu, já jsem jí Její Milosti třikráte na hlavu vstavil při přítomnosti nejvyšších pánů ouředníků a jinejho drahně osob.“⁶⁸⁾ Je pozoruhodné, že císařovně korunu na hlavu pokládal Valdštejn, a ne například arcibiskup. Osvětlit to může skutečnost, že Adam mladší z Valdštejna měl jako nejvyšší hofmistr Království českého na starosti organizaci celé slavnosti.⁶⁹⁾ Zda při ní byla i abatyše Žofie Albínka z Helfenburku, se od něj bohužel nedozvídáme.

Za účasti svatojiřské abatyše se však takové nacvičování prokazatelně konalo v roce 1723. Když abatyše Isidora 28. srpna toho roku osobně poblahopřála císařovně k narozeninám, císařovna jí prý řekla: „Musíte ještě před korunovací přijít na zkoušku, abychom se nedopustily žádné chyby.“ Zkouška se konala den před obřadem, 7. září, v jedenáct hodin dopoledne. Abatyše do královského paláce přišla se dvěma spolusestrami a čekala v zrcadlovém pokoji, než byla nejvyšší hofmistryní uvedena k císařovně. Císařovna seděla u zrcadla a její nejvyšší hofmistr Josef Folch de Cardona jí právě nasazoval korunu. Když císařovna abatyši spatřila, vstala, obrátila se k ní a řekla: „Korunu už máme nasazenou, teď mi ji sundejte.“ Abatyše jí sňala korunu z hlavy, císařovna se opět posadila a abatyše jí na její pokyn opakovaně, celkem třikrát, položila korunu na hlavu. Pak se prý Isidora zeptala: „Když mají korunu společně vstavit také arcibiskup a nejvyšší purkrabí, tak pokud se stane chyba, nebudu za to moci?“ Císařovna jí důrazně odvětila: „Och, ti se jí budou jenom dotýkat.“ A ujistila ji, že to udělá správně.⁷⁰⁾ Zajímavé je porovnat toto svědectví s Valdštejnovým. Stejně jako tehdy měl zkoušku na starosti hofmistr, nyní však císařovnin dvorský hofmistr, nikoli zemský hodnostář, a na rozdíl od roku 1616 při nacvičování v roce 1723 nebyla užita svatováclavská koruna, nýbrž císařská domácí koruna, nejspíše někdejší koruna Rudolfa II., pozdější koruna rakouských císařů.⁷¹⁾

Poté, co královna přišla ve slavnostním průvodu s nejvyššími zemskými úředníky z královského paláce do katedrály, byla u dveří svatováclavské kaple přivítána svatojiřskou abatyší, která tam na ni čekala v doprovodu dvou spolusester (jednou z nich zpravidla bývala klášterní převorka). Jejich přítomnost je doložena přinejmenším od roku 1616. Jelikož tehdy císař Matyáš vyzýval abatyši Žofii Albínku, aby se spolu se „dvěma klášterními pannami“ zúčastnila korunovace jeho manželky „podle starobylého obyčeje“,⁷²⁾ je důvodné se domnívat, že vyžadování jejich přítom-

⁶⁸⁾ Marie KOLDINSKÁ – Petr MAŤA (edd.), *Deník rudolfinského dvořana: Adam mladší z Valdštejna 1602–1633*, Praha 1997, s. 241–242.

⁶⁹⁾ J. ZÁVĚTA, *Korunovánj*, s. p.

⁷⁰⁾ AHMP, Sbirka rukopisů, sign. 7953, p. 4–6. Překlad podle Š. VÁCHA – I. VESELÁ – V. VLNAS – P. VOKÁČOVÁ, *Karel VI.*, s. 208.

⁷¹⁾ Srov. tamtéž, s. 185.

⁷²⁾ NKP XVI B 2/3, fol. 36v–36r.

nosti se muselo zakládat na existující tradici, přestože o ní mlčí jak Karlův korunovační řád, tak jiné starší popisy korunovací. Jen v jednom z popisů z roku 1562 se objevuje „*ein Schwester*“, postava, která by mohla představovat benediktinku z nedalekého kláštera.⁷³⁾ Navíc by bylo patrně nepřijatelné, aby se příslušnice řeholního stavu pohybovala mimo klášter bez doprovodu či dozoru jiných členek konventu.

Po vzájemném podání ruky vešla abatyše s královnou do kaple, kde poklekly k modlitbám. V roce 1616 do kaple šla „*bez již jmenovaných svých panen*“,⁷⁴⁾ roku 1656 s ní již do kaple vešly.⁷⁵⁾ Jakmile se královna krátce pomodlila a posadila se, přistoupila k ní abatyše a poblahopřála jí k přijetí české koruny. Jak dokazuje dochovaný text této roku 1723 německy pronesené gratulační promluvy, blahopřání mohlo nést i velmi aktuální poselství. Abatyše Isidora Konstancie při něm tehdy císařovně na přímlovu českých zemských patronů, a zejména Jana Nepomuckého, vyprošovala mužského potomka.⁷⁶⁾

Do tohoto okamžiku byla svatojiřská abatyše bez své koruny. Tu přijala až v kapli z rukou manželky nejvyššího kancléře, jak je doloženo v letech 1616, 1656 a 1723.⁷⁷⁾ V posledním uvedeném roce „*nejvyšší paní kancléřová*“ vzala knížecí korunu ze sametového polštárku, který držela převorka.⁷⁸⁾ Když Závěta uvádí, že v roce 1616 abatyši ozdobil „*knížetci zlatou, kamením drahým a perlami okrášlenou*“ korunu Polyxena z Lobkovic, dodává, že tak učinila podle „*starobylého spůsobu*“. Na základě této informace můžeme opatrně předpokládat, že podobný akt proběhl už i při předchozích korunovacích. Poprvé je abatyše s korunou doložena roku 1527, kdy si anonymní autor německy psaného popisu všiml, že se u oltáře vedle královny Anny pohybovala i „*nějaká abatyše s korunou na hlavě*“.⁷⁹⁾ Tato poznámka je zároveň nejstarším dokladem existence koruny svatojiřských abatyší, která se pravděpodobně už tehdy vztahovala k jejímu knížecímu titulu, doloženému poprvé v polovině 15. století. Dodnes existující koruna byla nicméně zhotovena až v roce

⁷³⁾ SČ III, č. 78, s. 154: „*Hiebei zu merken, dass die Abtissin die Kunigin albeggen geführt und neben ihr geblieben, der Hofmeister und sonst auch ein Schwester auf sie gewart haben [...]*.“

⁷⁴⁾ Není-li uvedeno jinak, pocházejí následující citace vztahující se k roku 1616 z již zmíněného nepaginovaného tisku J. ZÁVĚTA, *Korunovánj*.

⁷⁵⁾ „*Ihro Maj. die Kayßerin tratten in die Cappellen, die Jungfrau Abtissin folgte mit Ihren Jungfrauen nach [...]*“ NKP XVI C 36, s. p.

⁷⁶⁾ AHMP, Sbírka rukopisů, sign. 7953, p. 8–9. O něco obsáhleji se text zachoval pod názvem „*Agratulation bey der Crönung der Kayßerin Elisabethae Christinae Meiner aller Gnädigsten Kayßerin Königin und Frauen*“ v NA, AZK, ŘB sv. Jiří, inv. č. 2584, kart. 20, fol. 1509.

⁷⁷⁾ Pro rok 1656 viz Österreichisches Staatsarchiv Wien [dále ÖStA Wien], Haus-, Hof- und Staatsarchiv [dále HHStA], Ältere Zeremonialakten [dále ÄZA], kart. 5, fol. 306v.

⁷⁸⁾ AHMP, Sbírka rukopisů, sign. 7953, p. 7.

⁷⁹⁾ SČ I, Praha 1877, č. 159, s. 228 („*ein Äbtissin, so ein Cron auf ihrem Haubt getragen*“).

1553 pro abatyši Ludmilu Blíživskou,⁸⁰⁾ a svou korunovační „premiéru“ měla v roce 1562.⁸¹⁾ Při korunovaci Anny Jagellonské roku 1527 proto hlavu abatyše musel zdobit jiný, starší, nedochovaný klenot.

Od svatováclavské kaple se potom vydalo procesí s korunovačními klenoty k hlavnímu oltáři. Abatyše ozdobená knížecí korunou v něm šla hned za královnou a jejími dvěma duchovními asistenty. Tito biskupové královnou vedli během všech přesunů před oltářem, ale „*po vŕecken ten akt*“ ji následovala i „*panna kněžna*“. Například při litaních z obou stran vedle královny klečeli její dva biskupští asistenti a hned za ní abatyše. Zbylé dvě řeholnice svou představenou napodobovat neměly. Celou dobu měly zůstat na svých místech za sedadlem vyhrazeném abatyši, jak zdůrazňuje instrukce z roku 1656.⁸²⁾

V roce 1527 je poprvé doložena asistence abatyše při královnině pomazání.⁸³⁾ Závěta roku 1616 píše, že královna byla „*ku pomazání k tomu od panny kněžny hotovená*“ a potom „*panna kněžna z těla Její Milosti olej ten posvátný bavlrou setřela*“. Po pomazání byla královna dovedena od oltáře za zdobenou zástěnu, kde jí abatyše (často za pomoci dalších žen) upravila zevnějšek a ještě důkladněji ji osušila od oleje („*týž olej posvátný dokonce solí a žemličkou setřela a potom bavlrou vysuší*“). Při korunovaci krále bývalo osušování úkolem dvou asistujících biskupů.⁸⁴⁾ V případě královny by však taková asistence mužů byla společensky nepřijatelná.⁸⁵⁾

Největší pozornost samozřejmě vzbuzuje podíl abatyše na samotném korunování. Poprvé jej lze doložit až v roce 1562, kdy abatyše vzala korunu z oltáře a podala ji nejvyššímu komorníku Vilémovi z Rožmberka, který ji následně předal arcibiskupovi. Arcibiskup pak za souhlasu stavů položil královně korunu na hlavu. Velmi významné je, že dochovaná svědectví svorně popisují, že se při tom koruny dotýkal nejen arcibiskup, dva asistující biskupové, ale dokonce i nejvyšší purkrabí a svatojiřská abatyše.⁸⁶⁾ Jinak docela podrobná relace o korunovaci Anny

⁸⁰⁾ J. SOJKA a kol., *Ferdinand V.*, s. 145.

⁸¹⁾ SČ III, č. 78, s. 154.

⁸²⁾ ŌStA Wien, HHStA, ĀZA, kart. 5, fol. 318r: „*Abbatissa eam semper insequente, et retro ipsam flectente. Priorissa cum una alia per totam functionem amplius non se movet, sed genuflexa semper retro sedem Abbatissae manet.*“

⁸³⁾ SČ I, č. 159, s. 228.

⁸⁴⁾ Srov. Kateřina PAŘÍZKOVÁ, *Pražská korunovace krále Matyáše dne 23. května 1611 ve světle dobových pramenů*, rigorózní práce FF UK, Praha 2012, s. 97.

⁸⁵⁾ J. HRBEK, *České barokní korunovace*, s. 98.

⁸⁶⁾ Friedrich EDELMAYER – Leopold KAMMERHOFER – Martin C. MANDLMAYR – Walter PRENNER – Karl G. VOCELKA (edd.), *Die Krönungen Maximilians II. zum König von Böhmen, Römischen König und König von Ungarn (1562/63) nach der Beschreibung des Hans Habersack*, Fontes rerum Austriacarum, Scriptorum 13, Wien 1990, s. 123: „[...] ertzbischoff, welcher [...] ir nun die Cron auch aufsetzt, greiffen die zween beysteennde bischoffe, gemelte äbtis-

Jagellonské z roku 1527 ještě jako korunátora zmiňuje výhradně olomouckého biskupa.⁸⁷⁾

V roce 1616 je korunování popisováno takto: „*Dotčená pak panna kněžna vzavši z oltáře korunu, ji nadepsanému nejvyššímu purkrabímu pražskému podala, a on panu arcibiskupu do rukou dal.*“ Purkrabí si pak od kolemstojících stavů zajistil souhlas s korunovací. „*A tak hned na to jich ohlášení pan arcibiskup spolu s pannou kněžnou a dotčeným panem purkrabím pražským na hlavu Její Milosti korunu českou vstavil.*“⁸⁸⁾ Je nutné dodat, že po roce 1627 již purkrabí o souhlas stavů s korunováním nežádal.⁸⁹⁾

Z roku 1656 pochází vzácné svědectví z deníku předního aktéra ceremonie, samotného konsekrátora, Arnošta Vojtěcha z Harrachu, v němž je zvláštní pozornost věnována svatojiřské abatyši, jako by se korunovace týkala především jí.⁹⁰⁾ Možná by se dokonce dalo z kardinálova svědectví usuzovat, že hlavní korunátorkou byla abatyše a že Harrach a Martinic jí při aktu korunování jen asistovali. Natolik jednoznačný sice tento pramen není, o to jednoznačnější jsou však prameny jiné.⁹¹⁾ Podle klášterního svědectví z roku 1723 abatyše holýma rukama vzala korunu z polštářku na oltáři a úplně sama ji císařovně položila na hlavu. Nejvyšší purkrabí se jí prý jen dotýkal a o arcibiskupovi zpráva mlčí, jako by byl dostatečně

sin und der obrist burgraf auch mit an die cron.“ SČ III, č. 78, s. 154: „*Es hat auch die eegemelt Abtissin, so auch ein schmal Crönlein aufhette, an die Cron, da mans der Kunigin aufsetzet, neben dem Erz- und Bischofen auch Landshauptmann zuegriffen.*“

⁸⁷⁾ SČ I, č. 159, s. 228: „*Auf solichs ist ihr kön. Mt. die königlich Krön durch obgenannten Bischof von Olmütz aufgesetzt, auch Zepfer und Apfel in ihr Hand gegeben.*“ Latinská zpráva, která jinak abatyši nezmiňuje vůbec, uvádí i asistující biskupy: „*Cui sic genuflexe coronator cum episcopis imposuit coronam [...]*“ SČ I, č. 158, s. 225.

⁸⁸⁾ Tolik J. ZÁVĚTA, *Korunovánj*, s. p. S ním se rozchází instrukce pro abatyši z téhož roku, podle níž, když „*es nun zu der Crönung kommet, stehet die Junckfr. Abtissin auf, gehet hin auf den Altar zum herrn Erzbischofen, nimbt die Cron vom Altar,*“ předá ji arcibiskupovi, což jiná ruka opravila na purkrabího, a pak už jen zůstane klečet „*auf dem obern Staffel, an dem ort, wo man die Epistel singet.*“ NA, Stará manipulace, inv. č. 1580, sign. K 1/23, kart. 1053.

⁸⁹⁾ „*Ačkoliv prve pan nejvyšší purkrabí k stavům mluvíval, však nyní víc mluvíti nebude.*“ AHMP, Sbírká rukopisů, sign. 8304, s. p.; srov. J. HRBEK, *České barokní korunovace*, s. 91.

⁹⁰⁾ „*Heint ist ihr Mayestet der Khaiserin crönung gehalten worden, welche so woll abgangen, das obwoll wier erst umb 9 angefangen, solche doch schon umb 11 vollendet worden. Die abtjßin von S. Geörgen hatt ihrem ambt darbei fleißig abgewartet, und mitt ihrer cron auf den haubt, neben den cardinal und dem obrist burgrafen ihr Mayestet die behemische khönigliche cron helfen aufsetzen.*“ Katrin KELLER – Alessandro CATALANO (edd.), *Die Diarien und Tagzettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach (1598–1667)*, Band 6: Tagzettel 1655–1660, Wien 2010, s. 218.

⁹¹⁾ Srov. [E. G. RINCK,] *Das Königliche Böhmisches Crönungs-Ceremoniel*, s. 194–195 (k roku 1627: „*die Käyserin wieder zum Altar geführt, und von der Gefürsteten Aebtissin bey St. Georgen gecrönt, und mit den königlichen Regalien begabt*“); AHMP, Sbírká rukopisů, sign. 7875, p. 4 (Žofie Albínka z Helfenburku podle tohoto rukopisu „*dvě královny české korunovala*“).

zaneprázdněn předcítáním modliteb.⁹²⁾ Tento pramen zdůrazňuje její roli tak nápadně, až se vnučuje myšlenka, zda ji nepřeceňuje. Podle jiného, tištěného popisu abatyše vzala z oltáře korunu a předala ji arcibiskupovi. Pak arcibiskup, abatyše a purkrabí královnu společně korunovali.⁹³⁾ To, že by abatyše korunu těsně před korunováním podala arcibiskupovi, v klášterním svědectví uvedeno není. Jak se přesně obřad odehrál, je proto těžké rekonstruovat.

Poté abatyše obvykle vzala z oltáře zlaté jablko, které podala nejvyššímu sudímu, a žezlo, jež podala nejvyššímu písaři. Ti tyto klenoty dále předali arcibiskupovi, který je s požeňáním sám vložil do královniných rukou. Po předání insignií měla být královna dovedena k trůnu, což byl okamžik, kdy účast abatyše zaznamenává už Karlův korunovační řád. Abatyše pak ještě královně obvykle spolu s jedním z nejvyšších zemských úředníků asistovala při manipulaci s korunou v souvislosti s přijímáním svátosti oltářní.

Po skončení mše se slavnostní průvod ubíral z katedrály do Starého královského paláce, kde se konala hostina. Anna Tyrolská šla roku 1616 „*pod korunou českou, v pravé ruce sceptrum a v levé jablko [...], jsoucí od dotčených dvou biskupův a od panny kněžny, jenž za Její Milostí šla, až k dvěřům kostelním doprovozená.*“ Tato Závěťova zmínka přesně vymezuje moment, kterým končila úloha svatojiřské abatyše během korunovačních slavností. Na korunovační hostině se svatojiřská abatyše na rozdíl od pražského arcibiskupa nikdy neobjevila. Neobvyklá byla už samotná účast abatyše a dalších dvou benediktinek na církevním obřadu, který se konal mimo areál kláštera, o to nepředstavitelnější by byla účast na světském hodování.

Zrušením svatojiřského kláštera korunovační úloha představené prominentního ženského společenství překvapivě nedoznala zásadnějších změn. Tereziánské abatyše takřka ve všem napodobovaly své předchůdkyně.⁹⁴⁾ Jelikož ovšem představená ústavu šlechticů jako členka císařské rodiny vydržovala na rozdíl od svatojiřských abatyší vlastní dvůr, doprovázely ji během obřadu nejen dvě chovanky z ústavu, ale

⁹²⁾ AHMP, Sbirka rukopisů, sign. 7953, p. 10–12: „[...] *die Kayßerin vor dem Ertzbischofen kniete, und er die hiezue gehörige Ceremonien leßete, hat die fürstin die böhm. Cron, rechtsreits am altar, vom Polster mit bloßen händen genom[m]en und dieße der Kayßerin auff das haubt allein auff gesetzt, und der obrst Purgraff es nur angerührt, [...] alß dan der Keyserin die Cron gantz allein auffgesetzt, auch der Ertzbischoff, gantz lauth...*“ Slovem *lauth* zpráva nečekaně končí.

⁹³⁾ Gottfried Joseph MARTIN, *Außführlich und Gründliche Vier Beschreibungen [...]*, Prag 1723, s. p.: „*Die Fürstliche Frau Abbtissin aber nahme von dem hohen Altar die Königliche Cron, reichte diselbe dem Herrn Obristen Burggraffen, dieser aber dem auff seinem Faldistorio sitzenden Herrn Ertz-Bischoffen. [...] Gleich darauff setzte der Herr Ertz-Bischoff, die Fürstliche Frau Abbtissin, und der Herr Obriste Burggraff zu Prag, Ihro Majestät der Kayserin, die Königliche Böhmische Cron auffß Haupt [...]*“

⁹⁴⁾ Podrobný popis úlohy abatyše ústavu šlechticů při korunovaci roku 1791 otiskl F. JITSCHINSKY, *Kurze Darstellung*, s. 144–145.

i její hofmistryně.⁹⁵⁾ Výraznější rozdíl nastal až v závěru ceremonie, kdy se arcivévodkyně nezastavila spolu s klérem u východu z katedrály, ale pokračovala dále v procesii ven z katedrálního kostela hned za nově korunovanou královnou. Oproti svatojiřským abatyším se totiž účastnila korunovační hostiny a náleželo jí při ní čelní místo – jako členka dynastie seděla po pravici císařského páru, zatímco arcibiskup po levici.⁹⁶⁾

Ikonografické prameny

Ze středověku je známo hned několik iluminací zobrazujících korunování české královny. Nejstarší se nachází v pontifikálu litomyšlského biskupa Albrechta ze Šternberka z roku 1376, kde doplňuje výtah modliteb pronášených biskupy při korunovací královnou.⁹⁷⁾ Další tři iluminace doprovázejí staročeské překlady Karlova korunovačního řádu, dochované ve třech nákladných rukopisech v Rakouské národní knihovně ve Vídni. Zatímco ve Šternberkově pontifikálu královna klečí se sepatýma rukama a dva biskupové jí z obou stran pokládají korunu na hlavu, ve vídeňských rukopisech sedí na trůnu. V nejstarším z nich, z roku 1396, královna sedí s korunou na hlavě a s žezlem v ruce a biskupové vedle ní pouze stojí.⁹⁸⁾ Ve dvou pozdějších rukopisech ze sedmdesátých let 15. století královna drží žezlo i jablko a biskupové se dotýkají koruny na její hlavě.⁹⁹⁾ Ačkoli je třeba tato vyobrazení brát s rezervou jako pouhý vizuální doprovod textu,¹⁰⁰⁾ nelze s ohledem na téma této studie přehlédnout skutečnost, že se na nich nenalézá žádná abatyše. O podílu svatojiřské abatyše na korunování královny tak z doby středověku mlčí nejen písemné, ale i ikonografické prameny.

Pozdější výpravná tištěná zobrazení českých korunovaci představují téměř výhradně korunovace králů. Vyobrazení korunovací královen jsou mnohem vzácnější. Ve větší míře byla obrazově zachycena až vůbec poslední korunovace české královny v roce 1836, při níž však již svatojiřskou abatyši nahradila představená tereziánského ústavu šlechticěn. Jediné dosud známé vyobrazení korunovace české královny z doby, kdy se jí mohla účastnit svatojiřská abatyše, představuje koruno-

⁹⁵⁾ *Kraméryusowy Cýsařské král. Wlastenské Nowiny*, rok 1791, č. 38, 17. září, s. 304: „*Její král. Vyvýšenost Arcikněžna Abatyše, kteráž dříve beze vsí pompy skrze pokoje do chrámu šla, s svou nejvyšší hofmistrní a se dvěma dámama ze štyftu na její Milost Cýsařovnu přede dveřmi kaple sv. Václava očekávala.*“

⁹⁶⁾ *Die Königskrönung in Prag im Jahre 1792*, Prag 1792, s. 315 a 318.

⁹⁷⁾ Královská kanonie premonstrátů na Strahově, sign. DG I 19, fol. 169r.

⁹⁸⁾ Österreichische Nationalbibliothek [dále ÖNB], Cod. 619, fol. 52r.

⁹⁹⁾ ÖNB, Cod. 2618, fol. 70v; ÖNB, Cod. 581, 84r.

¹⁰⁰⁾ Srov. V. ŽŮREK, *Korunovace českých králů*, s. 48.

vaci roku 1616. Pochází ze sedmého a osmého dílu druhého vydání dějepisného díla *Annales Ferdinandeï* od Franze Christopa Khevenhüllera. Toto lipské vydání z roku 1723 bylo doplněno velkým množstvím mědirytů a jeden z nich s názvem *Der Römischen Keyserin Annae Krönung Zur Königin in Böhmen* zachycuje okamžik korunování Anny Tyrolské.¹⁰¹⁾ Koruny, která skutečnou podobu koruny svatováclavské odráží jen vzdáleně, se v souladu se svědectvím písemných pramenů dotýkají tři osoby – arcibiskup, abatyše a purkrabí. Svatojiřská abatyše oděná v řeholním rouchu má na hlavě ozdoby okrouhlého tvaru, nepochybně reprezentující knížecí korunu, ačkoli jí příliš nepřipomíná. Dvě řádové sestry, které do katedrály abatyši doprovázely, na vyobrazení chybějí. I tento obraz je nutné pojímat jako uměleckou představu, nikoli jako autentické svědectví o podobě obřadu. To potvrzuje fakt, že v popisu je událost nesprávně datována již do roku 1611, kdy byl korunován Annin budoucí manžel Matyáš. Jelikož předlohy korunovačních obřadů po Evropě často kolovaly, vycházel i tento mědiryt ze starších vzorů, zjevně z vyobrazení české korunovace Ferdinanda II.¹⁰²⁾

* * *

Přestože se tradice přítomnosti svatojiřských abatyší u korunovačních obřadů českých královen nepochybně zrodila ještě v období středověku a není zdaleka vyloučen její přemyslovský původ, nelze se domnívat, že během staletí neprodělala zásadnější změny. Nejzávažnější rozdíl mezi tím, jak úlohu svatojiřské abatyše známe ze zpráv středověkých a jak z novověkých, se týká samotného aktu korunování. Zatímco středověké prameny zdůrazňují, že abatyše královnu doprovázela, pozdější, že královnu (spolu)koronovala.

Zdá se, že v době předhusitské s korunou abatyše vůbec nepřišly do kontaktu. Význam svatojiřské abatyše při obřadu se patrně zvýšil až po husitských válkách, kdy byla vzhledem k sedisvakanci pražské arcidiecéze značně oslabena role pražského arcibiskupa. Tehdy se u aktu korunování začíná objevovat i nejvyšší purkrabí, který jistě již roku 1400 v závěru ceremonie královně přídržoval v souladu s Karlovým řádem korunu nad hlavou. Je hypoteticky možné, že za této změněné situace, kdy byl například u korunovace v roce 1437 přítomen jen jediný biskup, mohla při manipulaci s korunou vypomoci i svatojiřská abatyše, která již někdy v té době

¹⁰¹⁾ Franz Christoph von KHEVENHÜLLER, *Annales Ferdinandeï Oder Wahrhafftige Beschreibung Kayseris Ferdinandi Des Andern, Mildesten Gedächtniß, Geburt, Aufferziehung und bißhero in Krieg und Friedens-Zeiten vollbrachten Thaten, geführten Kriegen, und vollzogenen hochwichtigen Geschäften: Siebender und Achter Theil* [...], Leipzig 1723. Mědiryt měl doplňovat p. 470.

¹⁰²⁾ Michael Caspar LUNDORP, *Österreichischer Lorberkrantz Oder Kayserliche Victori* [...], Frankfurt am Mayn 1627, p. 22 („Eigentliche abbildung wie Kayßer Mayß Ferdinandus Secundus den 21 Junii 1617 zum Böhmischem König gekrönt worden zu Praag“).

začala být označována jako kněžna a přinejmenším od roku 1527 i během korunovací demonstrovala své zvláštní postavení nošením vlastní knížecí koruny. Teprve v roce 1562 je však doloženo, že královskou korunou skutečně pomáhala klást na královninu hlavu. Od poloviny 17. století pak byly svatojiřské abatyše považovány za skutečné korunátorky českých královen. Vrchol reflexe korunovační tradice lze přitom spatřovat v díle Jana Floriána Hammerschmida o dějinách kláštera z roku 1715 a dále v památkách bezprostředně spjatých s abatyší Isidorou Konstancí z Březnice, která se jako vůbec poslední svatojiřská abatyše zúčastnila korunovace roku 1723.

Zajímavé je, že úloha svatojiřské abatyše byla omezena pouze na posvátný prostor katedrály. Shrňme, že v raném novověku abatyše v doprovodu převorky a ještě jedné sestry královnu uvítala u dveří svatováclavské kaple, v kapli jí poblahopřála a od manželky nejvyššího kancléře přijala knížecí korunu. Poté královnu následovala k oltáři, kde s ní byla během všech obřadů. Asistovala jí při pomazání a osušovala ji od oleje. Potom ji spolu s arcibiskupem a nejvyšším purkrabím korunovala. Z oltáře vzala i žezlo a jablko, ale ty královně předal jen arcibiskup. Nakonec ji vyprovodila k východu z katedrály. Na rozdíl od představených sousedního Tereziánského ústavu šlechticem, kterým po zrušení kláštera tato úloha připadla, svatojiřské abatyše neusedaly po boku královen ke korunovačním hostinám.

Roli, kterou v raném novověku plnila svatojiřská abatyše během korunovace královny, plnili při korunovací krále z velké části dva asistující biskupové, tzv. duchovní asistenti. Při korunovací královny byla abatyše k těmto biskupům připojena a suplovala je při úkonech, které vykonat nemohli, zejména při manipulaci s královniným oděvem a při stírání svatého oleje z královnina těla. Je možné, že vzhledem k charakteru těchto úkonů při nich abatyše pomáhala už odedávna, třebaže to Karlův řád nezaznamenal. Svatojiřská abatyše se v případě královny stala *de facto* třetím duchovním asistentem, možná nejvýznamnějším, neboť oba biskupy nakonec nahradila při aktu korunování. Při korunovacích českých královen tak v raném novověku jako konsekrátor, udílející královské pomazání, obvykle vystupoval pražský arcibiskup a v roli korunátorů se k němu připojovali nejvyšší purkrabí a svatojiřská abatyše. Ačkoli při korunovacích žen nutně asistovaly i ženy, a to nejen v českém království, tato úloha svatojiřských abatyší byla z evropského hlediska opravdu výjimečná.

Tab. 1: Seznam svatojiřských abatyš¹⁰³⁾

<i>Abatyše</i>	<i>Doložena v úřadu</i>
Mlada Přemyslovna	asi 970-983
Adléta („dcera Brunova“?)	do 1055
Windelmuth	1100
Berta	1145-1151
Anežka Přemyslovna	asi 1200-1228
Markéta	kolem 1250
Judita	1260-1281
Dobromíra	1285
Anna	1293
Žofie	1302
Kunhuta Přemyslovna	1302-1321
Vratislava (Vracka)	od 1321
Žofie z Pětichvost	1328-1345
Anežka	1345-1358
Markéta	1358-1362
Alžběta	1364-1378
Kateřina z Lipoltic	1378-1386
Kunhuta z Kolovrat	1386-1401
Anna Bartovna	1401-1435
Alžběta z Březnice	1441-1461

¹⁰³⁾ Základ tabulky převzat z: Milena BRAVERMANOVÁ, *Hroby významných představitelů duchovního stavu na Pražském hradě*, Castrum Pragense 7, 2005, s. 119-140, zde s. 128. Srov. F. EKERT, *Posvátná místa I*, s. 79-86, mnohá data uvádí též Tomek ve svém *Dějepisě města Prahy*. Na několika místech bylo nutné tabulku opravit, doplnit či upřesnit. U Mlady tak neuvádím jako datum úmrtí rok 994, s nímž přišli až barokní dějepisci. Dále není jisté, zda „dcera Brunova“ zmíněná v Kosmově kronice k roku 1055 byla skutečně totožná s Adléťou či Adélou (Adlaida) žijící podle listiny z roku 1221 za vlády Břetislava I. (CDB II, č. 387, s. 436). Doplnuji abatyš Markétu, doloženou v polovině 13. století (CDB IV, č. 295, s. 491). Vypouštím legendární Bořku z Vartemberka, kterou pro dobu husitských válek zmiňuje pouze Hájkova kronika. Další upřesnění některých jmen a dat (zvláště v 13.-16. století) šířeji odůvodňuji ve své bakalářské práci (pokud se tak nestalo již v rámci tohoto článku, jako např. u Barbory z Šelmberka). Uvedeny jsou pouze roky, kdy jsou dané osoby doloženy ve funkci svatojiřské abatyš.

Anna ze Zásruk	1461
Ludmila	1464
Anna z Kotopek	1464-1477
Kunhuta	1485
Johana z Rýzemberka	1514-1521
Barbora z Šelmberka	1523-1550
Ludmila z Blíživa	1550-1562
Apolena z Chvatlíny	1562-1563
Dorota z Radešina	1564
Dorota z Krumlova	1564-1575
Judita Eibenštolerová z Eibenštolu	1575-1601
Žofie Albinka z Helfenburku	1601-1630
Regina Dadiusová z Kyrenberku	1631-1636
Anna Voršila Rathauská z Lilienfeldu	1636-1641
Justýna Anna Ettlová z Rosenfeldu	1642-1659
Kateřina Febronie Šmidová ze Šternfeldu	1659-1662
Alžběta Eufrosína Kestnerová z Trauenberku	1662-1671
Anna Mechtilda Schenweisová (Šenvajsová) z Eckštejna	1671-1691
Františka Helena Pieroni de Galliano	1691-1720
Rozina Klára Šlindlová z Hirschfeldu	1720-1722
Isidora Konstancie Roudnická z Březnice	1722-1731
Aloisie Terezie Widmannová	1731-1735
Anna Scholastika Baulerová z Hohenburku	1735-1766
Marie Josefa z Fürstenberku	1767-1770
Marie Elekta Vražďová z Kunvaldu	1770-1781
Marie Terezie z Harnachu	1781-1782

Tab. 2: Korunovace českých královen a účast svatojiřských abatyš

<i>Datum</i>	<i>Královna</i>	<i>Abatyše</i>	<i>Další řeholnice</i>	<i>Účast na korunovaci</i>
1085, 15. 6.	Svatava Polská	?		?
1228, 6. 2.	Kunhuta Štaufská	Anežka Přemyslovna		?
1261, 25. 12.	Kunhuta Uherská	Judita		?
1297, 2. 6.	Guta Habsburská	?		?
1303, 26. 5.	Eliška Rejčka	Kunhuta Přemyslovna		možná
1311, 7. 2.	Eliška Přemyslovna	Kunhuta Přemyslovna		možná
1337, 18. 5.	Beatrix Bourbonská	Žofie z Pětichvost		?
1347, 2. 9.	Blanka z Valois	Anežka		pravděpodobná
1349, 1. 11.	Anna Falcká	Anežka		pravděpodobná
1353, 28. 7.	Anna Svidnická	(Anežka)		nepravděpodobná (interdikt nad klášterem)
1363, 18. 6.	Eliška Pomořanská	Markéta? Alžběta?		pravděpodobná účast
1370, 17. 11.	Johana Bavorská	Alžběta		pravděpodobná
1400, 15. 3.	Žofie Bavorská	Kunhuta z Kolovrat		doložená
1437, 11. 2.	Barbora Celjská	Anna Bartov- na?		doložená
1458, 8. 5.	Johana z Rožmitálu	Alžběta z Březnice		pravděpodobná
1522, 1. 6.	Marie Habsburská	Johana z Rýzemberka? Barbora z Šelmberka?		pravděpodobná
1527, 25. 2.	Anna Jagellonská	Barbora z Šelmberka		doložená

1562, 21. 9.	Marie Španělská	Ludmila Blíživská? Apolena z Chvatliny?	„ein Schwester“?	doložen podíl na korunování
1616, 10. 1.	Anna Tyrolská	Žofie Albinka z Helfenburku	Anna Hrachovcová, Rozina Preklová z Prokšdorfu	doložen podíl na korunování
1619, 7. 11.	Alžběta Stuartovna	-	-	bez katolického duchovenstva
1627, 21. 11.	Eleonora (I.) Gonzaga	Žofie Albinka z Helfenburku	Anna Hrachovcová?	doložen podíl na korunování
1656, 11. 9.	Eleonora (II.) Gonzaga	Justýna Ettlová z Rosenfelsu	Kateřina Šmídová, Sabina Werndlová z Lehenštejna	doložen podíl na korunování
1723, 8. 9.	Alžběta Kristýna Brunšvicko- Wolfenbüttel- ská	Isidora Konstancie Roudnická z Březnice	Aloisie Terezie Widmannová, Josefa Archanděla z Hodic	doložen podíl na korunování
1791, 12. 9.	Marie Ludvika Španělská	arcivévodkyně Marie Anna		abatyše ústavu šlechticů
1792, 11. 8.	Marie Terezie Neapolská	arcivévodkyně Marie Anna		abatyše ústavu šlechticů
1836, 12. 9.	Marie Anna Savojská	arcivévodkyně Marie Terezie		abatyše ústavu šlechticů

Karel Pacovský

THE ROLE OF ST. GEORGE'S ABBESSES IN CORONATIONS OF THE BOHEMIAN QUEENS

SUMMARY

Coronations of the Bohemian queens were connected with a specific feature, which had no parallel elsewhere in Europe – they were attended by a Benedictine abbess from St. George's Convent at the Prague Castle, who played an active role in them. Although this tradition was codified in writing by Charles IV in his coronation code, the roots of this practice may reach as far as the Přemyslid period. Its establishment surely coincided with the exceptional position of St. George's Convent, which is located in the centre of the main residence of the kings of Bohemia in an immediate vicinity of the coronation church and with its close relations to the royal family that were secured by abbesses from the Přemyslid dynasty.

The attendance of St. George's abbesses can be documented only by three references, which do not allow a detailed reconstruction of their role at that time. The main document is the Coronation Code of Charles VI from the mid-14th century as a normative source, then a detailed description of the coronation of 1400 and a chronicle reference to the coronation from 1437. According to these medieval sources, the main role of the St. George's abbess was to escort the queen. However, later sources from the Early Modern Times point out that the abbess participated in the actual coronation act together with the Archbishop of Prague and the chief burgrave. This fact was first documented in 1562. The St. George's abbess last attended the coronation in 1723. After abolition of the convent by Emperor Joseph II in 1782, the earlier coronation right of St. George's abbesses was passed to abbesses of the neighbouring Theresian Institute of Noblewomen.

The widespread thesis that Emperor Charles IV granted the abbesses a privilege with the right to crown the queens of Bohemia and at the same time ennobled them, has been found ungrounded by the author's research. It was introduced to the literature in 1715 by the Prague historian Jan Florián Hammerschmid in his work on the history of St. George's Convent where he strictly pointed out the role of St. George's abbesses in coronations of the queens of Bohemia. It is likely that the abbesses started to assist with handling the crown only after the Hussite Wars. At that time, i.e. in the mid-15th century, the St. George's abbess was for the first time referred to as the princess and at least since 1527, the abbesses wore their own princely crowns.

According to the Early Modern sources, the role of the St. George's abbess became limited only to the space of St. Vitus' Cathedral during the coronation. The abbess, accompanied by the prioress and another nun, awaited the queen at the door of St. Vitus' Cathedral where she welcomed her. Inside the chapel, she congratulated her and received the princely crown. Then she followed the queen in a procession to the main altar where she escorted her during all of the rituals. The abbess assisted the queen during the royal inunction, checked her appearance and wiped the chrism. Then, she crowned her together with the Archbishop of Prague and the chief burgrave. She took the sceptre and the orb from the altar, but these were handed to the queen only by the archbishop. In the end, she escorted the queen in a ceremonial procession to the exit from the cathedral. This completed her task. The St. George's abbesses did not sit at the queen's side during the coronation banquet.

Translated by Miroslav Košek

III

LITERATURA

Bettina BRAUN - Katrin KELLER - Matthias SCHNETTGER (edd.), Nur die Frau des Kaisers? Kaiserinnen in der Frühen Neuzeit, Veröffentlichung des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 64, Wien, Böhlau Verlag 2016, 272 s.

Sugestivní otázka z názvu recenzované publikace samozřejmě svádí k tomu, aby chom na ni odpověděli záporně. Císařovny přece nebyly pouhými ženami císařů, nýbrž samostatně fungujícími politickými jedinci, stály uprostřed vlastní sítě patronátně-klientelních vztahů a sledovaly svým jednáním vlastní politické cíle. Alespoň tak na výše položenou otázku lze odpovědět z hlediska feministického dějepisce, jehož úkolem bývá vymanit ženy v dějinách z historického sevržení jejich slavnějších (resp. mužskou historiografií jako slavnějších vnímaných) mužských protějšků. Podle mého soudu je hlavním přínosem recenzované publikace fakt, že podobně zjednodušené odpovědi nenabízí.

Ať už zaujímáme k postavení císařoven v dějinách jakýkoli postoj, z kaleidoskopu jejich osudů, které tvoří jednotlivé kapitoly publikace, nevyplývá, že by byly jen trpnými objekty svých manželů či vězeňkyněmi dvorského ceremonálu. Stejně však nebyly ani emancipovanými Amazonkami, které svým mužům skrytě či otevřeně vládly. Vícekrát jsou pro císařské manžele v textu knihy použita slovní spojení „*Amts- und Arbeitspaar*“;¹⁾ jež i podle mého soudu nejlépe vystihuje povahu moci císařovny v kontextu raně novověké společnosti, politiky i mecenátu. Dělbá úkolů uvnitř císařského páru pak vytvářela strukturu moci přímo v samém srdci habsburské říše a nemuselo se jednat pouze o často zmiňovaný případ Marie Terezie a Františka Štěpána Lotrinského.

Je možná trochu paradoxní, že přes zájem *gender studies* i nových politických dějin o problematiku ženských vládaček nedošlo dosud k vydání žádné rozsáhlejší biografie některé z raně novověkých habsburských císařoven, přirozeně s výjimkou Marie Terezie. Přitom existuje řada kvalitních diplomových a dizertačních prací především vídeňské univerzity zpracovávajících životopisy císařských manželek.²⁾

¹⁾ Poprvé hned v úvodní studii Katrin KELLER, *Frauen und dynastische Herrschaft. Eine Einführung*, s. 13–26, zde s. 20.

²⁾ Např. Gerlinde KÖRPER, *Studien zur Biographie Elisabeth Christines von Braunschweig-Lüneburg-Wolfenbüttel*, dizertační práce Universität Wien, Wien 1975; Hildegard LEITGEB, *Kaise-*

Popsaný stav kontrastuje zejména s francouzským prostředím, kde se pozornosti dostalo v odborné literatuře nejen královnám, nýbrž i vlivným milenkám.³⁾ Pro úplnost pak lze zmínit i množství textů věnovaných samostatně panujícím ruským carevnám či anglickým královnám.⁴⁾ V říšském prostředí však již Zlatá bula Karla IV. nejen vyloučila ženy z nástupnictví na císařský trůn, ale dokonce jim ani neumožňovala stát se poručnicemi nedospělých (již zvolených) říšských panovníků. V tomto ohledu jsou skutečně postavy císařoven skryty za svými manžely a k jejich vystoupení ze stínu dochází až tehdy, kdy císař zemře a ony se stávají vdovami. Ani jako královny-matky však neztrácely svůj vliv a působily v rolích přímluvkyň u svých vládnoucích synů stejně, jako jimi byly v případě svého manžela. Zvláštní pozornost si v této souvislosti zaslouží Eleonora Magdalena Falcko-Neuburská, již v roce 1711 pověřil správou svých zemí syn Karel (VI.) do doby, než se vrátí z dalekého Španělska.⁵⁾

Na vytváření koncepce recenzované knihy i jednotlivých životopisných medailonků císařoven se podílela řada významných historiků počínaje editorkou Katrin Keller, mimo jiné autorkou dosud jediné souhrnné práce o dějinách vídeňského fraucimoru, přes zástupce ředitele Německého historického ústavu v Římě Alexandra Kollera až po Barbaru Stollberg-Rilinger, již patřilo závěrečné slovo knihy. Přes patrně úsilí editorů tematicky pokrytý zbytek, byť z plejády císařských manželek chybí jen několik jmen (např. obě ženy Josefa II. nebo Isabela Portugalská, manželka Karla V.).

Velmi vhodně se podařilo spojit osudy císařoven pocházejících z jedné země či rodu (obě Eleonory z rodu Gonzaga či welfské císařovny Amálii Vilemínu a Alžbětu Kristýnu). Jelikož pozice císařoven předurčovala, aby byly prostřednicemi mezi svou původní zemí a habsburským dvorským prostředím (popř. přímo císařem), ukazuje podobné spojení velmi zajímavým způsobem, jak rozdílně bylo možné se stejnou výchozí pozicí naložit. Svou logiku má i zařazení statí, které vhodně kon-

rin Amalie Wilhelmine gebornen Prinzessin von Braunschweig-Lüneburg-Hannover (1673-1742). Gemahlin Kaisers Josephs I. Biographische Studie, dizertační práce Universität Wien, Wien 1984; Claudia HAM, *Die verkauften Bräute. Studien zu der Hochzeiten zwischen österreichischen und spanischen Habsburgern im 17. Jahrhundert I-II*, dizertační práce Universität Wien, Wien 1995.

³⁾ Nověji např. Kathleen WELLMAN, *Queens and Mistresses of Renaissance France*, New Haven 2013.

⁴⁾ V habsburském prostředí by těmito „suverénkám“ odpovídaly nejspíše mistodržitelky Španělského (později Rakouského) Nizozemí. Srov. Sandra HERTEL, *Maria Elisabeth. Österreichische Erzherzogin und Statthalterin in Brüssel (1725-1741)*, Wien - Köln - Weimar 2014.

⁵⁾ Dobře jejího „správcovství“ se podle mého soudu nedostatečně věnuje v recenzovaném díle Josef Johannes SCHMID, *Eleonore Magdalena von der Pfalz - ein Leben zwischen den Häusern Neuburg und Habsburg*, s. 157 - 174, zde s. 171.

textualizují medailonky císařoven. Jedná se především o text Amalie Fößel o pozdně středověkých císařovnách, z něhož vyplývá, že tyto ženy disponovaly oproti svým raně novověkým následovnicím větším manévrovacím prostorem. A také o příspěvek Rubéna Gonzáleze Cuervy o třech rakouských princeznách provdaných do Španělska. V případě Cuervy se přitom jedná o jediné zařazení odborníka mimo německy píšící okruh autorů a o historika, jenž se dlouhodobě zabývá právě vztahy mezi oběma liniemi Habsburků (mimo jiné je autorem monografie o vyslanci Baltasar de Zúñiga⁶⁾).

Na recenzované knize je zajímavý i fakt, že se mnoho medailonků časově i prostorově protíná. Jelikož často u dvora žilo několik císařoven (většinou ve vzájemně konkurenčních vztazích), dochází i u sledovaných textů k tematickému křížení a jedna událost je nahlížena dvěma autory z různých úhlů pohledu, které většinou odpovídají úhlům pohledu císařoven, jejichž život zpracovávají. K tomuto jevu došlo například u Eleonory (I.) Gonzagy (druhá manželka Ferdinanda II. zpracovaná Matthiasem Schnettgerem) a Marie Anny Španělské (první manželka Ferdinanda III., medailonek sepsaný Andreou Sommer-Mathis). Obě dámy se u dvora potkávaly a tato napjatá setkání byla zmíněna také oběma autory jejich medailonků, byť u každého z poněkud jiného úhlu pohledu. Podobný efekt můžeme pozorovat i při pozorném čtení biogramů Marie Amálie (manželka Karla Albrechta) a Marie Terezie.

Historie císařoven nejsou popisem velkých dějin, které se udály v době vlády jejich manželů. V tomto bodě se podařilo editorům udržet obdivuhodnou koherenci a kázeň jednotlivých autorů, kteří se nepouštějí bezhlavě do odboček k velkým politickým dějinám, k čemuž svádí nejvíce biogram Marie Terezie (zpracován Bettinou Braun). Důsledné sladění jednotlivých statí pak činí z recenzovaného díla skutečnou kolektivní monografii (či spíše kolektivní biografii) a nikoli sborník rozmanitě pojatých a různě kvalitních příspěvků či pouhý biografický slovník. Je třeba výrazně ocenit výběr autorů jednotlivých medailonků: Annu Tyrolskou zpracovala innsbrucká historička Elena Taddei, Marii Španělskou znalec papežských dějin Alexander Koller (pochopitelný je u něj důraz na kontakty císařovny se svatým stolcem), Marii Anně Španělské se věnovala vídeňská teatroložka Andrea Sommer-Mathis atd. V duchu nových politických dějin jsou pak sledovány vždy tytéž okruhy činnosti císařoven: rodinné zázemí, kontakty s původní rodinou a rodnou zemí po svatbě (otázka žen jako zprostředkovatelek kulturního transferu), vytváření a fungování ženského dvora, budování patronátně-klientelní sítě, mecenát, podpora náboženských institucí a osobní zbožnost, účast na politickém ceremoniału apod. Už jen z důvodů nerovnoměrného docho-

⁶⁾ Rubén González CUERVA, *Baltasar de Zúñiga, Una encrucijada de la Monarquía Hispana (1561-1622)*, Madrid 2012.

vání pramenů nebylo možné pochopitelně sledovat každou z vytčených oblastí u každé císařovny se stejnou intenzitou. Například v období 16. století se reprezentace panovnice prostřednictvím ceremoniálu odehrávala ve značné míře během vjezdů jejího manžela, jak je ostatně patrné i z příspěvku Christiny Lutter a Daniely Unterholzner o druhé manželce Maxmiliána I. Biance Marii z italského rodu Sforza. Obnovení rituálu císařské korunovace v případě Anny Tyrolské pak jednoznačně směřuje výklad o ní i jejich následovnicích právě k tomuto bodu císařovny reprezentace.

Přestože se podařilo sestavit dostatečně reprezentativní texty o raně novověkých císařovnách s využitím moderních metodologických postupů, lze nalézt stále bílá místa, která vyžadují do budoucna intenzivní badatelskou pozornost. Na řadu z nich upozornila v závěrečném shrnutí Barbara Stollberg-Rilinger. Jedná se například o vytváření manévrovacího prostoru u dvora, jenž se kromě sociálních vazeb zvětšoval také díky lásce a úctě manžela. O osobních vztazích v rámci císařského páru, sdílených zálibách (hudba, lov, divadlo...), vzájemné (sexuální) náklonnosti toho víme stále velmi málo, což je pochopitelně způsobeno povahou daných informací, k nimž vede skrze prameny velice obtížná cesta. Analogicky k tomu by bylo možné více otevřít i otázku mateřství, a to nejen ve vztahu k synům jako budoucím panovníkům, ale i vzhledem k dcerám, které měly povětšinou sdílet osud své matky a stát se v budoucnu panovnicemi různých evropských národů (např. otázka předávání zkušeností).

Od středověku po poslední císařovnu Svaté říše římské, Marii Terezií Neapolsko-Sicilskou, se rozevírá široké pole, na němž lze ukázat mnohé z dějin tohoto útvaru, nahlížených ovšem prizmatem významných žen, které nejen svým postavením v politickém systému, ale i svým vzděláním, povahou či zbožností zasahovaly do podoby raně novověkého světa. Ten byl sice světem mužů, ženy však nebyly pouhým jejich odrazem.

Jiří Hrbek

Jana JANIŠOVÁ (ed.), Zřízení zemské Markrabství moravského z roku 1604, Praha, Scriptorium 2015, 543 s.

Jana JANIŠOVÁ – Dalibor JANIŠ, Moravská zemská zřízení a kodifikace zemského práva ve střední Evropě v 16. a na začátku 17. století, Praha, Scriptorium 2016, 478 s.

Ve vydavatelství Scriptorium vyšly v uplynulých letech dvě publikace, které se týkají významných státoprávních dokumentů raně novověké Moravy. Jana Janišová nejprve na základě dochovaných tištěných exemplářů i rukopisů připravila edici

textu moravského zemského zřízení z roku 1604,¹⁾ tatáž autorka pak ve spolupráci s Daliborem Janišem vydala monografické pojednání o moravském zemském zřízení v 16. a na začátku 17. století v kontextu kodifikace zemského práva ve středo-evropském prostoru.²⁾

První uvedená publikace je vědeckou edicí, která je vybavena hutným úvodním pojednáním,³⁾ v němž vydavatelka osvětluje okolnosti vzniku zřízení a s ním související čtyřicetiletý proces kodifikace.⁴⁾ Začíná přitom přiblížením podobných procesů ve střední Evropě, v Čechách a v dalších zemích Koruny české a věnuje se pochopitelně i staršímu vývoji moravského zemského zřízení. Zaměřuje pozornost i na samotný tisk zřízení z roku 1604, na grafickou výbavu knihy, tedy i směrem k užitým dřevořezům a mědirytům, jejichž vyobrazení zevrubně analyzuje, neboť mají nemalou vypovídací hodnotu vzhledem k tématu pojednání a týkají se stavovských politiků, spojených s procesem kodifikace zřízení. Autorka přináší stručnou charakteristiku těchto osob s ohledem na funkce, které zastávaly ve správě země a pokouší se určit i jejich konfesní příslušnost, pokud to dochované prameny umožňují. Za člena jednoty bratrské je zde označen i Smil Osovský z Doubravice,⁵⁾ kterého je třeba pokládat spíše za umírněného luterána filipistického směru, byť byl jeho vztah k bratřím více než vstřícný, jak dokládají četná privilegia udělená trebičskému sboru jednoty. Za luterána lze – namísto méně určitého „evangelíka“ – jistě označit také Václava Zahrádeckého ze Zahrádky.⁶⁾ V první části publikace autorka zhodnotila také informace získané z evidence a analýzy vlastnických záznamů v dochovaných exemplářích tisku zřízení a v jeho opisech a překladech do němčiny. Načrtla tak zajímavý příběh sekundární recepce textu až do moderní doby. V závěrečném oddíle této části studie se pak autorka věnuje jazyku dokumentu a zejména jeho pramenům a struktuře. Tyto údaje shrnuje v přehledné tabulce.⁷⁾

Ve druhé části publikace se autorka nejprve pokouší o zevrubnější knihovědný rozbor tisku (na s. 152 by při popisu obrázku bylo vhodnější užít termínu „impres-

¹⁾ Jana JANIŠOVÁ (ed.), *Zřízení zemské Markrabství moravského z roku 1604*, Praha 2015. Předlohou edice se stal tisk uvedený v retrospektivní bibliografii českojazyčných starých tisků, tzv. Knihopisu pod č. 17478.

²⁾ Jana JANIŠOVÁ - Dalibor JANIŠ, *Moravská zemská zřízení a kodifikace zemského práva ve střední Evropě v 16. a na začátku 17. století*, Praha 2016.

³⁾ Publikace je věnována památce prof. Františka Čády, pro nějž problematika moravského zemského práva představovala jedno z celoživotních badatelských témat. Jeho záměrem byla edice dochovaných zemských zřízení z let 1535, 1545, 1562 a 1604, dokončená v minulých letech právě úsilím obou jmenovaných autorů.

⁴⁾ J. JANIŠOVÁ (ed.), *Zřízení zemské*, s. 15–146.

⁵⁾ Tamtéž, s. 89.

⁶⁾ Tamtéž.

⁷⁾ Tamtéž, s. 124–135.

sum“ namísto „kolofon“), načež je uveden podrobný popis jednotlivých dochovaných exemplářů tisku i rukopisů. Nejde jí jen o co možná nejúplnější soupis dochovaných jednotek, ale i o identifikaci jejich vlastníků, pokud to zachycené údaje dovozovaly.⁸⁾ V přehledu jsou důsledně evidovány také všechny dodatečné přípisky k textu zřízení, kterých je jen výjimečně větší množství.⁹⁾ Předmětem pozornosti se staly také rukopisy, jež tvoří dobové opisy českého tištěného textu i jeho překlady do němčiny, a dva nově nalezené rukopisné návrhy zemského zřízení.

Třetí část publikace tvoří vlastní edice tisku z roku 1604,¹⁰⁾ již předchází formulace edičních zásad.¹¹⁾ Za textem zřízení jsou připojeny edice dalších pramenů, jež vznikly v průběhu procesu kodifikace dokumentu,¹²⁾ některé z nich jsou představeny v podobě regestu, byl-li jejich text již dříve zpřístupněn v některé z moderních edicí. Každý článek zřízení je doplněn základním pojednáním o jeho genezi. Už tento strohý přehled dává tušit, z jakého objemu přípravných prací se tato publikace rodila. Edici uzavírá přehled užitých zkratk, soupis pramenů a literatury a příslušné rejstříky (věcný, jmenný a místní). Kniha je doplněna množstvím černobílých vyobrazení.

Pokud jde o samotnou edici, byla provedena velmi svědomitě. V poznámkovém aparátu jsou identifikovány zmiňované osoby a zachyceny odkazy na textové paralely starších zemských zřízení. V případě potřeby následují za textem článku textově-kritické poznámky, které reprodukují původní znění předlohy, pokud editorka přistoupila k její úpravě. Celá publikace se pak vyznačuje slušnou grafickou úrovní, jak je u publikací daného vydavatelství již dlouhou dobu zvykem.

Druhá publikace je tematicky blízká výše představenému edičnímu projektu, neboť předmětem pozornosti se stalo moravské zemské zřízení a proces kodifikace zemského práva v 16. a na počátku 17. století.¹³⁾ Jde o syntézu poznatků, které její autoři nabylí při edičním zpracovávání textů moravských zemských zřízení z let

⁸⁾ Tamtéž, s. 147–279. Informace, že vedle doposud známých 36 exemplářů z elektronické verze Knihopisu se autorce podařilo dohledat dalších 15 neevidovaných tisků, vzbuzuje respekt.

⁹⁾ Srov. např. položku č. 13; tamtéž, s. 170–180.

¹⁰⁾ Tamtéž, s. 281–443.

¹¹⁾ Za určitý nedostatek lze považovat fakt, že editorka jasně neuvedla konkrétní exemplář, na jehož základě byl proveden základní přepis textu pro edici. Těžko si lze představit, že kolace byla prováděna opakovaně podle všech dochovaných tištěných exemplářů, jak by tomu mohla nasvědčovat příliš neurčitá formulace „*Edice [...] vychází z jednotlivých dochovaných exemplářů*“. Tamtéž, s. 282

¹²⁾ Tamtéž, s. 445–473.

¹³⁾ Autoři jí věnovali památce prof. Františka Kameníčka, který v řadě pojednání věnoval pozornost dějinám moravského zemského sněmu, soudnictví, zemským úřadům, bernímu systému a moravské stavovské obci v letech 1526–1628. Ke zhodnocení významu jeho prací srov. J. JANIŠOVÁ – D. JANIŠ, *Moravská zemská zřízení*, s. 18–20.

1516, 1545 a 1604.¹⁴⁾ Lze ji proto považovat za jakési završení celé ediční práce, přičemž časový horizont autoři monografie rozšířili i na období let 1605–1620, v němž došlo k pokusům o rekodifikaci zemského zřízení z roku 1604.¹⁵⁾ Ke své publikaci proto připojili ediční přílohu s prameny, které doplňují nebo mění ustanovení tohoto zřízení.

Publikace je uvedena přehledem moderních historiografických snah, v jejichž zorném úhlu stály prameny moravského zemského práva. Následuje přiblížení procesu kodifikace zemského práva v prostoru střední Evropy od 15. do počátku 17. století, načež je věnována poněkud obsírnější pozornost téže tematice v historickém rámci zemi Koruny české.¹⁶⁾ Od čtvrté části je pak pojednáváno již jen moravské zemské zřízení, nejprve Tovačovská kniha,¹⁷⁾ posléze landfrýdy, sněmovní usnesení a soudní nálezy od 40. let 15. století do počátku 16. století¹⁸⁾ a v návaznosti na ně zemská zřízení, tištěná v letech 1516, 1535, 1545 a 1562, vždy s uvedením do kontextu jejich vzniku.¹⁹⁾

Větší pozornost je v publikaci věnována zřízení z roku 1604, poslednímu moravskému zemskému zřízení vydanému v předbělohorské době.²⁰⁾ Autoři čtenáře uvádějí do širokého kontextu jeho příprav, které započaly v roce 1567 ustanovením první stavovské komise pro revizi starších usnesení. Zachycena jsou také následující jednání moravských stavů s panovníkem i kodifikační procesy na zemském soudu. Z roku 1596 pochází první doklad, že na kodifikačním procesu vedoucím ke zřízení z roku 1604 se jistou měrou podílel i velký znalec moravského práva Karel starší ze Žerotína, ačkoliv není známo, že by byl jmenován do některé z komisí. Jeho oficiálnímu angažmá při vzniku tohoto zřízení bránil zřejmě vleklý spor se Zikmundem z Ditrichštejna, který vypukl v roce 1599 a týkal se údajně urážky císařského majestátu.²¹⁾ Jeho vliv na proces kodifikace již v této době však nelze přehlédnout. V souvislosti s vydáním zemského zřízení z roku 1604 věnují autoři

¹⁴⁾ Jana JANIŠOVÁ – Dalibor JANIŠ, *Zemské zřízení Markrabství moravského z roku 1516. Počátky kodifikace zemského práva na Moravě*, Olomouc 2013; Dalibor JANIŠ, *Práva a zřízení Markrabství moravského z roku 1545. Pokus moravských stavů o revizi zemského zřízení*, Brno 2005.

¹⁵⁾ Tomuto období je v publikaci věnována zvýšená pozornost; J. JANIŠOVÁ – D. JANIŠ, *Moravská zemská zřízení*, s. 246–396.

¹⁶⁾ Tamtéž, s. 43–81.

¹⁷⁾ Tamtéž, s. 81–100.

¹⁸⁾ Tamtéž, s. 81–115.

¹⁹⁾ Tamtéž, s. 115–162.

²⁰⁾ Tamtéž, s. 162–246. Téměř celá tato část textu je však prakticky bez obsahových změn přejata z předcházející publikace včetně poznámkového aparátu, na což by patrně bývalo bylo vhodné upozornit čtenáře. Odlišnosti převzatého textu představují pouze občasně změny ve zdůrazňování některých slov tučněním písma.

²¹⁾ Tamtéž, s. 186. K tomuto období Žerotínova života srov. Tomáš KNOZ, *Karel starší ze Žerotína. Don Quijote v labyrintu světa*, Praha 2008, s. 199–212.

publikace pozornost i jeho tisku a obrazové výbavě dochovaných exemplářů, včetně mědirytu zobrazujícího pořádek při zasedání moravského zemského soudu, který se dochoval jen v některých exemplářích a je unikátní ikonografickou památkou moravského zemského práva.

Desátá kapitola publikace je věnována procesu revize zemského zřízení z roku 1604 v kontextu dobových politických událostí, kterými bylo např. vyhocení sporu mezi panovníkem Rudolfem II. a jeho bratrem Matyášem a následující události, které přivodily krátkodobou změnu ve státoprávním uspořádání českého království. Reflektovány jsou též aktivity Karla staršího ze Žerotína a analyzovány jeho spisy týkající se moravského práva.²²⁾ Předmětem pozornosti jsou i tři stavovské komise, které byly mezi lety 1612–1620 pověřeny revizí zemského zřízení, stejně jako aktivity zemského sněmu v této otázce poté, co se Morava připojila k povstání českých stavů.

Dvě poslední části publikace tvoří exkurz věnovaný Obnovenému zřízení zemskému z roku 1628, které výrazně změnilo státoprávní poměry a jímž vzala za své náboženská různorodost předbělohorské Moravy, a závěrečné shrnutí celé pojednávané problematiky. V ediční příloze jsou v chronologickém pořadí otištěny prameny týkající se revize zemského zřízení z roku 1604, které vznikaly v průběhu následujících let.²³⁾ Nejmladší soubor vydaných dokumentů je datován 15. června 1620. Edice je připravena podle stejných zásad jako výše uvedené vydání zemského zřízení z roku 1604. Dokumenty, které byly edičně zpřístupněny již dříve, jsou zde představeny ve formě registů.

Publikaci uzavírá přehled užitých zkratk, pramenů a literatury, avšak chybí zde rejstříky, což je u tohoto typu publikace třeba považovat za výrazný nedostatek. Text monografie je průběžně doplňován množstvím vyobrazení, která zachycují prakticky všechny důležité zmiňované dokumenty, pokud se dochovaly do dnešních dní, případně jiný materiál, vztahující se k jednotlivým osobám angažovaným v průběhu kodifikačních procesů zemského zřízení.

Jiří Just

Marie RYANTOVÁ, Konvertita a exulant Jiří Holík. Příspěvek k dějinám exilu a problematice konverze v období raného novověku, Pelhřimov, Nová tiskárna Pelhřimov 2016, 667 s.

Jakkoli se problematika migrace a adaptace na nové kulturní a náboženské (či naopak zcela sekulární) prostředí dostává v posledních letech právem do popředí, jedná se o fenomén, který se evropskými dějinami táhne jako červená niť. V raném

²²⁾ Srov. zejména část J. JANIŠOVÁ – D. JANIŠ, *Moravská zemská zřízení*, s. 251–261.

²³⁾ Tamtéž, s. 327–396.

novověku byla migrace vymezena převážně konfesní příslušností. Českou historiografii v minulosti charakterizovalo spíše předem připravené pochopení pro všechny, kteří odcházeli „od nás“ „k nim“, jinými slovy, kteří dali přednost svobodnému vyznávání víry, k níž bytostně tihli, před vnějškovým příklonem ke katolické církvi. Naopak konvertité od protestantských církví ke katolictví se v tomto obrazu (zvláště pokud se jednalo o společensky a politicky exponované osobnosti) stěží bránili tomu, aby na nich neulpělo podezření z vypočítavosti.

Z pohledu dnešních historiků nebyly změny vyznání na obou stranách nijak neobvyklé. Velkou pozornost k sobě pochopitelně přitahovaly konverze panovníků a dále konverze hlasatelů křesťanského učení různých denominací: kněží, pastorů, řeholníků. Nepřekvapí, že tyto přestupy byly oběma stranami využívány k propagandistickým účelům, a že jednání konvertitů se pohybovalo v široké škále od prokazování věrohodnosti úmyslů a reakce na problematiku přijetí novými souvěrci až po okázale prezentovanou horlivost. Z pražského řeholního prostředí lze připomenout Andrease Fromma (1621–1683). Luteránský probošť v Kolíně na Sprévé odešel do Prahy a v roce 1668 přestoupil i s rodinou ke katolické církvi (tedy v době, která byla rozhodující i pro Holíka). On i jeho manželka složili slib čistoty, aby se mohl věnovat dráze katolického kněze. Zprvu působil v litoměřické diecézi, ale po smrti manželky vstoupil do premonstrátské kanonie na Strahově společně se svými dvěma syny, zatímco dcera zvolila ženský klášter téhož řádu v Doksanech. Napsal několik polemických spisů, které vzbudily ohlas na katolické i protestantské straně (zde samozřejmě v negativním smyslu).¹⁾

Důkladným teoretickým úvodem na téma konfesijní migrace a náboženské konverze otvírá ovšem svou knihu sama autorka, a další řádky by byly jenom rozměňováním jejich tezí. Na osobu Jiřího Holíka narazila při svém bádání ve Wolfenbüttelu. Objevila zde anonymní tisk, jehož autorem, jak se později ukázalo, byl právě Holík. V historiografii nebyl Holík osobností zcela neznámou, především mezi pomology a německými autory o českém exilu; z českých historiků mu v minulosti věnovali pozornost ředitel Knihovny Národního muzea Josef Volf a jeho syn Miloš Bohuslav Volf.

Životní osudy Jiřího Holíka, které Ryantová pečlivě rekonstruovala na základě dochovaných pramenů, svědčí o spíše komplikované povaze protagonisty. Holík se narodil roku 1635 v Mnichovicích u Prahy. Matriční záznam není zcela jednoznačný, jeho otec je uveden pod příjmením Svoboda, ale rozluštění této záhady je snad možné hledat spíše než v případném Holíkově nekatolickém původu a tedy absenci zápisu (existující zápis by se pak vztahoval k jiné osobě) v kolísání příjmení podle

¹⁾ Petra ZELENKOVÁ – Libor ŠTURC, *Z protestantského teologa strahovským premonstrátem. Podobizna Andrease Fromma (1621–1683) od Karla Škréty mladšího*, Umění 63, 2015, s. 396–405.

domu – byť zůstáváme na úrovni hypotézy, otec Pavel se mohl i s rodinou přestěhovat z Kunic (toto sídlo uvádí matrika) do Mnichovic a zde podle usedlosti začít používat příjmení Holík. Rodiče se nicméně zúčastňovali tajných nekatolických bohoslužeb a matka před smrtí vyžadovala na Jiřího otci slib, aby syna nenechal „svést“ ke katolictví. Podle Holíkova vyprávění byl asi ve věku deseti nebo jedenácti let odveden jezuitu spolu s jinými malými chlapci do Prahy. Jeho spojení s jezuitským řádem po absolvování rétoriky je nejasné: rok údajně strávil v Mikulově, kde na rozdíl od Nisy, kterou rovněž uvádí jako místo pobytu, nebyla jezuitská kolej ani rezidence.

Kolem roku 1655 vstoupil do dominikánského řádu, byl vysvěcen na kněze, ale z více příčin (k pohnutkám mohla patřit i četba nekatolických knih a útoky některých spolubratří) se v roce 1666 rozhodl tajně odejít do Saska a konvertovat k luterství. Po krátkém pobytu ve Wittenberku se pokoušel najít uplatnění mezi českými emigranty v Žitavě, nebyl však úspěšný. V letech 1668–1671 působil jako kazatel českých exulantů v obcích Barby a Wespen, oženil se a založil rodinu. Jeho propuštění z úřadu kazatele mělo své příčiny jak v mnoha ohledech problematickým postavením emigrantů v novém prostředí, tak v Holíkových osobních vlastnostech, a zejména v někdejší členství v řádu, které mu komplikovalo existenci. Následovaly cesty do Švédska; od druhé poloviny 70. let se Holík pohyboval ve Východním Prusku a Pobaltí a zdržoval se v Rize. Nadále cestoval, na základě zápisů v jeho památku je možné rekonstruovat jeho pohyb po Německu, severní Evropě a dnešním Rusku. K zájmu o pomologii ho přivedly nejspíše neutěšené existenční poměry. V roce 1684 vydal první odborné pojednání. V následujících letech mu jeho zkušenosti vynesly jak zlepšení hmotných poměrů, tak značnou proslulost: do roku 1750 je známo čtrnáct vydání jeho pomologických knih. Datum a místo jeho úmrtí nelze na základě dochovaných písemností zjistit, zemřel nejspíše v Rize v prvním desetiletí 18. století.

Autorka podnikla badatelskou pouť po archivech doslova v Holíkových stopách, ale detailní životopis, rekonstruovaný jednak na základě interpretace Holíkových vlastních spisů, jednak na základě pramenů, tvoří jenom menší část knihy. Následuje Holíkova bibliografie a edice jeho šesti spisů s náboženskou tematikou: úvodního kázání v Barby (*Christliche Anzugs-Predigt*, 1669), polemického a protikatolického pojednání (*Fünffacher Geistlicher Spiegel*, 1669), polemického spisu ve švédštině (*Behmisk klage-gråt*, 1672), jeho rozšířené německé verze, která vyšla v roce 1673 s dvěma odlišnými tituly a dedikacemi (*Blutige Thränen a Pabstische Geissel*), a dalšího, mírně odlišného vydání téhož spisu 1679 (*Kurtze und wahrhaftige Erzählung*). Edici tisků doplňuje edice Holíkova stručného životopisu, jenž sepsal v Barby v září 1669.

V pozadí edice se vynořuje otázka po opodstatněnosti vydávání starých tisků v době jejich masivního zpřístupňování na internetu, zvláště jedná-li se o publikaci

určenou poměrně úzkému okruhu odborníků, nikoli o texty, po nichž sáhne širší veřejnost (do této skupiny lze zařadit vydání *Kroniky české* Václava Hájka z Libočan v roce 2013). Kniha Marie Ryantové na ni přesvědčivě odpovídá. Nejde ani tak o to, že všechny uvedené spisy jsou dochované v mizivém množství exemplářů, přičemž v Národní knihovně v Praze se vždy v jediném exempláři nachází pouhá polovina položek z Holíkovy polemické bibliografie: *Behmisk klage-gråt*, *Blutige Thränen* a *Päbstische Geissel*. Odkazy na digitalizáty (kromě *Behmisk klage-gråt* a *Päbstische Geissel* jsou dostupné na internetu všechny tituly) uvádí sama autorka. Pro čtenáře je rovněž komfortní vydání rukopisného českého překladu *Behmisk klage-gråt* z pera Josefa Janko (rukopis je uložen v Knihovně Národního muzea), těžiště publikace však spočívá v interpretační rovině.

Teprve propojení tří rovin, totiž úvodní studie, která je v dispozici i v němčině, vlastní edice a bohatého poznámkového aparátu, umožňuje plně ocenit autorčinu nevšední erudici, promýšlet různé aspekty problematiky emigrace a konverze (a případně se přitom nechat vést interpretačními postupy Ryantové), a zároveň pro vlastní badatelskou práci využít vydaná pojednání. Jejich zveřejněním autorka nejen poctivě odkryla pohled do vlastní „kuchyně“ práce s texty, ale zpracováním pečlivého poznámkového aparátu prokázala velmi dobrou službu kolegům. V souvislosti s digitální přístupností historických knihoven prakticky komukoli se kromě toho nabízí obecnější úvaha, zda edice s komentáři nejsou v současnosti potřebnější než v dobách, kdy riziko dezinterpretace zůstávalo omezeno na poměrně úzkou profesní skupinu.

Holíkovy spisy jsou nesmírně zajímavé kvůli pohledu takřkajíc z druhé strany na české náboženské reálie v období rekatolizace. Ryantová zmiňuje výjimečnost zachycení Holíkových dětských vzpomínek na tajné bohoslužby, protože „*podobné akce jsou jinak popisovány především jen z hlediska vrchnostenských úředníků či jiných představitelů výkonné moci, zatímco svědectví ze strany účastníků nelze očekávat jak vzhledem k nelegálnosti příslušné aktivity, tak jejich předpokládané negramotnosti*“ (s. 35–36). Přes sugestivnost líčení je však třeba uplatnit při četbě Holíkových děl kritický odstup. Pisemně, tiskem vydané svědectví o vlastní proměně mělo totiž za cíl dokázat nově nabytou pravověrnost a získat důvěru a podporu. K tomu sloužilo „*kritické hodnocení „opačného tábora“, a to jak s využitím mnohdy značně expresivních vyjadřovacích prostředků, tak za cenu nezřídka zřejmě nepřesných, upravených nebo dokonce zavádějících svědectví, která nelze ověřit*“ (s. 99).

Osobně mne zaujala Holíková možná obeznámenost s náboženskou literaturou 15. a raného 16. století. Tituly typu *Rosarium*, *Mariale stellarum*, na nichž mimo jiné dokazuje idolatrii katolické církve (s. 254), jsou sice značně obecné, nelze však vyloučit, že se mohlo jednat o kazatelská díla (*Mariale*, *Rosarium sermonum*) Bernardina de Busti nebo (*Stellarium coronae benedictae Virginis Mariae*) Pelbarta de Themeswar. S autory se Holík mohl seznámit u dominikánů.

V Plzni ostatně působil jako kazatel a jeho znalosti svědčí o využití starší homiletické literatury v konventních knihovnách, které v 60. letech 17. století asi nebyly nijak skvěle zásobeny. Nebo naopak už během své řádové kariéry vnímal uvedená díla jako antikvovaná, a zmínil je proto, aby zvýraznil negativní konotaci výpovědi?

Neméně zajímavé jsou pasáže týkající se očišťovacích „zázraků“. Vyprávění o zlaté kouli na znamení duše vysvobozené z očišťovce, jež Holík zmiňuje v souvislosti s jezuitou Zikmundem Hartmannem, a jež se mělo odehrát v Uhrách (s. 258), se nápadně podobá bratislavskému působení jiného jezuita, Hieronyma Gladicha, v letech 1646–1647, na kterém měli účast i prominentní dvořané.²⁾ Jako případ klamání důvěřivých zbožných věřících uvádí Holík počínání dominikána Petra Kanického (s. 374–375), který pomocí síry a papíru vytvořil znamení ruky, jež duše vysvobozená z očišťovce otiskla na jeho oděv. Líčení by se vyjímalo jako neprokazatelná kuriozita, kdyby ovšem podobný jakoby rukama propálený papír nebyl uchovávan ve sbírce zlomků Strahovské knihovny. Tato památka souvisí s doksanskou premonstrátkou Maxmiliánou Zásmuckou (1655–1718), známou očišťovacími vizemi.³⁾ Ať už se dáme cestou přímočarého a pro protagonisty nepřiliš lichotivého racionálního vysvětlení, nebo úvah o podvodném napodobování řídkce se vyskytujících paranormálních jevů, otvírají zde Holíkovy výpovědi nové interpretační možnosti.

Díky pečlivé a mnohostranné práci, kterou Ryantová odvedla, se badatelům nabízí zajímavý korpus využitelný v řadě směrů už kvůli dvěma etapám Holíkova intelektuálního života: katolické a protestantské. Jeho nábožensko-polemické dílo nesporně poznamenala účelovost, ale bez této motivace by možná ani nevzniklo. Je zajímavé, že jako úspěšný pomolog se k tomuto žánru už nevrátil, byť i v zahradnických knihách zdůrazňoval svůj úděl exulanta. Svědčilo by to o tom, že našel životní náplň i s přiměřeným existenčním zajištěním a s možností vyznávat svobodně víru, kterou chápal jako pravou.

Hedvika Kuchařová

²⁾ Petr MAŤA, *Arme-Seelen-Rettung in Presburg, 1646/47. Mikrohistorie einer Massenhysterie*, in: Rudolf Leeb – Susanne Claudine Pils – Thomas Winkelbauer (edd.), *Staatsmacht und Seelenheil. Gegenreformation und Geheimprotestantismus in der Habsburgermonarchie*, Wien 2007, s. 75–97.

³⁾ Strahovská knihovna, signatura zl. 535. Bohumil Ryba ve svém popisu označuje příležitost, při níž otisky „hořících“ rukou vznikly, poněkud nepřipadně jako spiritistickou seanci.

Markéta HOLUBOVÁ, Panna Marie Svatohorská. Příspěvek k barokním vazbám jezuitské rezidence a poutního místa, Praha, Etnologický ústav AV ČR v. v. i. 2015, 248 s.

Kniha Markéty Holubové vychází z autorčina dlouhodobého výzkumu, věnovanému jezuitskému řádu a svatohorskému poutnímu místu. Téma to je nesporně závažné, pod správou Tovaryšstva se na Svaté Hoře nad Příbramí nalézal jeden z nejvýznamnějších cílů náboženského putování v barokních Čechách. Moderní zpracování této problematiky patřilo k desiderátům naší historiografie náboženských a církevních dějin a lze jen uvítat, že se jej ujala zasvěcená specialistka, která má uvedené téma důkladně probádané a promyšlené.

Kniha sestává z úvodu a šesti kapitol. Nejprve autorka uvádí základní informace o mariánském kultu v době baroka, stručně seznamuje čtenáře s jezuitským řádem a se stavebními dějinami svatohorského poutního místa. Jedná se o kompilaci z literatury, jejímž úkolem je uvést čtenáře do problematiky a nabídnout pro výsledky vlastního výzkumu širší pozadí. Druhá kapitola již vychází z autorčiny badatelské praxe, je věnována jezuitské rezidenci na Svaté Hoře. Lze ji číst jako podrobný popis tamního jezuitského osazenstva, ale současně jde o mikrohistorickou sondu, která na základě detailní znalosti svatohorského prostředí prozrazuje velmi mnoho o skladbě jezuitského řádu, o struktuře jednotlivých domů, o formaci a kariérách jeho členů. Analýzu svatohorské rezidence doprovázejí četné grafy k sociální skladbě, věku a původu jejich jezuitů, autorka si všímá i propouštění laických bratří z Tovaryšstva či hudebních aktivit v rezidenci, které ovlivňovaly i hudební provoz v Příbrami. Samostatný rozbor věnovala tamní knihovně a kostelní účty jí dovolily nahlédnout i do části každodenního provozu na tomto poutním místě. Dějiny rezidence autorka opouští po zrušení Tovaryšstva, krátce nastiňuje životní osudy svatohorských exjezuitů.

V další kapitole se autorka věnuje široké problematice slavností na studovaném poutním místě. Nejprve sleduje svátky církevního roku, dále stručně popisuje příležitostné festivity (jubilejní léta, korunovací zdejší milostné sochy). Třetím typem slavností jsou poutě, což čtenáře může vést k zamyšlení nad obsahem pojmu slavnost, jehož definování ovšem v knize chybí. M. Holubová sleduje počátky a rozvoj barokních poutí na Svatou Horu, nastiňuje průběh takového putování, líčí dění na poutním místě a v grafech dokládá rozložení účasti na poutích během roku, návštěvnost tohoto poutního místa ve druhé polovině 17. a po většinu 18. století. Pomocí několika sond do poutí na Svatou Horu vycházejících z konkrétních míst přibližuje také problematiku organizace barokních poutí. Pro zprostředkování těchto výsledků výzkumu s velkou výpovědní hodnotou by bývalo bylo užitečné poskytnout uživateli monografie také mapové zachycení geografického horizontu poutí, případně jejich systematictější tabelární podchycení.

Nezbytnou součástí provozu každého barokního poutního místa u milostné sochy či obrazu byly jevy nadpřirozené, nejrůznější zázračná vyslyšení a podobné milosti. Této tematice se autorka věnuje ve čtvrté kapitole. Seznamuje čtenáře s principy evidence zázraků a obecně i s přístupem barokní katolické církve k uvedeným jevům, zabývá se problematikou zázraků v tištěné náboženské literatuře vážící se ke Svaté Hoře. Těžiště této kapitoly tvoří shrnutí svatohorských zázraků a informace o votivních darech, které sem v souvislosti s prosbami či jejich vyslyšeními přinášeli poutníci.

Z toho, co bylo dosud o knize Markéty Holubové řečeno, je myslím patrné, že autorka dbala o zasazení studovaného tématu do celkových souvislostí náboženského i společenského života v době baroka. Širšímu kontextu studovaného poutního místa je věnována i samostatná – v pořadí pátá – kapitola. Autorka v ní sleduje vztah Svaté Hory a města Příbrami, tedy dvou lokalit v těsném sousedství, jimž poutní provoz přinášel zvláštní symbiózu. Opět lze tuto kapitolu považovat za mikrohistorickou sondu, která ukazuje kromě specifických záležitostí i obecné rysy v soužití tohoto typu městského poutního místa s městem, v jehož bezprostředním dosahu leží. M. Holubová ukazuje, jak vedle společných hospodářských zájmů, plynoucích z proudu poutníků, se město a jezuitská rezidence na poutním místě dostávaly i do rozporů, jimž však společné zájmy nedovolily přerůst do skutečných konfliktů. Vedle ekonomických faktorů byl však poměr města k poutnímu místu ovlivňován také mariánským kultem. Přítomnost uctívané mariánské sochy musela poznamenat náboženský život měšťanů, což autorka také sleduje. V souvislosti s poutěmi si všímá i zvýšené kriminality a snah o její potírání.

Poslední kapitola uvedená podtitulem „místo závěru“ nabízí pohled na osvícenskou likvidaci barokních poutí obecně i na omezování poutí svatohorských, a to v kontextu celkových proměn nejen náboženského života společnosti. Za významnou součást knihy považují její obrazovou výbavu, která studovanou tematiku doplňuje zajímavým ikonografickým materiálem.

Anotovaná publikace se, stejně jako prakticky žádná vydaná kniha, nevyhnula některým překlepům a chybám. Jsou zde však ve velmi přijatelné míře. Pokud jde o problémová nebo nepřesná tvrzení, uvedu jen několik příkladů. Za spíše nepřesnost než chybu považuji větu, že „*Svatá Hora měla ve svém trvalém vlastnictví právo na udílení odpustků*“ (s. 84). Odpustky samozřejmě udílela papežská kurie, Svatá Hora byla obdařena odpustkovým privilegiem, které umožňovalo odpustky získat věřícím za konkrétní náboženské aktivity. Poněkud zavádějící je informace o tom, že v době osvícenství „*před svatojanským svátkem hlídkovali drábové u pražských bran, aby zabránili poutníkům v návštěvě zdejšího kostela sv. Jana Nepomuckého*“ (s. 136–137). Jaký kostel je zde míněn? V Praze byly v této době dva chrámy s uvedeným patronem, a to na Hradčanech a na Novém Městě, ovšem hlavní centra nepomucenského kultu se nalézala jednak ve svatovítské katedrále u Nepomukova

hrobu a jednak na Kamenném mostě u jeho sochy. Ostatně nedovedu si ani v tom nejpřísněji praktikovaném osvícenství představit situaci, kdy je v katolické zemi zabraňováno věřícím navštívit kostel. Pohlédneme-li do druhého dílu Kadlecova *Přehledu českých církevních dějin*, na který se u uvedeného tvrzení odkazuje, zjistíme, že tento autor dal oněm drábům zcela jinou funkci – měli nutit poutníky, aby svinuli korouhve a „šli dále bez jakékoliv okázalosti“.

Nepřesná je informace o tom, že obraz Panny Marie Pomocné od Lucase Cranacha byl uložen v Drážďanech (s. 10). V době, o níž autorka píše, tedy když se jeho pasovská verze stala proslulým milostným obrazem a rozšířeným typem mariánského vyobrazení, se tento originál již nalézal v Innsbrucku, saský kurfiřt jej daroval arcivévodovi Leopoldovi V. Nemohu také souhlasit s autorčiným zobecňujícím tvrzením, že vydání tolerančního patentu „bylo nižšími vrstvami společnosti přijímáno kladně“ (s. 137). Kladně jej jistě přijímali ti, kdo se rozhodli přihlásit k jednomu z tolerovaných náboženství, ale pro katolickou většinu „nižších vrstev“ znamenal tento patent něco nepochopitelného – vzpomeňme jen na odpor vůči němu u Františka Vaváka, nebo na nepokoje, jež vyvolávaly pohřby nekatolíků na katolických hřbitovech v prvních letech tolerance.

Uvedené nepřesnosti ovšem nesnižují hodnotu posuzované svatohorské monografie. Markéta Holubová v ní poskytuje užitečné a podnětné shrnutí vicevrstevnaté tematiky. Svatohorské poutní místo a jeho jezuitská rezidence zde jsou sledovány v širokých souvislostech existence Tovaryšstva Ježíšova, barokního poutnictví, zbožnosti prosycené vírou v zázraky, ale také v kontextu lokálních dějin, stejně jako se zřetelem k osvícenským proměnám náboženského života a společnosti. Celá práce je postavena na solidním a pracném pramenném výzkumu a přináší originální a velmi zajímavý pohled na propojení jezuitského řádu, poutního místa a královského horního města v době baroka.

Jiří Mikulec

OBSAH

I. STUDIE - EDITOR V PASTI

- Alena Bočková
 Paralelní edice několika jazykových verzí jednoho textu
Parallel editions of several language versions of a single text 5-18
- Lenka Martínková
 „Zpravodajem v kauze novák“. K cizojazyčné korespondenci jin-
 dřichohradeckého probošta Vojtěcha Benedikta Juhna
*The Reporter in the Novak's case. On the foreign language
 correspondence of the Jindřichův Hradec provost Vojtěch
 Benedikt Juhn* 19-33
- Ondřej Podavka
 Ediční řada Bibliotheca Tessinensis a edice rukopisů Leopolda
 Jana Šeršníka
*The Bibliotheca Tessinensis series and edition of manuscripts by
 Leopold Johann Scherschchnik* 35-42
- Ondřej Podavka - Martin Svatoš
 Kritická edice *Scriptores Regni Bohemiae* Johanna Petera Cer-
 roniho
*Critical edition of Scriptores Regni Bohemiae by Johann Peter
 Cerroni* 43-54
- Markéta Růčková
 Na okraj jednoho edičního projektu
On the edge of one editorial project 55-61
- Martin Steiner
 J. A. Comenii Opera omnia - Dílo J. A. Komenského. Několik
 poznámek k charakteru edice
*J. A. Comenii Opera omnia - the Work of J. A. Comenius.
 Several comments on the nature of the edition* 63-75

Tomáš Sterneck	
Problematika multilingvismu v edičním projektu <i>Historica Třeboň</i> 1526–1547	
<i>Multilingualism in the editorial project of Historica Třeboň 1526–1547</i>	77–91
Ludmila Sulitková	
K možnostem edičního zpřístupňování pramenů hromadné povahy raného novověku	
<i>Editorial potentials in popularisation of mass sources on the early modern age</i>	93–101
Daniel Škoviера	
<i>Scrinium Latino-slovacum</i>	
<i>Scrinium Latino-slovacum</i>	103–115

II. STUDIE - MISCELLANEA

Jan Červenka	
Mikuláš Kusánský, Václav Budovec z Budova a islám. Otázka vlivu Kusánského polemiky s islámem v českém reformačním prostředí	
<i>Nicolaus Cusanus, Václav Budovec of Budov and Islam. The impact of Cusanus' polemic with Islam in the Bohemian reformation milieu</i>	119–135
Tomáš Černušák	
Služba papežů versus služba vlastní rodině. Příklad pražského nuncia Antonia Caetaniho	
<i>Service to the Pope versus Service to the Family. Example of the Prague Nuncio Antonio Caetani</i>	137–149
Karel Pacovský	
Úloha svatojiřských abatyší při korunovacích českých královen	
<i>The role of St. George's abbesses in coronations of the Bohemian queens</i>	151–178

III. LITERATURA

- Bettina BRAUN – Katrin KELLER – Matthias SCHNETTGER
(edd.), Nur die Frau des Kaisers? Kaiserinnen in der Frühen
Neuzeit, Veröffentlichung des Instituts für österreichische
Geschichtsforschung 64 (Wien, 2016)
Jiří Hrbek 181–184
- Jana JANIŠOVÁ, Zřízení zemské Markrabství moravského z roku
1604 (Praha, 2015)
- Jana JANIŠOVÁ – Dalibor JANIŠ, Moravská zemská zřízení a kodi-
fikace zemského práva ve střední Evropě v 16. a na začátku
17. století (Praha, 2016)
Jiří Just 184–188
- Marie RYANTOVÁ, Konvertita a exulant Jiří Holík. Příspěvek k ději-
nám exilu a problematice konverze v období raného novověku
(Pelhřimov, 2016)
Hedvika Kuchařová 188–192
- Markéta HOLUBOVÁ, Panna Marie Svatohorská. Příspěvek k barok-
ním vazbám jezuitské rezidence a poutního místa (Praha, 2015)
Jiří Mikulec 193–195

SEZNAM AUTORŮ:

PhDr. Alena Bočková, Ph.D., Jazykové centrum Filozofické fakulty UK, nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1

PhDr. Mgr. Tomáš Černušák, Ph.D., Moravský zemský archiv, Palachovo náměstí 1, 625 00 Brno

Mgr. Jan Červenka, Katedra historie, Filozofická fakulta Univerzity Palackého, třída Svobody 671/8, 779 00 Olomouc

Mgr. Lenka Martínková, Ph.D., Ústav archivnictví a pomocných věd historických, Filozofická fakulta Jihočeské univerzity, Branišovská 31a, 370 05 České Budějovice

Bc. Karel Pacovský, Filozofická fakulta UK, nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1

Mgr. Ondřej Podavka, Ph.D., Kabinet pro klasická studia, Filosofický ústav AV ČR, Na Florenci 3, 110 00 Praha 1

PhDr. Markéta Růčková, Ph.D., Archiv hlavního města Prahy, Archivní 6, 149 00 Praha 4

PhDr. Martin Steiner, Oddělení pro kmenologii a intelektuální dějiny, Filosofický ústav AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha 1

Mgr. Tomáš Sterneck, Ph.D., Historický ústav AV ČR, Branišovská 31, 370 05 České Budějovice

Doc. PhDr. Ludmila Sulitková, CSc., Katedra historie, Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně, Pasteurova 13, 400 96 Ústí nad Labem

PhDr. Martin Svatoš, CSc., Kabinet pro klasická studia, Filosofický ústav AV ČR, Na Florenci 3, 110 00 Praha 1

Prof. PhDr. Daniel Škoviera, Ph.D., Katedra klasickej a semitskej filológie, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Gondova 2, 814 99 Bratislava

Kontakt na redakci:

Folia Historica Bohemica, Historický ústav AV ČR, v. v. i., Prosecká 76, 190 00 Praha 9

Folia Historica Bohemica / Vedoucí redaktor Jiří Mikulec. Výkonný redaktor Jiří Hrbek. Technický redaktor Petr Čížek. Praha: Historický ústav, 2017 – 204 s. [1–204]. (Folia Historica Bohemica, ISSN 0231-7494; sv. 32/1–2)

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in Central European Journal of Social Sciences and Humanities.

